biblioteca școlarului

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

Litera INTERNAȚIONAL

biblioteca școlarului

Dimitrie

CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

Colecţie iniţiată şi coordonată de Anatol Vidraşcu şi Dan Vidraşcu
Concepţia grafică a colecţiei: Vladimir Zmeev
Coperta şi ilustraţiile: Emil Childescu

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE:

Ariadna Camariano-Cioran,
I. Lăzărescu, I. Lăudat, Nestor Camariano,
George Călinescu, Pompiliu Constantinescu,
Magdalena Popescu, Nicolae Iorga, Sextil Puşcariu,
I. Pervain, Alexandru Piru, Algeria Simota,
Leonida Maniu, Ecaterina Ţarălungă,
P. P. Panaitescu.

Demetrie Kantemir.

Textele au fost reproduse după: Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*. Traducere de Petre Pandrea. Colecţia „Biblioteca şcolarului". Grupul editorial „Litera", 1997. Notele de subsol aparţinând lui Dimitrie Cantemir sunt notate cu*, iar cele numerotate cu cifre au fost reproduse după ediţia apărută sub îngrijirea lui Constantin Măciucă, Editura Tineretului. Bucureşti, 1967. Textul, cu excepţia particularităţilor de limbă (de epocă) şi de stil ale autorului, respectă normele ortografice în vigoare.

Editura „Litera Internaţional"
O.P. 33; C.P. 63, sector 1, Bucureşti, România
tel./fax (01) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera"
str. B. P. Hasdeu, mun. Chişinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax +(3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;
e-mail: litera@litera-publishing.com

Prezenta ediţie a apărut în anul 2001 în versiune tipărită şi electronică la editura „Litera Internaţional" şi Grupul Editorial „Litera".

Editori: *Anatol şi Dan Vidraşcu*
Redactor: *Tudor Palladi*
Corector: *Petru Ghencea*
Tehnoredactare: *Cristina Rusu, Marin Popa*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chişinău
Comanda nr. 11309

CZU 821.135.1-3
C 19

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Cantemir Dimitrie
Descrierea Moldovei/Dimitrie Cantemir; col. iniţ. şi coord. Anatol şi Dan Vidraşcu; conc. gr. col. /Vladimir Zmeev; cop. şi ilustr. / Emil Childescu — Ch.: Litera; Bucureşti: Litera Int., 2001 (Combinatul poligrafic). — 256 [p.] — (Bibl. şcolarului; nr. 221).
ISBN 9975-74-367-6
ISBN 973-8358-20-0
821.135.1-3

ISBN 9975-74-367-6
ISBN 973-8358-20-0

CUPRINS

III
DESPRE CELE BISERICEŞTI ŞI ALE ÎNVĂŢĂTURII ÎN MOLDOVA

CUPRINS

TABEL CRONOLOGIC

1673 La 26 octombrie*, se naşte Dimitrie, cel de-al doilea fiu al lui Constantin Cantemir, serdar, şi al Anei, după numele de fată Bantăş. Viitorul domn al Moldovei, tatăl, provenea dintr-o viţă de răzeşi din ţinutul Fălciului. Femeie distinsă şi cultă, mamă-sa era nepoata doamnei Anastasia, nevasta lui Duca-vodă. Celebrul cărturar va purta numele nănaşului său, Dumitraşco Cantacuzino, domnul din acea vreme al ţării.*
Tot în acest an, conştient de misiunea sa şi de necesitatea introducerii limbii române în biserică, mitropolitul Dosoftei tipăreşte la Uniev Psaltirea în versuri.

1678 Decedează mama lui Antioh şi a lui Dimitrie Cantemir. Tronul Moldovei este ocupat de către Gheorghe Duca pentru a treia oară. Domnitorul îl trimite pe Cantemir capuchehaie (ca reprezentant) al său pe lângă Înalta Poartă.

1685 La 15 iunie*, Cantemir cu ajutorul domnului Ţării Româneşti, Şerban Cantacuzino, urcă la tronul Moldovei, luând numele de Constantin. Domnul încredinţează educaţia fiilor săi cărturarului grec Ieremia Cacavelas.*
Dimitrie va învăţa greaca, latina şi slavona.
Miron Costin, preocupat de originea poporului român şi de continuitatea elementului roman în Dacia, scrie monumentala sa operă De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor.

1688 La vârsta de 15 ani Dimitrie este trimis ostatec de către tatăl său în capitala Imperiului Otoman, unde studiază la Academia Patriarhiei Ortodoxe, bucurându-se de profesori renumiţi prin „pietatea şi ştiinţa lor“. Aici vine în contact cu literaturile clasice şi cu filosofia neoaristotelică. De unde şi orientarea substanţială a spiritului său creator spre preocupările ştiinţifice. De remarcat de asemenea că tânărul principe, paralel cu aprofundarea cunoştinţelor în domeniul limbilor greacă, latină şi slavonă, învaţă totodată limbile turcă, arabă şi persană. În acelaşi rând se aprofundează în studiul istoriei, folclorului şi a muzicii turceşti. Prin aceasta Dimitrie Cantemir devine de fapt primul nostru orientalist.
Are loc un eveniment epocal în cultura română şi în istoria limbii române: se tipăreşte Biblia de la Bucureşti, *fapt pentru care a manifestat o deosebită grijă Şerban Cantacuzino.*

În ziua de 26 octombrie *se stinge din viaţă domnul Ţării Româneşti. Tronul ţării va fi ocupat de Constantin Brâncoveanu, nepotul lui Şerban Cantacuzino şi duşmanul Cantemireştilor.*

1690 Constantin Cantemir, în speranţa apariţiei unui concurs de împrejurări favorabile de eliberare a ţării de sub jugul turcesc, încheie la Sibiu un tratat secret de alianţă între Moldova şi Curtea de la Viena.

1691 Ioan Sobieski, regele Poloniei, intră în vara acestui an, cu oştirea sa în Moldova, ocupând partea de nord. Rezistenţa dârză opusă de o mână de oşteni duşmanului devine legendară. Fraţii Costin, Velicico hatmanul şi Miron cronicarul, fiind acuzaţi de trădare, sunt decapitaţi din porunca lui Constantin Cantemir. Reîntors de curând în ţară, beizadeaua Dimitrie asistă la execuţia lui Velicico. După aceea domnul va regreta mult acest sacrilegiu pus la cale de către Iordache Ruset. Ruseteştii de aici încolo deţin conducerea Moldovei.

1693 La 13 martie, Constantin Cantemir moare. Boierii îl aşază în scaunul liber al ţării pe Dimitrie. Din cauza intrigilor şi a banilor lui Brâncoveanu îi este refuzată confirmarea Porţii, fapt care îl face, după trei săptămâni de domnie, să reia drumul Constantinopolului.

1695 O dată cu mazilirea lui Constantin Duca, pe tronul Moldovei urcă Antioh Cantemir. El se va afla la domnie până în toamna anului 1700. Dimitrie în acest timp este reprezentantul (capuchehaia) domnului la Poartă.

1679 Principele moldovean asistă la Zenta la înfrângerea tragică a armatelor turceşti de către oştile austriece conduse de Eugen de Savoia.

1698 La Iaşi apare prima lucrare a lui Dimitrie Cantemir Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea, sau Giudeţul sufletului cu trupul *în greceşte şi în româneşte.*

1699 Aflat pentru scurtă vreme în Moldova, Dimitrie se căsătoreşte cu fiica lui Şerban Cantacuzino, Casandra. Astfel capătă o motivare temeinică şi gândul nestrăin până atunci de a ocupa scaunul Ţării Româneşti. De unde, temerile şi duşmănia lui Brâncoveanu ating punctul culminant.

1700 Antioh Cantemir, în urma intrigilor şi a banilor lui Brâncoveanu, este mazilit. Domnul este înlocuit cu Constantin Duca. Dimitrie se stabileşte la Istanbul. Împreună cu familia, ocupă casa construită după propriile lui planuri.

Antim Ivireanul scoate la Snagov Floarea darurilor. *Tot în acest an este întemeiată Academia de Ştiinţe de la Berlin, membru al căreia va fi ales în 1714 şi la „comanda" căreia va scrie ulterior celebra sa operă* Descrierea Moldovei.

1700—1705 Cantemir în această perioadă de mare efervescenţă creatoare scrie următoarele opere: Sacrosanctae scientiae indepin-

gibilis imago (Imaginea științei sacre cu neputință de zugrăvit), Compendi olum universae logices institutionis (Compendiu despre sistemul logicei generale), Ioannis Baptistae van Helmont, Physices universalis doctrina (Învățătura generală despre fizică a lui I. B. van Helmont), Tarifu ilmi musiki ala vegni maksus (Explicarea muzicii teoretice pe scurt) *și* Istoria ieroglifică. *Ele marchează trecerea autorului de la preocupările de natură speculativă la cele cu un pronunțat și preponderent caracter sociopolitic.*

1703 Constantin Duca este mazilit. Cu sprijinul Ruseteștilor și al lui Brâncoveanu, Mihai Racoviță se urcă în scaunul domnesc al Moldovei.

1705 Antioh Cantemir ocupă pentru a doua oară tronul Moldovei. Preocupat de gândul de a se îndepărta de Rusetești, domnul încearcă să se împace cu Costineștii. În acest scop îl numește vornic pe Nicolae Costin, fiul cronicarului. Relațiile dintre frații Antioh și Dimitrie devin foarte reci.

1709 Condusă de Petru cel Mare, armata rusă obține o mare victorie la Poltava contra oștirilor suedeze, comandate de Carol al XII-lea.

1710 Noiembrie *Dimitrie Cantemir urcă la tronul Moldovei. Ion Neculce, vestitul cronicar de mai târziu, devine omul de încredere al domnului.*

1711 Aprilie *La Luck se încheie un tratat de alianță între Moldova și Rusia. Potrivit lui, Rusia se angajează să-l ajute pe D. Cantemir în lupta pentru lichidarea suveranității turcești.*

La 20 mai *Cantemir îi cheamă pe moldoveni, printr-o proclamație, să se ridice cu armele împotriva dominației turcești.*

În seara zilei de 23 iunie*, Petru cel Mare, țarul Rusiei, sosește la Iași, primit fiind cu multă căldură de către boieri și poporul de rând.*

8—12 iulie *În bătălia de la Stănilești armatele turcești înving oștirile aliate ale celor două state. D. Cantemir se refugiază în Rusia, stabilindu-se în Ținutul Harkovului. Țarul rus îi conferă titlul de „prea luminat principe al Rusiei".*

1713 Moare Casandra, soția lui D. Cantemir, în vârstă de treizeci de ani.

1714 D. Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin.

La 15 august, *Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi sunt decapitați din ordinul sultanului Ahmed al III-lea.*

1714—1716 Foarte rodnică sub raport științific și literar, perioada dată e remarcabilă pentru D. Cantemir prin scrierea lucrărilor: Monarhiarum physica examinatio (Interpretarea naturală a monarhiilor), Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei), Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (Creșterea și descreșterea Curții Otomane), Vita Constantini Cantemyrii (Viața lui Constantin Cantemir) *și* Sistema religiei mahomedane.

1717 Începe lucrul la cea mai erudită creație a sa intitulată Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor. *Istoria românilor în această*

lucrare de sinteză este tratată şi examinată într-un context universal impunător.

1719 Peste şase ani de la trecerea în nefiinţă a Casandrei, D. Cantemir se recăsătoreşte la Moscova cu tânăra principesă Anastasia Trubeţkoi, avându-i ca naşi pe ţar şi pe ţarină.

1721 La 20 februarie *D. Cantemir, printr-un ucaz al lui Petru cel Mare, este numit „consilier secret şi membru al Senatului".*

1722 D. Cantemir îl însoţeşte pe ţar, în calitate de specialist în problemele Orientului, în compania sa împotriva Persiei.

1723 La 21 august *D. Cantemir intră în lumea celor drepţi.*

1769—1770 Beschreibung der Moldau, *în* „A. F. Büching's Magazin für die neue Historie und Geographie", *2 vol., Hamburg, 1769—1770.*

1771 Historisch-geografisch und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und eine Landkarte, *Frankfurt und Leipzig.*

1789 Istoriceskoe, geograficeskoe i politiceskoe opisanie Moldavii v jizni socinitelia*, s nemeţkogo perevel Vasilii Levşin, Moscova.*

1825 Scrisoarea Moldovei, *de Dimitrie Cantemir, domnul ei (traducere de banul Vasile Vârnav) — Monastirea Neamţul.*

1851 Descrierea Moldovei. *Prezentare din viaţa Prinţului Dimitrie Cantemir de C. Negruzzi. Ediţia a II-a, Iaşi.*

1868 Scrisoarea Moldovei *(Reeditată la anul 1868 de către T. Boldur Lăţescu) — Iaşi.*

1872 Descrierea Moldovei *(traducere de A. Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş) — în* Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. I, II, Bucureşti.*

1909 Descrierea Moldovei în *colecţia „Biblioteca pentru toţi", nr. 507, Bucureşti.*

Descrierea Moldovei *(cu o notiţă introductivă de Miron Niculescu), în „Biblioteca Socec", nr. 10-11, Bucureşti.*

1923 Descrierea Moldovei. *Traducere de Giorge Pascu. Ediţia a II-a revăzută şi completată cu indice, 1938.*

1942 Descrierea Moldovei *(traducere de Gh. Adamescu), Bucureşti.*

1956 Descrierea Moldovei *(traducere de P. Pandrea cu o prefaţă de acad. C. I. Gulian) — E.S.P.L.A. „Biblioteca pentru toţi". Reeditări ale respectivei traduceri au urmat în 1961, 1965, 1967, 1973, 1976, 1981.*

1973 Descrierea Moldovei. *Traducere de Gh. Guţu, Editura Academiei Române, Bucureşti. Lucrarea este însoţită de o* Introducere*, semnată de Marina Holban, de un comentariu istoric de N. Stoicescu, de un studiu cartografic, aparţinând lui Vintilă Mihăilescu, de un Indice întocmit de Ioana Constantinescu şi de o notă asupra ediţiei de D. M. Pippidi.*

I
PARTEA GEOGRAFICĂ

CAPITOLUL I

CUPRINS

DESPRE NUMELE CEL VECHI ŞI CEL DE ACUM AL MOLDOVEI

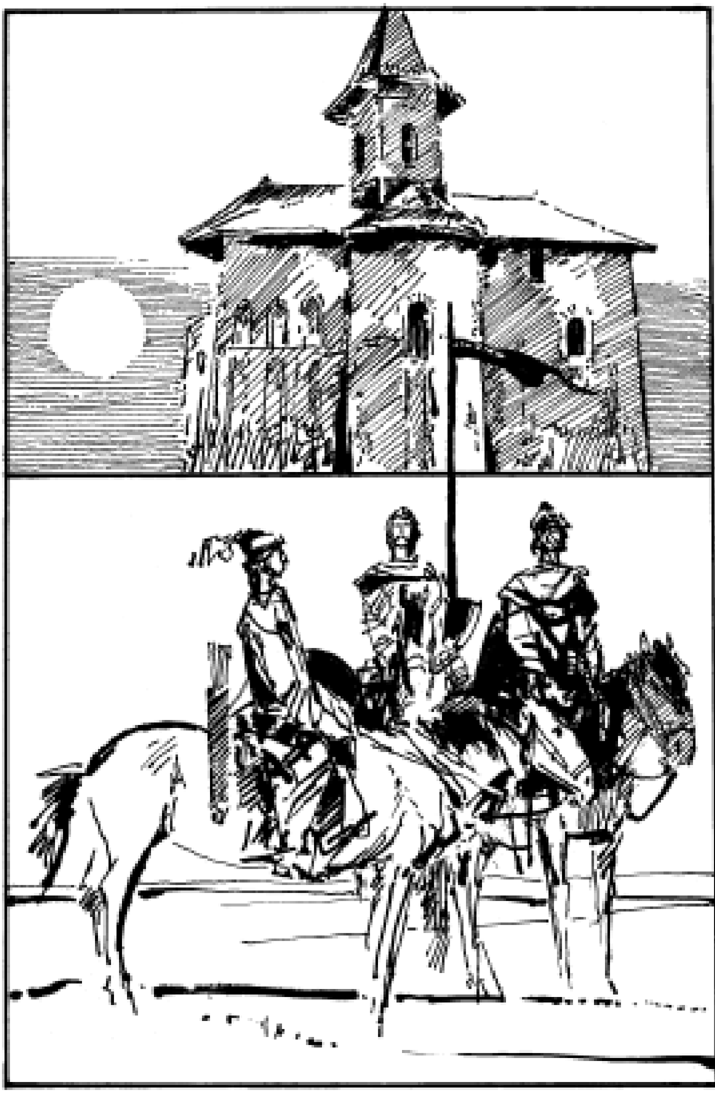
Toată ţara pe care o numim astăzi Moldova, precum şi ţinuturile învecinate dinspre asfinţit, au fost stăpânite la început de sciţi[1], care cuceriseră aproape trei părţi ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor strămoşesc, ei nu aveau aşezări statornice. Pe lângă feluritele numiri date de hoardele care s-au perindat pe cursul vremii, grecii i-au numit pe locuitorii acestor ţinuturi când *geţi*, când *daci*. Sub stăpânirea romanilor s-a statornicit numirea de *daci*.

După ce acest popor pierdu pe regele *Decebal*, biruit de viteazul *Nerva Traian*, şi a fost parte nimicit[2], parte risipit încoace şi încolo, întreaga ţară pe care o locuia a fost prefăcută în provincie romană, pământul fiind împărţit cetăţenilor romani, după care s-a deosebit în trei părţi: mărginaşă, de mijloc şi muntoasă.

În cea dintâi se cuprindea o parte din Ungaria de astăzi şi Valahia, în a doua Transilvania, iar în cea de pe urmă, cea mai mare parte a Moldovei noastre, aşezată între Dunăre şi Prut, împreună cu ţinuturile de la hotar ale Valahiei. În epoca următoare, când Imperiul roman a început să decadă, barbarii — şi anume sarmaţii, hunii şi goţii — au pustiit Moldova de mai multe ori şi au silit pe coloniştii romani să fugă în munţi, ca să caute loc de adăpost împotriva cruzimii lor, în partea mun-

[1] Populaţia geto-dacă nu făcea parte din neamul sciţilor. După opinia specialiştilor, confuzia a fost preluată de autor din P. Cluverius.

[2] Deşi nu se afirmă că întreaga populaţie geto-dacă a fost nimicită, ceea ce ar fi fost o eroare, din texte nu reiese că etnogeneza poporului nostru se bazează atât pe populaţia băştinaşă existentă cât şi pe coloniştii romani aduşi în aceste locuri.

toasă a Maramureşului[1]. După ce au vieţuit acolo câteva sute de ani, apăraţi ca într-o cetate naturală, cu voievozii şi legile lor, deoarece populaţia s-a înmulţit peste măsură, *Dragoş*, un fiu al voievodului lor *Bogdan*, se hotărî în cele din urmă către anul ()[2] să cuteze un marş peste munţi, spre răsărit, însoţit la început numai de trei sute de oameni, ca şi cum ar pleca la vânătoare. Pe drum dădu din întâmplare peste un bou sălbatic, numit de moldoveni zimbru, şi, tot gonindu-l, ajunse la poalele munţilor.

Când căţeaua lui de vânătoare, căreia-i zicea Molda şi pe care o iubea foarte mult, se repezi întărâtată asupra fiarei, bourul se azvârli într-un râu, unde săgeţile îl uciseră; dar şi căţeaua, care sărise în apă după fiara fugărită, fu luată de undele repezi.

Întru pomenirea acestei întâmplări, Dragoş fu cel dintâi care numi acest râu *Moldova*, iar locul unde se petrecuseră acestea îi dădu numele de *Roman*, după numele seminţiei sale şi luă ca stemă a noului său principat capul bourului. După aceea, când cercetă ţinuturile învecinate şi găsi câmpuri roditoare cu ape îmbelşugate, târguri, cetăţi întărite, dar părăsite de locuitori, povesti alor săi despre ceea ce descoperise, îndemnându-i să pună stăpânire pe pământul acesta atât de roditor. Oamenii tineri din neamul lui Roman îşi urmară domnul de bunăvoie şi, cu bucurie, trecură munţii împreună cu el, în cete mari, aşezându-se după aceea în ţinuturile aflate într-un chip atât de minunat, iar pe *Dragoş*, cel care le aflase, îl numiră cel dintâi domn al ţării noi. Întoarsă în acest chip stăpânitorilor de odinioară, ţara îşi pierdu, odată cu legile trase din dreptul civil roman, şi numele dacic şi latinesc şi atât străinii, cât şi locuitorii ei înşişi îi ziseră Moldova, după apa *Moldei*.

Dar nici această numire n-a rămas peste tot, căci turcii, care pătrundeau adesea cu oaste prin Moldova, către ţările

[1] În timpul migraţiilor, daco-romanii nu s-au retras cu toţii în Maramureş. Cea mai mare parte a populaţiei a rămas locului, continuându-şi existenţa şi convieţuind cu valurile migratorilor. Numai aşa se explică asimilarea acestora pe teritoriul unde se găseşte astăzi poporul român.

[2] Cronicile consemnează anul 1359.

vecine ocupate de dânşii în Europa, au dat moldovenilor mai întâi numele de akvlach*. Apoi, când *Bogdan*, după voia cea din urmă a tatălui său *Ştefan cel Mare*, le-a închinat ţara, turcii, obişnuiţi să numească ţările supuse după numele domnitorilor, au început să-i zică *Bogdan*; totuşi vechiul nume s-a păstrat în limba tătărească, vecinii din partea cealaltă, leşii şi ruşii numindu-i pe moldoveni *valahi*, adică valşi sau italieni, iar valahilor care locuiesc în munţi zicându-le munteni, adică oameni de peste munte.

* Mai bine *ak-iflak*, adică valahi albi, spre deosebire de *kara-iflak* (vlach), valahii negri, care sunt locuitorii Valahiei.

CAPITOLUL AL II-LEA

CUPRINS

DESPRE AŞEZAREA MOLDOVEI, DESPRE HOTARELE EI CELE MAI VECHI ŞI CELE NOI ŞI DESPRE CLIMĂ

Moldova se întinde în lăţime de la 44° 54´ până la 48° şi 51´. Lungimea ei este nehotărâtă dar cei mai mulţi geografi aşază marginea ei apuseană, care atinge Transilvania, la 45° 39´; capătul ei dinspre răsărit, care face un unghi ascuţit la *Akerman,* numită de locuitori *Cetatea Albă,* îl socotesc la 53° 22´.

Fiindcă o parte a ţării este muntoasă, şi anume cea dinspre Transilvania, iar cealaltă este şes, anume cea dinspre Ucraina leşească, Basarabia şi Dunăre, clima nu este la fel peste tot. Partea muntoasă are vânturi reci, dar cu atât mai sănătoase; cea de la şes, mai călduroase, dar mai puţin prielnice sănătăţii.

Cu toate acestea, faţă de alte ţări mai călduroase, nu se prea cunosc molime în *Moldova*. Din când în când, arareori însă izbucnesc ciuma şi frigurile rele. Experienţa a arătat că ciuma nu se stârneşte din aer stricat; s-a băgat de seamă că ea pătrunde pe acele meleaguri uneori din ţara leşească, unde este mult mai iute, alteori din Egipt ori Ţarigrad, adusă de corăbiile care aruncă ancora la Galaţi.

Frigurile rele sunt aici cu totul de alt fel decât în celelalte ţări europene. Îndeobşte sunt foarte aprige şi aproape ca ciuma, încât cei care sunt loviţi de ele mor, cea mai mare parte, până în a treia zi, puţini trăiesc până în a şaptea zi şi foarte puţini îşi dobândesc iarăşi sănătatea.

Această boala este atât de molipsitoare, încât oamenii se tem de ea mai mult decât de ciumă şi se feresc până şi de cel mai bun prieten, dacă a fost lovit de boală.

Că locuitorii nu ajung la o vârstă prea înaintată e de vină, ori clima nesănătoasă, ori felul de trai, ori chiar vreo slăbiciune firească a puterii lor. Rareori găseşti pe cineva de şaptezeci de

ani şi aproape deloc de optzeci de ani. În schimb sunt sănătoşi cea mai mare parte a vieţii şi puţinătatea acesteia le este răsplătită de lipsa bolilor (care ne răpesc în bună parte fericirea vieţii), iar timpul pe care îl au de trăit, îl petrec în plină putere. S-a băgat de seamă că ţăranii ajung la o vârstă mai înaintată decât boierii sau decât cei ce trăiesc în desfătare şi în viaţă uşoară.

Rareori se simt acele cutremure de pământ care tulbură bucuriile vieţii în mai toate ţările călduroase, şi încă nu s-a pomenit ca vreun munte sau târg să fi fost pustiit de cutremur.

Moldova n-a avut aceleaşi hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este când mai mare, când mai mică, după starea de înălţare sau de cădere a ţării. Voievodul *Ştefan*, zis *cel Mare*, a pus-o în hotarele pe care le avem astăzi.

Spre miazăzi s-a întins în toate vremurile până la *Dunăre*, cea mai mare apă din Europa, şi mai departe, până la gura acesteia, prin care se varsă în Marea Neagră lângă *Chilia*, numită în vechime *Lycostom*. Spre răsărit se întindea din vremuri străvechi până la Marea Neagră; iar în vremile mai noi, când turcii au cucerit cu armele Basarabia şi Benderul, s-a strâmtat în această parte. Şi, după cum se vede limpede din hartă, astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui până la satul Traian, iar de acolo până la valul lui Traian, peste râul Botna, şi, în linie dreaptă, până la gura râului Bâcul, care se varsă în Nistru.

Spre miazănoapte Nistrul, numit de turci *Turla*, desparte Moldova de Lehia şi de tătarii din Ociacov. Malul acestuia se află sub stăpânirea Moldovei numită până la Hotin, de acolo o linie dreaptă, pe Prut şi Ceremuş, făcea hotarul acestui ţinut; apoi, prin vitejia lui *Ştefan cel Mare*, a fost luată şi provincia de lângă Podolia până la gura râului Serafineţ, trecând în stăpânirea moldovenească; şi aşa apele Nistrului, Serafineţului, Colacinului şi Ceremuşului adunate laolaltă fac astăzi hotarul de miazănoapte al Moldovei unde se află Câmpulungul Rustean* *(Campus longus ruthenus)*.

---

* Acesta a fost numit astfel, fiindcă acolo s-au aşezat rutenii, care se aflau sub stăpânirea leşească.

Şi spre apus Moldova este, în zilele noastre, cu mult mai întinsă decât odinioară. Căci înainte de *Ştefan cel Mare* munţii care o înconjoară ţineau de Transilvania şi ţara era mai îngustă în partea aceasta. Însă pentru că prin vitejia acestui voievod, Matei, regele Ungariei, a fost biruit de mai multe ori, iar transilvănenii au fost alungaţi îndărăt, aceştia au fost nevoiţi astfel să-şi cate în învoieli scăparea de pagube şi mai grele. După condiţiile de pace scrise de învoieli, ungurii au dat toţi munţii prin care sunt despărţite cele două provincii şi au poruncit acestor ţinuturi, aşezate între râurile ce se varsă în apa Moldovei, să se supună stăpânirii moldoveneşti. De aceea s-a tras o linie de la izvoarele Ceremuşului spre izvoarele Sucevei, Moldovei, Bistriţei şi Trotuşului până la râul Milcov şi s-a pus ca hotar între cele două ţări. Înainte de acestea, Siretul şi Trotuşul erau socotite drept hotar către Valahia, după aceea însă, tocmai prin vitejia lui *Ştefan cel Mare*, ţinutul Putnei a fost adăugat Moldovei, aşa încât astăzi râurile Milcov şi Siret despart cele două ţări, iar partea de la miazăzi este închisă de Dunăre.

Înlăuntrul acestor hotare, Moldova are o întindere de 237 ceasuri de mers sau 711 mile italieneşti. Înainte de ocuparea Basarabiei de către oastea turcească şi tătărească, avea o întindere de 247 ceasuri de mers sau 822 mile italieneşti.

Vecinii Moldovei sunt: spre apus, transilvănenii şi valahii, spre miazănoapte leşii, iar spre răsărit şi miazăzi, turcii.

Cu toţi aceştia, moldovenii au avut mult de furcă, apărându-şi libertatea, lucru despre care un scriitor leah, vrednic de crezare, scrie (*Orichovius*, Annal, 5 ad annum 1552):

„Aceştia (moldovenii) *nu sunt cu mult deosebiţi de italieni, prin firea lor, prin limbă şi obiceiuri; sunt oameni sălbatici şi foarte viteji şi, cu toate că stăpânesc o ţără foarte mică, nu se află alt neam care să arate atâta vitejie şi cinste în războaie, să înfrunte şi să bată mai mulţi vrăjmaşi dimprejur sau să se apere mai bine când este atacat"* şi el spune mai departe:

„Sunt atât de viteji, încât s-au războit şi au învins duşmani din toate părţile, care îi atacau în acelaşi timp. Căci Ştefan

care a domnit în Dacia în vremea strămoşilor noştri, a biruit aproape în aceeaşi vară, într-un război greu, pe Baiazid al turcilor, pe Matei al ungurilor şi pe Ioan Albert al leşilor."

În cele din urmă, când ţara căzu sub puterea turcilor, n-a mai avut de purtat alte războaie, în afară de acelea începute dimpreună cu turcii, deoarece aveau acum aceiaşi prieteni şi duşmani ca şi aceştia.

Numai tătarii din Stepa Nogaică, pe care turcii îi aşezaseră în Basarabia, au tulburat Moldova, chiar în vremuri de pace, cu desele lor năvăliri şi au adus-o la sărăcia în care o vedem şi astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA
DESPRE APELE MOLDOVEI

CUPRINS

Nu se poate afla nicăieri în vreo altă ţară cât Moldova de mică, atâtea ape şi natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici. O străbat patru mari ape navigabile: *Dunărea, Nistrul, Prutul* şi *Siretul*.

Cu toate că Dunărea udă numai o fâşie a ţării, aflată astăzi sub stăpânirea voievodului moldovean, ea aduce ţării cele mai mari foloase. Căci pe de o parte îngăduie corăbiilor neguţătoreşti ale feluritelor neamuri să arunce ancora în Galaţi, iar pe de altă parte dă putinţă moldovenilor să-şi aducă mărfurile pe Prut spre Constantinopol şi spre alte cetăţi de la Marea Neagră, aducându-le un câştig însemnat.

Despre apele şi bogăţiile ascunse în apa aceasta nu vom vorbi, deoarece alţii înaintea noastră, descriind Germania şi Ungaria, au spus tot ce era de spus.

În Dunăre se varsă *Prutul*, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar vechii greci *Pyretus*, care izvorăşte din munţii Transilvaniei, numiţi de cei vechi Carpaţi, ce sunt hotar între această ţară şi Lehia şi străbate întreaga Moldovă. Are apa cea mai uşoară şi mai sănătoasă, cu toate că este cam tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea; numai când o laşi să stea într-un pahar, nisipul cade la fund şi atunci ai apa cea mai limpede. Pe când şedeam în Moldova am făcut o încercare şi am găsit că o cantitate de o sută de dramuri este mai uşoară cu treizeci de dramuri decât aceeaşi cantitate de apă luată din alte râuri.

Şi *Siretul* este un râu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Lehia, curge către miazăzi şi se varsă în Dunăre

prin două guri. E un râu lat şi adânc, însă, fiind înconjurat din toate părţile de păduri şi munţi, iar pe alocuri împiedicat de vaduri, până acum nu s-a putut încă deschide pretutindeni o cale pentru corăbii.

Nistrul numit odinioară *Tyras*, de către scriitorii greci mai noi *Dinastris*, iar de către turci *Turla*, udă o mare parte a Moldovei spre miazăzi şi apus; este prea cunoscut şi nu socot de trebuinţă să spun mai mult despre el. Vreau să amintesc numai că turcii îşi duc toate proviziile de război de la Constantinopol pe Marea Neagră, pe acelaşi fluviu până la Bender, mai înainte vreme chiar până la Cameniţa, iar astăzi până la Hotin. De altfel, are o apă foarte limpede, dar grea şi foarte vătămătoare sănătăţii omului. Se varsă în Marea Neagră la Bielgorod sau Cetatea Albă.

Alături de acestea, Moldova mai este udată şi de alte ape mai mici. În *Siret* se varsă *Bârladul*, care curge prin ţinutul Tecuciului, de la răsărit spre apus şi se uneşte cu Siretul mai jos de satul Şerbăneşti; *Suceava*, care a dat numele scaunului de odinioară al ţării; *Moldova*, despre al cărei nume am vorbit în primul capitol; *Bistriţa*, care izvoreşte din munţii transilvăneni şi are un curs atât de repede, încât smulge şi târăşte cu ea bolovanii grei din munţi; *Trotuşul* este un râu tot atât de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale Bistriţei.

În *Prut* se varsă *Ceremuşul*, care face hotarul dintre Lehia şi Moldova, iar mai jos *Jijia*.

În *Nistru* se varsă *Răutul*, care face o baltă la Orhei şi, în mijlocul acesteia, un ostrov foarte plăcut; *Botna*, pe jumătate în stăpânirea tătarilor din Bugeac.

Moldova are nenumărate pâraie; vrem să pomenim aici pe cele mai însemnate ale căror nume le-am putut afla.

În *Siret* se varsă *Bănila*, *Molniţa*, *Şomuzul mic şi mare*, *Valea Neagră, Faraon, Răcătău, Gerul Sohului, Milcov* şi *Putna*, care se unesc amândouă şi li se zice *Sireţel*, adică Siretul cel mic.

Suceava îşi sporeşte apele cu *Suceviţa, Solca* şi *Soloneţ*.

În *Moldova* se varsă *Humorul, Slatina, Neamţul, Râşca, Topoliţa* şi *Valea Albă*.

Cu *Bistriţa* se uneşte *Cracăul*.

Trotuşul primeşte *Tazlăul Sărat* şi celălalt *Tazlău, Oituzul, Caşinul, Valea Seacă* şi *Valea Rea*.

Bârladul sporeşte cu pâraiele *Bârlădeţul, Socovăţ, Vilna, Rebricea, Vaslui, Vasluieţ, Racova, Crasna, Lohan, Docolina, Hoblana, Horiata, Smila Tutova, Berhoci, Zeletin, Corad*.

Ceremuşul se naşte din *Ceremuşul Alb, Ceremuşul Negru* şi *Putila*.

În *Jijia* se varsă *Şubana, Sitna, Miletin, Bahlui, Bahluieţ, Sirca*.

Prutul duce cu el apele: *Colacin, Cosman, Cuciur, Ciuhur, Başeu, Corovia, Caminca, Căldăruşa, Jijia, Gârla Mare, Delea, Valea Mare, Valea Brătuleni, Mojna, Nirnova, Călmăţui, Lăpuşna, Strâmba, Sărata de Apus şi Sărata de Răsărit, Ghigieci, Larga* şi *Ilan*.

În *Nistru* se varsă râurile moldoveneşti *Serafineţul*, a cărui gură formează colţul de miazănoapte al Moldovei, *Ciorna, Ichiel, Bâcovăţ, Işnovăţ, Bâcul*.

Răutul primeşte *Soloneţul, Ciuliucul Mare, Ciuliucul Mic* şi *Ciuliucul Mijlociu, Dobruşa, Cula* şi *Cogâlnic*, *Cahulul*, *Salcia* şi *Ialpuhul*, care se află în Moldova şi Basarabia, sporesc *Dunărea*. Dintre cele trei din urmă, numai *Ialpuhul* curge fără contenire, celelalte sunt mai mult stătătoare decât curgătoare. *Cogâlnicul* nu are nici măcar un izvor al lui şi nu poate fi socotit râu decât abia după ce cad ploile de toamnă; în vremea verii seacă şi arată ca o groapă, din care pricină vitele tătarilor din Bugeac pier foarte adesea de sete.

Moldova nu duce lipsă de *lacuri*, cum nu duce lipsă de râuri.

Dintre numeroasele lacuri, pe care natura sau îndemînarea omului le-au scos la iveală, cinci se cuvine îndeosebi să fie pomenite.

I. *Brateşul*, aflată între *Prut* şi *Siret*, lângă târgul Galaţi, are o milă italienească şi jumătate în lăţime şi două mile în lun-

gime. Nu are izvoare, ci numai o gârlă mică şi nu prea adâncă, numită *Pruteţ* şi căreia apa îi vine din *Prut*, dar numai când acesta creşte din ploile mai mari sau mai mici; în vremea cealaltă, gârla rămâne uscată şi uneori aduce lacului putreziciune. Dar, la începutul primăverii, când *Dunărea* creşte din pricina zăpezilor topite, nu numai că împinge *Prutul*, îndărăt, ci umple peste măsură tot lacul cu apă proaspătă şi cu peşte pe care locuitorii îl pescuiesc fără osteneală, atunci când apele se trag îndărăt*.

II. *Lacul Orheiului*, care se formează din râurile *Răut* şi *Cula* lângă târgul cu acelaşi nume, este lung de şase mile şi lat de două mile. Lungimea şi lăţimea i le sporeşte o iezătură pe care voievodul Vasile Lupu Albanezul a poruncit să se facă acolo ca să oprească apele şi să ridice mori folositoare. În mijlocul lui se află un ostrov nu prea mare, dar unde s-a sădit viţă de vie, de soi foarte bun şi pomi cu roadă de tot felul.

III. *Lacul Dorohoiului* şi-a luat numele de la târgul de alături; se află nu departe de izvorul râului *Jijia* şi trebuie să fie pomenit pentru belşugul de peşte.

IV. *Lacul Colaşin*, la graniţa Poloniei, trebuie pomenit mai cu seamă fiindcă din partea sa dinspre miazănoapte şi apus izvorăsc două râuri, *Colaşinul* şi *Serafineţul*, care fac hotarul dintre Moldova şi ţara leşească între Nistru şi Prut.

V. Cel mai din urmă şi cel mai vestit dintre toate este *Lacul lui Ovidiu*, numit de locuitori *Lacul Ovidiului*, aşezat lângă *Akerman — Alba Iulia —* în Basarabia, cunoscut mai cu seamă din pricina numelui său, fiindcă se zice, că acolo a fost surghiunit în sărăcie vestitul poet roman Ovidius. Se varsă în *Nistru*, nu departe de gura acestuia, printr-o albie destul de îngustă, dar care este împresurată de mlaştini atât de numeroase şi întinse, încât nu poţi ajunge la maluri cu piciorul cale de două mile italieneşti. Peste acestea duce un pod, care socotind după felul zidirii lui, trebuie să fie foarte vechi: căci însâşi

---

* Se pare că lacul *Brateş* este însemnat cu numele mai vechi *Brytolagi,* care este pomenit de Bonfinius.

trăinicia lucrării, cât şi mărimea pietrelor din care este alcătuit dovedesc aceasta cu prisosinţă.

Toate aceste ape curgătoare şi stătătoare pe care le-am pomenit mai sus sunt pline de peşti de soi: cu osebire pâraiele care coboară de la munte au peştii cei mai gustoşi (cărora locuitorii le zic păstrăvi, lostriţe şi lipani), pe care călăreţii îi aduc vii pentru masa voievodului în zilele de post.

Izvoare minerale sărate, de leac, Moldova nu are deloc sau nu s-au aflat până acum poate fiindcă se crede că în apele *Prutului* sunt destule leacuri împotriva tuturor bolilor*.

---

* Nu numai moldovenii zic că *Lacul Ovidiului* a fost numit după poet, ci şi vecinii lor, leşii, şi mai cu seamă *Sarnicius*, în a sa *Descriere a Poloniei* pare să aibă aceeaşi părere ca şi ei. El spune că gura Nistrului se află în apropierea Lacului Ovidiu, între Hypanis (la alţii Axiacum) şi Nistru. Se vede pe acolo un zid, încheiat cu scoabe de plumb, care merge în mare jumătate de milă. Vezi cap. IV.

Că Ovidiu a fost azvârlit în sărăcie în Sarmaţia, în cetatea Tomoss, o spune el însuşi:

Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.[1]

Iar în satul Isaccea se află o piatră de mormânt ridicată cu siguranţă de către un leah:

Hic situs est vates, quem divi Caesaris ira
Augusti patria cedere iussit humo.
Saepe miser coliut patriis occumbere terris
Sed frusta; hunc illi fata dedere locum.[2]

Sarnicius, Annal, lib. 2.c.4 et vlt.

[1] Pământul sarmatic să nu acopere oasele mele.

[2] Aici zace poetul căruia mânia lui
Cezar August i-a poruncit să plece din patrie.
Sărmanul, adesea a voit să moară pe pământul strămoşilor,
Dar zadarnic; destinele i-au hărăzit poetului locul acesta.

CUPRINS

CAPITOLUL AL IV-LEA

DESPRE ŢINUTURILE ŞI TÂRGURILE DE ASTĂZI DIN MOLDOVA

În vremurile de demult *Moldova* era împărţită în trei părţi: *cea de jos, cea de sus* şi *Basarabia*, în care se numărau, luate la un loc 23 de ţinuturi mai mici.

Dar în vremurile care au trecut, când Basarabia căzu sub stăpânirea turcilor şi, prin trădarea voievodului *Hero* sau *Aron*, Benderul cu patru ţinuturi le fură date în mână, voievozilor Moldovei nu le-au mai rămas decât 19 ţinuturi şi încă nici acestea întregi.

Moldova de Jos, numită de către locuitori *Ţara de Jos,* cuprinde 12 ţinuturi mai mici, care se numesc judeţe sau ţinuturi. La mijloc se află:

1. *Ţinutul Iaşilor;* în el se află Iaşii, pe râul Bahlui, la 4 mile mai sus de vărsarea lui în Prut. Acesta este scaunul ţării. Ştefan cel Mare l-a mutat de la Suceava la Iaşi[1], pentru ca astfel să-şi poată apăra ţara mai bine chiar din mijlocul ei împotriva atacurilor turcilor şi tătarilor, fiindcă vedea bine că nu-i era lesne s-o facă din Suceava, care se află mult mai departe de hotarul dinspre turci. Mai înainte târgul fusese doar un sat de rând, unde se aşezaseră abia trei sau patru familii, şi care avea o moară stăpânită de un morar bătrân, Ioan, sau cum i se zicea cu un *diminutiv, Iaşii*[2].

Voievodul a vroit să dea numele acestui om târgului pe care îl clădea şi mai întâi a poruncit să se zidească o biserică

[1] Ştefan cel Mare stătea într-adevăr uneori la Iaşi, dar oraşul a devenit capitală abia în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu.

[2] Cu toate cercetările făcute până azi, nu s-a aflat încă o explicaţie satisfăcătoare pentru numele oraşului Iaşi.

închinată sfântului Nicolae şi care este astăzi biserica cea mare; după aceea a poruncit să se clădească şi palate pentru dânsul şi pentru boieri. Voievodul *Radu* a poruncit să fie împrejmuit cu ziduri; urmaşii săi l-au înfrumuseţat cu alte podoabe şi cu clădiri publice, aşa fel ca astăzi numără mai mult de patruzeci de biserici, durate parte din piatră, parte din lemn, cele mai multe destul de frumoase.

Cu cincizeci de ani înainte, când s-a făcut o numărătoare, s-au aflat în el 12.000 de case, dar în vremile care urmară a fost atât de pustiit de pârjoluri dese şi de năvăliri ale tătarilor şi leşilor, încât abia a treia parte a scăpat nevătămată. În afară de curtea domnească, care adună bogăţii din întreaga ţară, se mai află totdeauna aici şi mitropolitul Moldovei, cu toate că nu poartă numele de mitropolit al acestui oraş, ci al Sucevei, scaunul de odinioară. În Iaşi nu se află, ce e drept, decât un protopop, despre care vom vorbi pe larg mai jos.

2. Spre apus, acest ţinut se învecinează cu *Târgul Frumos al Cârligăturii*, după cum spune numele, un târg frumos. Se află la opt ceasuri de drum de la Iaşi spre Suceava şi tot pe râul Bahlui. Nu este nimic vrednic de luat în seamă decât că este un târguşor destul de frumos, cu un palat domnesc de piatră, peste care este pus un pârcălab, cum i se zice în limba ţării.

Mai departe, spre apus se întinde în lung:

3. *Ţinutul Romanului*, cel dintâi pe care cetele din neamul lui Roman, întoarse din Transilvania, l-au luat în stăpânire după năvălirea lui Batie, dându-i iarăşi numele cel vechi.

În acest ţinut, acolo unde se întâlneşte Siretul cu Moldova, se află Romanul*, peste care domnul a pus doi pârcălabi.

Mulţi cred, dar nu toţi, că aici trebuie să fi descălecat la început pământenii noştri, după ce s-au întors. Căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se arată un alt loc,

* La *Bonfinius, Forum romanorum,* un târguşor scaun al unei arhiepiscopii.

numit şi astăzi de către locuitori *Smedorova* şi se zice că aici ar fi fost cea dintâi şi cea mai mare cetate. Este sigur că, multă vreme după aceea, *Ştefan cel Mare* a înnoit şi adus iarăşi această cetate la vechea ei faimă, dar după mulţi ani *Petru*, poreclit Rareş, nu ştiu din ce pricini, a nimicit-o şi a dat poruncă locuitorilor să se tragă în târgul Roman.

Cu acesta, în josul ţinutului Iaşilor şi al Cârligăturii, se învecinează:

4. *Ţinutul Vasluiului*, în care se află:

Vaslui, la 12 ceasuri de drum de Iaşi, pe drumul spre Dunăre. Târgul se află la gura râului Vaslui, unde acesta se varsă în Bârlad şi a fost în răstimpuri scaunul voievozilor, ale căror palate dăinuie până astăzi. Oblăduirea acestuia s-a dat unui pârcălab de Vaslui, după ce Iaşii a fost ales scaun.

5. *Ţinutul Tutova*, numit aşa după râul *Tutova*, care pare să-l taie în două prin mijloc. Scaunul lui este *Bârladul*, aşezat pe râul cu acelaşi nume. Odinioară Bârladul era foarte mare; acum însă este pustiit şi i s-au răpit toate frumuseţile. El este scaunul vornicului de Ţara de Jos, care porunceşte în Moldova de Jos, dar slujba lui o îndeplinesc doi vornici mai mici, fiindcă el trebuie să urmeze necontenit curtea. La depărtare de o milă italienească în jos, pe malul râului, se văd rămăşiţele unei cetăţi foarte vechi, numită astăzi *Cetatea de Pământ*, adică oraş de pământ. Nu s-au găsit nici temeliile vreunei case, nici vreun izvod din care să se poată afla cu siguranţă de cine a fost zidită. N-au mai rămas în picioare decât ziduri de pământ; bănuiesc că au fost ridicate odinioară de către locuitorii ţării pentru a stăvili năvălirile tătărăşti.

6. *Ţinutul Tecuciului* se învecinează la apus cu Bârladul. Este destul de întins, dar nu are nimic deosebit, în afară de târguşorul *Tecuci*, aşezat pe apa Bârladului, la opt ceasuri de drum de la Bârlad spre Galaţi şi care nu are ziduri. Este scaunul

sărac a doi pârcălabi, cărora le este dată în seamă oblăduirea acestui ţinut.

Spre apus, pe malul Siretului, se află:

7. *Ţinutul Putnei*, care, pare-se, îşi trage numele de la râul *Putna** în el se află târguşorul *Focşani*, aşezat pe *Milcov*, la hotarul cu *Valahia*, al cărui staroste cârmuieşte ţinutul. *Adjud*, un târguşor neînsemnat, se află mai sus, pe Siret.

La poalele munţilor *Vrancea*, în apropiere de Mira, o mănăstire care este o dovadă a evlaviei răposatului voievod *Constantin Cantemir*, se găsesc ruinele unei cetăţi străvechi; totuşi nu se poate afla nici o mărturie nici despre vremea când a fost zidită, nici despre cel ce a înălţat-o. Locului însuşi locuitorii îi zic *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între Dunăre şi Prut, se află:

8. *Ţinutul Covurluiului*. Şi-a luat numele de la Valea Covurluiului, care, deşi se întinde cale de opt ceasuri de mers, e totuşi mereu seacă şi numai arareori se umple cu apă. Aici se cade să pomenim *Galaţii*, un târg care nu bate la ochi printr-o arhitectură frumoasă sau prin mărime, dar este târgul cel mai vestit al întregii Dunări. De două-trei ori pe an sosesc aci nu numai corăbii din porturile Mării Negre, din Crimeia, din Trapezunt, Sinope, Ţarigrad, ci şi din Egipet şi chiar corăbii din Barbaria[1], care pleacă de aici încărcate cu lemn din Moldova, cu stejar, corn, brad, precum şi cu miere, ceară, sare, unt, silitră şi grâu, din care toţi locuitorii Moldovei trag mari foloase.

Nu departe de aici, la gura dinspre răsărit a Siretului, se văd ruinele unei cetăţi foarte vechi, numită astăzi de locuitori *Gherghina*. Că această cetate a fost zidită pe vremea lui Traian se poate dovedi cu monezile dezgropate din dărâmături, ca şi cu o lespede de marmură în care stă săpat:

---

* În vechime a mai fost o cetate cu acelaşi nume, din care s-au mai păstrat ruine, aflate acolo unde în vechea Dacie era cetatea *Poloda*.

[1] Numele ce se dădea, pe atunci, Africii de Nord.

IMP. CAESARI DIV. FILIO NERVAE. TRAIANO. AGVSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IPM. VI. CONS. VII. P. P. CALPVRINIO PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.

Mai sus de aceasta, pe Prut se află:

9. *Ţinutul Fălciu*, în care *Fălciu* este un târguşor destul de frumos, aşezat pe Prut. Că aici a fost cândva scaunul taifalilor m-au încredinţat urmele unei cetăţi foarte vechi, care se află nu departe de acolo şi pe care le-am descoperit eu însumi. Am citit odată într-un manuscris al istoriei lui *Herodot* că pe Prut, cale de trei zile de la Dunăre, locuia neamul războinic al taifalilor, care îşi zidise o cetate foarte mare. Fiindcă n-am găsit nicăieri în acele locuri vreo ruină, am trimis câţiva oameni, care cunoşteau bine locurile, în codrii de pe Prut, să caute de nu găsesc cumva semne din care s-ar putea cunoaşte ceva sigur despre aşezarea acestei cetăţi. Când s-au întors îndărăt, mi-au povestit că au văzut în codrii de nepătruns care se află spre apus, pe o întindere de cinci mile italieneşti, de-a lungul râului, temeliile unor ziduri şi turnuri clădite din piatră arsă, care, deşi pe câmpul din jur nu se află nici o ruină, au înfăţişarea unui cerc alungit.

În afară de acestea, părerea mea este întărită şi de numirea de astăzi a acestui ţinut, fiindcă asemănarea numelui ne face să credem că *Fălciul* se trage din *Taifalia*.

Departe, înlăuntrul ţării, se află *Huşi*, un târguşor, dar scaun al unui episcop, altfel prin nimic deosebit, în afară de bătălia în care *Petru cel Mare*, stăpân al întregii Rusii, cu oaste puţină, a ţinut piept vitejeşte, timp de patru zile, atacurilor des înnoite ale turcilor, în 1711.

În apropiere de acest loc se vede o movilă mare, ridicată de mână omenească, numită de tătari *Han Ţepeşi*, adică movila hanului, iar de către locuitori *Movila Râbâi*. Asupra ivirii ei sunt mai multe păreri. Unii zic că un han tătărăsc a fost nimicit cu întreaga lui oaste de către moldoveni şi întru pomenire s-ar

fi ridicat această movilă; alţii povestesc că o regină scită, numită *Rabie*, a fost ucisă în acest loc, pe când ieşise cu oastea împotriva sciţilor aşezaţi în Moldova şi a fost îngropată aici de oamenii săi. Ce e adevărat sau minciună în aceasta nu cutez să scot din întunericul atât de adânc al acestei legende.

Spre miazănoapte, cu ţinutul *Fălciului* se mărgineşte:

10. *Ţinutul Lăpuşnei*. De acesta ţinea pe vremuri *Tighina*, numită de către turci *Bender*, o cetate foarte întărită odinioară şi pe care turcii au întărit-o şi mai mult acum. Se află pe Nistru, iar în vremea noastră este locul de scăpare al regelui suedez, fugar după bătălia de la Poltava.

Turcii au împresurat adesea, zadarnic, cetatea înainte de a o supune; şi ceea ce n-au putut atinge prin forţă, au dobândit prin viclenie şi prin trădarea voievodului *Hero*, numit de către moldoveni Despotul. Căci, după ce acesta fu gonit din ţara sa de către boieri din pricina tiraniei şi a cruzimilor săvârşite împotriva moldovenilor, a fugit la sultanul turcesc, căruia i-a făgăduit că, dacă îl va ajuta să se întoarcă în ţară, va da în mâna oştirilor sale *Benderul* atât de mult năzuit, împreună cu douăsprezece sate, dăruindu-i-le spre stăpânire veşnică. Sultanul, căruia acest plocon îi fu pe plac, l-a aşezat din nou în scaun, iar pentru osteneala sa şi-a luat cetatea cea mai întărită a întregii ţări şi pavăza cea mai puternică împotriva leşilor şi tătarilor. Din această pricină scaunul ţinutului este astăzi târguşorul *Lăpuşna*, aşezat pe râul cu acelaşi nume, unde se află doi pârcălabi, puşi acolo de voievod şi care se îngrijesc de treburile ţinutului.

În afară de acestea se mai află aici *Chişinăul*, un târguşor de mai mică însemnătate, aşezat pe râul Bâcul.

La mică depărtare se zăreşte un şir de pietre foarte mari, aşezat în linie dreaptă în aşa chip, de parcă ar fi fost puse înadins acolo de mâna omului; numai că atât mărimea însăşi a pietrelor, cât şi lungimea şirului lor nu ne îngăduie să credem aşa ceva. Căci unele dintre ele sunt în patru colţuri, lungi de trei până la patru coţi, iar şirul lor se întinde peste Nistru până

la Crimeia. În graiul ţării, acestea poartă numele de Cheile Bâcului şi norodul de jos le socoate ca o izvodire a duhurilor necurate, care s-au înţeles între ele să astupe drumurile Bâcului.

Sigur este că unii voievozi s-au ostenit să astupe albia acestui râu, care curge în bună parte printre munţi, pentru a preface într-un iaz locurile din jur, ce nu foloseau decât ca fâneaţă, dar lucrul n-a putut fi dus niciodată până la capăt.

Mai sus de acesta, pe Nistru, se află:

11. *Ţinutul Orheiului*. Numele îi vine de la cetatea *Orhei*, aşezată pe râul *Răut*, care nu e prea mare, dar cu toate acestea e frumoasă şi are cu prisosinţă tot ce este trebuitor vieţii omului. *Lacul Orheiului*, care e aşezat în apropiere de acesta spre răsărit, şi ostrovul minunat din acest lac, despre care am mai vorbit în capitolul al III-lea, îi dă hrană din belşug. Pe malul dinspre apus al lacului, în mijlocul codrilor deşi, se văd urmele unei cetăţi vechi, numită de locuitori *Orheiul vechi*. Judecând după aşezarea ei, pare să fie cetatea *Petrodava* din Dacia veche[1].

Cel din urmă ţinut care se întinde ca o fâşie de-a lungul malului Nistrului este:

12. *Ţinutul Soroca*. Scaunul său este *Soroca*, numită mai înainte *Alchionia*, aşezată în câmp, lângă coline, pe Nistru, destul de mică, dar foarte întărită, dacă ţinem seama de vremea în care a fost clădită. Are un zid în patru colţuri, foarte tare, apărat de turnuri înalte şi este clădit din piatră de cremene ce se găseşte din belşug pe colinele dimprejur.

Fiindcă după pierderea Benderului, *Soroca* a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Lehiei, voievodul a aşezat aici două căpetenii de oaste, ca s-o apere.

Lipsa de lemne şi de apă nu îngăduie ca partea de sus a acestui ţinut să fie lucrată; de aceea ea este singura parte din Moldova rămasă pustie, cu toate acestea nu e prea mare, aşa cum se şi înfăţişează acest ţinut — ca o pustie — în hărţile geografice cele mai bune.

[1] Cercetări mai noi au localizat cetatea Petrodava la Piatra Neamţ.

MOLDOVA DE SUS, NUMITĂ DE LOCUITORI ŢARA DE SUS, CUPRINDE ŞAPTE ŢINUTURI MAI MICI:

1. *Ţinutul Hotinului* care se întinde în sus de ţinutul Sorocei, la miazănoapte de Nistru. Aici se află *Hocin* sau *Hotin*, o cetate pe Nistru, faţă în faţă cu Cameniţa. Se numără printre cele mai vechi cetăţi ale Moldovei. Înainte vreme era întărită spre apus cu ziduri foarte înalte şi cu şanţuri adânci, iar în partea dinspre răsărit era întărită pe malul abrupt al Nistrului şi de stânci ascuţite, dar în războiul din urmă cu ruşii, turcii au luat cetatea în 1712, i-au dărâmat zidurile cele vechi dintr-o parte, iar în cealaltă parte au împrejmuit-o cu lucrări de întărire noi şi au lărgit-o mai mult de jumătate, încât azi i se poate spune pe bună dreptate cea mai frumoasă şi cea mai tare dintre cetăţile Moldovei.

Pe când se afla încă în stăpânirea voievodului Moldovei, cârmuirea acesteia era în seama unui oblăduitor pus anume; acu, când se află sub puterea turcească, este cârmuită de un paşă turcesc, lucru ce este potrivit tractatelor şi învoielilor cu leşii, în care se arată lămurit că în cetăţile Moldovei nu va putea fi aşezată oaste turcească.

Spre apus urmează:

2. *Ţinutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoi*, un târguşor puţin cunoscut, în apropiere de izvoarele râului Jijia. Acesta este scaunul vornicului Ţării de Sus, cârmuitorul Moldovei de Sus, dar în locul lui sunt puşi doi vornici mai mici, fiindcă el, din pricina treburilor la curte, n-ar putea să se îngrijească de cele ale ţinutului.

Ştefăneştii, un târguşor pe Prut, în care acum (1713) turcii, după ce au curăţat râul, ar fi ridicat un atelier de corăbii şi hambare cu hrană pentru oştile care se află la Hotin.

3. Mai departe, în jos, este aşezat *ţinutul Hârlăului*, în care se află *Hârlău*, un târg neînsemnat, peste care e pus un pârcălab.

Cotnari, un târguşor vestit numai prin viile lui neîntrecute, ce stau în fruntea celorlalte. Cârmuirea acestuia este dată în

seama *marelui paharnic*, cel care toarnă în pahar domnului. În acest târguşor papistaşii au biserici de piatră lucrate foarte frumos.

Botoşanii, un târguşor din care, ca şi din împrejurimi, doamna voievodului îşi trage veniturile, adunate de un cămăraş rânduit anume pentru această slujbă.

Aceste ţinuturi sunt înconjurate ca o cunună de:

4. *Ţinutul Cernăuţilor*, care se întinde de-a lungul hotarului dinspre Polonia. Cel mai de seamă târg din acest ţinut este *Cernăuţi*, aşezat pe malul de miazănoapte al Prutului, iar cârmuirea lui este dată marelui spătar.

În apropiere de satul *Cozmin*, pe râul Cuciur, lângă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăţi foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă.

Pe malul dinspre miazăzi al Siretului urmează:

5. *Ţinutul Sucevei*, în care sunt vrednice de pomenit: *Suceava*, odinioară scaunul întregii Moldove, unde se află curtea domnească şi scaunul mitropoliţilor; acum este aproape pe de-a-ntregul pustie. E aşezată pe apa Sucevei, care se vede că i-a dat numele, pe o colină netedă, fiind înconjurată cu ziduri foarte înalte şi cu şanţuri. La poalele colinei, marginile ei se întindeau destul de mult. În afară de palatele voievodului şi ale boierilor, număra patruzeci de biserici de piatră şi altele felurite de lemn şi 16.000 de case; toate însă s-au năruit după strămutarea curţii domneşti. Suceava este cârmuită astăzi de hatman, adică de căpetenia cea mare a oastei.

Rădăuţi, un târguşor şi scaun al unui episcop, este şi el aşezat pe râul Suceava şi pe Siret, unde acesta coteşte spre miazăzi.

6. *Ţinutul Neamţului* se află mai jos şi se întinde destul de mult între râurile Moldova şi Bistriţa. Înlăuntrul său se află:

Neamţul, cetate aşezată pe râul cu acelaşi nume, care este zidită pe un munte foarte înalt şi e atât de întărit din fire, încât

pare să înfrunte orice atac vrăjmaş. A fost de multe ori atacată, dar n-a fost cucerită decât de două ori: o dată de turci, sub domnia lui *Soliman*, şi o dată în vremurile noastre de *Ioan Sobieski*, craiul Lehiei. Dar ea n-ar fi fost luată, dacă foamea nu i-ar fi silit pe cei câţiva moldoveni aflaţi înlăuntru ca s-o apere, s-o dea în mâinile leşilor, după o împresurare de mai multe zile. Odinioară cetatea avea un zid îndoit şi numai o poartă, după aceea însă, când turcii au stricat zidul dinafară, moldovenilor nu le-a rămas decât cel dinlăuntru. Înainte ca Moldova să fi fost închinată turcilor, la izbucnirea războaielor, voievozii îşi trimiteau copiii şi averile în această cetate, aproape de nebiruit; şi astăzi încă ea este locul de scăpare foarte sigur pentru locuitori, când sunt atacaţi de vecinii lor. Din această pricină şi înainte vreme voievozii şi-au clădit aici palate destul de mari, care se văd încă şi acum; însă nu li se poartă de grijă aşa cum s-ar cuveni. În faţă se află târguşorul *Piatra*.

7. *Ţinutul Bacăului*, care îşi are vornicul său anume, al cărui scaun este:

Bacăul, un târguşor aşezat pe un ostrov din râul Bistriţa, vestit pentru belşugul în mere şi alte poame. Are şi un episcop al bisericii papistăreşti, numit episcop al Bacăului. În ţinuturile de sub munţi se găsesc mulţi supuşi moldoveni, numiţi papistaşi atât după neamul, cât şi după credinţa lor, pe care *Ştefan cel Mare* i-a aşezat acolo, dându-i în seama boierilor săi după ce a bătut pe *Matei*, craiul Ungariei. Îndeosebi cel mai de seamă sat cantemiresc din părţile Romanului, numit Faraoani, are mai mult de o sută de familii, care toate mărturisesc legea papistăşească şi au o biserică de piatră foarte veche.

Ocna şi *Trotuşul*, pe râul *Trotuş*, două târguşoare care nu sunt vrednice de pomenit decât pentru ocnele de sare bogate ce se află în apropierea lor. Pe aici trece drumul cel mai larg din Moldova spre Transilvania.

BASARABIA, ODINIOARĂ CEA DE A TREIA PARTE DE FRUNTE A MOLDOVEI

Pământul ei este pe de-a-ntregul un câmp deschis, nu are nici munţi, nici păduri şi numai un singur râu, care curge toată vremea, numit *Ialpuh*; din această pricină, locuitorii, ca să scape de uscăciune, trebuie să sape fântâni foarte adânci. În locul lemnului, ei folosesc bălegarul vitelor, pe care-l usucă la soare şi-şi încălzesc cu el colibele. Această parte de ţară a fost luată de turci mai înainte ca ţara întreagă să le fie închinată şi, din această pricină, nu se mai află sub stăpânire moldovenească, cu toate că şi astăzi târguşoarele şi satele aşezate pe malurile Dunării sunt pline de moldoveni, care ţin legea creştinească şi rabdă stăpânirea cea silnică a turcilor şi tătarilor. Ţara, împărţită în patru părţi şi anume: *Bugeac*, *Akerman*, *Chilia* şi *Ismail*, este însă locuită o parte de tătari şi altă parte de turci, peste care este pus un seraschier.

1. În cea dintâi, aşezată în mijlocul ţării, se află Bugeacul*.

Bugeacul s-a dat ca loc de aşezare tătarilor nogaici, dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalţi tătari din Bielograd. Căci pe la anul 976 al Hegirei, iar de la naşterea lui Hristos 1568, la porunca lui *Selim al II-lea*, când hanul tătarilor încerca să lege Donul cu Volga, mai mult de treizeci de familii de tătari nogaici, până atunci supuşi ruşilor, s-au lepădat de aceştia şi s-au dus în Crimeia împreună cu toţi ai lor. Dar fiind aceasta prea mică pentru a-i cuprinde pe toţi, li s-au dat

---

* *Bugeac* în limba tătarilor înseamnă "colţ" şi este numit aşa fiindcă pământul ce se întinde între Dunăre şi Nistru spre Marea Neagră face un colţ ascuţit; se mai pare că acest nume vine de la numele vechi *bessi*, dat acestei ţări de geografii şi istoricii din vechime. Tot de aici se vede că se trage şi numele *Basarabia* după cum s-ar putea înţelege din *Ovidius* care spune cu jale: "*vivere quam biserum est inter Bessosque Getasque*". *Ptolemeu* scrie: "Mai sus de Dacia locuiesc *peucinii* şi *bastarnii*".

Că *bastarnii* ar fi tot una cu *bessi* o crede şi *Matheus Praetor* (L. II. C. 7). "*Sunt câţiva*, zice el, *care cred că bastarnii sunt acelaşi popor care se numea odinioară bessi, iar astăzi se numesc basarbeni, adică aceia care vieţuiesc în Basarabia*".

alte locuri de aşezare în câmpia Bugeacului. De atunci încoace, neamul acesta, primind din când în când familii noi din stepa Nogaică, s-a înmulţit într-atâta, încât aproape că nu stă mai prejos la număr faţă de nici o altă hoardă tătărască.

Se împart în două ramuri: *Orac Uglî* şi *Orumbet Uglî* şi fiecare păzeşte cu multă grijă seminţia. Îşi petrec viaţa după pilda înaintaşilor, în câmp deschis; nu au târguri în afară de *Căuşani*, pe râul *Botna*, apă care abia atinge acest ţinut.

Că această regiune trebuie să fi avut pe vremuri târguri destul de frumoase, stau mărturie ruinele vechilor zidiri, care se mai găsesc ici şi colo; printre altele, zidurile părăginite ale unei cetăţi foarte vechi de pe malul Nistrului, numită azi *Tatar-Punar*, adică fântâna tătarilor. Aceasta se află pe o stâncă înaltă, de la poalele căreia ţâşneşte un izvor cu apă foarte limpede. Nu s-a putut însă găsi nimica săpat în piatră sau vreun semn din care să putem afla de cine a fost înălţată.

Pe râul Ialpuh, în apropiere de gura lui, se mai găsesc urmele unei cetăţi şi mai vechi, numită îndeobşte *Tint. Ştefan cel Mare* a înălţat-o din ruine; dar turcii au făcut-o una cu pământul, încât acuma abia de i se mai cunoaşte locul. Din dărâmăturile ei s-a zidit deasupra cetăţii vechi un alt târguşor, care înfloreşte încă şi azi, numit îndeobşte *Tobac*. Este aşezat la Marea Neagră[1], poate chiar pe locul unde se ridică vechea *Aepolium*.

2. Câmpia *Cetăţii Albe*, înlăuntrul căreia se află *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, de români, odinioară *Alba Iulia*, de greci mobzaVjor, de leşi *Bielograd*, pe ţărmul Mării Negre; e o cetate destul de mare şi întărită. Când era încă a Moldovei, era cârmuită de marele logofăt, acum ea are în frunte un agă de ieniceri.

În vremurile mai noi, Cetatea Albă a ajuns vestită prin sfântul *Ioan de la Suceava*, care, când stăpân era sultanul, a suferit aici moarte de mucenic. Moaştele lui făcătoare de minuni, alături de odoarele dăruite cu smerenie de voievozii Moldo-

---

[1] Aici este probabil o greşeală de tipar, deoarece pe hartă locul se află pe Dunăre (n. ed. germ.)

vei, au fost răpite Moldovei de Ioan Sobieski, craiul Lehiei, în anul 1686; el se lăuda că se războieşte pentru legea creştinească şi pentru biserică şi că papa i-ar fi dat bani pentru aceasta.

3. Mai în josul acesteia se întinde pe malul Dunării câmpia *Chiliei*; scaunul acesteia este *Chilia**, numită odinioară Lycostomon, aşezată la gura dinspre miazănoapte a Dunării, căreia corăbierii greci obişnuiau să-i dea chiar acest nume, fiindcă pare că-şi aruncă valurile ca într-un gât de lup.

Cetatea nu este mare, dar e un târg de negoţ, cu faimă, unde se opresc toate corăbiile sosite nu numai din porturile dimprejur ale Mării Negre, ci şi din îndepărtatele porturi egiptene, veneţiene şi ragusane, care încarcă de aici ceară şi piei de vite netăbăcite. În cetate locuiesc nu numai turci, ci şi evrei, creştini, armeni şi alţii de felurite neamuri, peste care se află un nazir, adică un oblăduitor, cum i se zice îndeobşte.

În vremea domniei lui Suleiman, ea a fost arsă de moldoveni şi de atunci nu a mai ajuns la vechea faimă.

Pe malul dinlăuntru al Dunării se află:

4. *Ţinutul Ismailului*, din care e vrednică de pomenit *Ismail*, în vechime numită de moldoveni *Smil*, o cetate care nu trebuie lăsată de o parte, cu oaste turcească şi cârmuită de un *muteveli*.

Cartal, aşezat pe Dunăre, la vărsarea Ialpuhului, faţă în faţă cu *Isaccea*, o cetate fără însemnătate. Aici turcii bătură pod peste Dunăre, când au purtat război cu ruşii în 1711. Pentru apărarea cetăţii au pus o căpetenie cu numele de *disdar*.

Reni, cum era numit de moldoveni, dar căruia turcii azi îi zic *Timarova*, este o cetate de acelaşi fel, în apropiere de

---

* *Chilia* se numea la moldoveni, la turci *Chili*, la grecii de astăzi *Lycostomon* (alţii scriu rău, cred eu, *Lytrostomon* şi *Lythostroton*, cum se află în *Leunclavii Pandect* 146). *Bonfinius*, cu încă vreo câţiva, o socoate drept *Achillea*; *Stanislaus Sarnicius* prepune că ar fi *Tomos*, cetatea care ar fi ajuns vestită prin surghiunirea lui *Ovidius Naso*. Care dintre aceste păreri o fi cea adevărată, nu pot să spun.

vărsarea Prutului în Dunăre. În ea nu se află nici un turc, deşi este sub stăpânire turcească. Oştenii sunt cu toţii creştini, moldoveni cu toţii, a căror căpetenie este de aceeaşi lege; acesta este numit îndeobşte *beşliagasi* şi se află la porunca paşei din Silistra, care trebuie să fie totdeauna un seraschier.

Cam acestea ar fi toate cetăţile şi târgurile Moldovei, pe care libertatea le-a dus la înflorire dar pe care le-a apăsat iarăşi în tirania nedreaptă, deosebit de păgubitoare a ţinuturilor înfloritoare. Nici istoricii cei vechi, nici cei mai noi nu ne arată numele întemeietorilor lor, care nu s-au putut afla până astăzi nici din inscripţii, nici din izvoade. Nici unul dintre acestea nu poartă vreun semn despre vremea când au fost ridicate sau despre neamul care le-a ridicat, pe ziduri nu se găseşte nimic săpat, afară numai dacă au fost înălţate din nou de vreun voievod.

Numai cetatea *Suceava* are în zidurile ei o piatră mare, pe care sunt săpate şapte turnuri, acoperite de o coroană domnească ţinută de doi lei. În afară de aceasta la temelia turnurilor se vede o piatră cu doi peşti solzoşi, ce stau cu capul în jos şi cozile în sus, iar sub aceştia capul unui zimbru, între coarnele căruia se află o stea cu şase raze. Cum însă capul de zimbru a devenit stema Moldovei abia după al doilea descălecat al celor din neamul lui Roman în Moldova, aşa cum am arătat în capitolul I, pare că această piatră mărturiseşte mai degrabă refacerea zidurilor Sucevei, decât întemeierea ei.

Pe lângă aceasta, istoricii neamului nostru zic cu toţii că moldovenii, după ce s-au întors din Maramureş în patria lor cea veche, au găsit cetăţi şi castele pustii şi astfel se poate spune fără şovăială că întemeierea lor trebuie aşezată în vremuri mult mai îndepărtate. Această părere este întărită, în afară de alte temeiuri, şi de felul clădirii zidurilor celor mai multe din cetăţi care, cu siguranţă, nu pot fi decât romane, în afară

de câteva, aşa cum am arătat mai sus, ce par a fi înălţate în vremuri mai noi împotriva năvălirii tătarilor.

Toate acestea sunt întărite de mărturiile celor mai de seamă istorici latini, prin care se arată că împăratul roman *Traian* a adus în *Dacia* colonii puternice de cetăţeni romani, şi că urmaşul său *Adrian*, după ce a lăsat barbarilor unele ţinuturi din răsărit, n-a părăsit Dacia, numai de teamă ca acestea să nu fie pustiite.

Se mai adaugă un monument veşnic al acestui lucru, şi anume *Valul împăratului Traian*. Acesta a păstrat până şi astăzi numele întemeietorului său şi mă mir că nici unul dintre istoricii vechi sau mai noi n-a scris nimic despre el.

Valul lui Traian începe, cum am văzut cu ochii mei, cu două valuri la *Petrivaradin* în Ungaria, merge spre muntele *Demarcapu* (Poarta de fier), iar aici, numai cu un val, prin Valahia şi Moldova, taie Prutul lângă satul Traian, Botna lângă târguşorul Căuşani şi, după ce străbate întreaga ţară a tătarilor, se sfârşeşte la apa Donului. Are încă până astăzi peste doisprezece coţi adâncime. De aici se vede neîndoios că, atunci când s-a făcut, valul trebuie să fi fost încă o dată pe atâta de lat şi de adânc, fiind astfel o foarte bună lucrare de apărare împotriva năvălirilor vrăjmaşe.

Dacă aşa stau lucrurile, nu se va mai putea spune niciodată ceea ce au vrut să zică unii* că cetăţile din Moldova ar fi fost ridicate de genovezi.

Căci oştenii romani aflaţi acolo, întotdeauna în număr foarte mare, nu puteau locui fără a avea cetăţi şi case; de asemenea nu este de crezut că genovezii, care încercau să pună piciorul

---

* Bielski, p. 239, zice: "*că neamurile* pecinicilor şi polovţilor *erau lituanieni care, după ce ieşiră din părţile strâmtorii cimeriene, au legat mai întâi prietenie cu genovezii, care stăpâneau peninsula, şi că aceştia, împreună cu* moldovenii şi basarabenii, au ridicat cetăţile Mangopa, Cherci, Azov, Calfa, Chilia *sau* Achillea, Moncastrum şi Târgovişte".

la *Pont* numai pentru a face negoţ, ar fi pătruns înlăuntrul Moldovei şi, în locuri potrivite mai degrabă pentru plugărit decât pentru negoţ, ar fi ridicat cetăţi.

Mai curând s-ar putea zice că aceste cetăţi au fost ridicate de dacii cei vechi pe când erau încă în înflorire, pe vremea domniei lui Decebal, iar după aceea, ocupate de către romani, ele au ajuns locuri de aşezare pentru coloniile acestora. Acestei păreri nu cutezăm să ne împotrivim.

CAPITOLUL AL V-LEA

CUPRINS

DESPRE MUNŢII ŞI MINERALELE MOLDOVEI

Spre apus, la hotarul dintre Ardeal şi Valahia, Moldova este împresurată aproape din toate părţile de munţi foarte înalţi; de aceea a şi fost numită de către romani Dacia muntoasă; cealaltă parte a ei, dinspre răsărit, are câmpii foarte mănoase.

Înălţimile sunt aici acoperite cu copaci şi alţi pomi cu roade, care cresc peste tot de la sine, şi care, în alte ţări, trebuie sădiţi de mâna omului; printre înălţimi curg pâraiele cele mai limpezi, ce se rostogolesc ici şi colo din vârful munţilor cu un murmur plăcut. Aceste locuri par nişte grădini dintre cele mai frumoase; câmpiile dau din belşug roade, pe care aerul răcoros de munte nu le lasă să crească în partea muntoasă.

Cel mai înalt dintre munţi este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost atât de vestit ca şi *Olimpul, Pindul* sau *Pelias*. Este aşezat în părţile *Neamţului*, nu departe de izvorul *Tazlăului*, iar în mijlocul lui e acoperit de zăpezi veşnice; pe vârful lui însă nu se găseşte pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalţă ca un turn, se prăvale un pârâu foarte limpede, ce se năpusteşte cu mare larmă peste stânci abrupte şi se varsă în *Tazlău*. Drept în vârf se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coţi, înfăţişând, de nu mă înşel, o bătrână cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge întruna un izvor.

Este anevoie de spus dacă natura a vrut să-şi arate, aici jocul sau dacă statuia a fost lucrată astfel de mâna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nici o temelie, ci este crescută şi legată strâns de celelalte stânci, dar cu pântecele şi spatele slobode; şi chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost umplute cu

un var făcut cu multă iscusinţă — şi noi bucuros am spune-o — asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuşi nu-ţi poţi închipui lesne în ce fel a fost adusă apa prin picior în *partea firească*, fiindcă nicăieri împrejur nu se văd urmele vreunui izvor sau ale vreunei albii.

Pesemne că de aceasta s-au folosit păgânii pentru slujba lor religioasă, căci preoţii lor aveau obicei să se slujească de mijloace fireşti sau vicleşuguri vrăjitoreşti prin care să poată aduce mulţimea lesne crezătoare la uimire sau la înălţare religioasă.

Înălţimea cea mare a muntelui se poate vedea mai cu seamă atunci când, pe timp senin, la asfinţitul soarelui, el poate fi zărit de la Cetatea Albă, cetate ce se află la şaizeci de ceasuri de drum depărtare, în întregime şi atât de limpede, ca şi când s-ar afla în apropiere, lucru care cu greu s-ar putea spune, după cum cred eu, chiar despre piscurile cele mai vestite.

Pe măgurile învecinate se găsesc ici şi colo, întipărite în piatră, urme de cai, câini şi păsări, ca şi cum odinioară ar fi trecut pe acolo multă oaste călare.

Despre ele locuitorii povestesc multe basme; cercetătorii de azi ai naturii ar trebui să caute a afla care este părerea cea mai apropiată de adevăr.

Se mai găseşte spre miazănoapte pe apa Ceremuşului, în colţul unde se întâlnesc hotarele Moldovei, Lehiei şi Transilvaniei, un alt şir de munţi, numit de către locuitori *Ineul*, care nu se poate asemăna ca înălţime cu Ceahlăul, dar este tot aşa de mirare printr-un joc ciudat care nu se mai vede nicăieri în altă parte. Locuitorii adună roua ce cade de pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui şi, după ce-au strâns-o într-o oală, ei găsesc plutind deasupra apei un unt foarte bun, cu nimic deosebit de untul obişnuit, nici la miros, nici la culoare, nici la gust. Lucrul acesta nu se petrece însă tot anul, ci numai în trei luni — martie, aprilie şi mai; în celelalte ori prea umede, ori prea uscate, nu se mai întâmplă.

În untul acesta se află atâta putere de hrană, încât dacă turmele de oi sunt duse la păscut la munte în această vreme a

anului, după puţine zile se sufocă de prea multă grăsime; de aceea ciobanii, care ştiu aceasta din faptă, îşi lasă turmele în acele luni la poalele muntelui.

Munţilor noştri nu le lipseşte nici bogăţia obişnuită a munţilor, adică mineralele. Numai din pricina cumpătării domnilor şi a lipsei de săpători în munte nu s-au putut face săpături mai înainte. În vremea noastră lucrul îl împiedică cunoscuta lăcomie a turcilor şi teama ca nu cumva, săpând după bogăţii, să-şi piardă odată cu ţara şi truda şi roadele ei. Că munţii noştri nu sunt săraci în asemenea comori subpământene, o arată pâraiele ieşite din măruntaiele lor.

Căci aceste pâraie, având albia îngustă, deseori umplută peste măsură de apa zăpezilor topite sau a ploilor, se varsă peste maluri, iar după aceea, când se trag iarăşi în matca lor, lasă, pe locul unde şi-au vărsat apele, nisip în care se găsesc numeroase grăunţe de aur din cel mai curat. Ţiganii îl adună, îl curăţă şi scot atâta aur, încât pot aduce doamnei, în loc de tribut, 1600 de drahme pe an.

Pe malul Nistrului, în ţinutul Hotinului, chiar lângă cetate, se găsesc bulgări de fier, făcuţi de la natură şi care sunt aşa de rotunzi, că ar putea fi folosiţi, fără să fie lucraţi, la tunuri, dar fierul acesta este atât de prost, că dacă nu este topit în foc, nu poate fi folositor la nici o altă treabă.

Pe când Hotinul nu fusese încă luat, bulgării de fier se trimiteau la Cameniţa; astăzi însă, cred că turcii cu greu ar mai îngădui ca leşii să le folosească drept material de război în paguba lor.

În ţinutul Bacăului, lângă târgul *Trotuş*, se gâsesc saline foarte bogate, numite în ţară *ocne*. Nu e nevoie de vreun meşteşug deosebit ca să alegi sarea; dacă sapi în pământ până la unul sau doi coţi adâncime, găseşti sarea cea mai curată şi limpede ca porfirul sau cristalul, fără să fie amestecată cu cea mai mică părticică de pământ. Ocnele acestea sunt nesecate, cu toate că în ele lucrează zi de zi sute de oameni.

După ce scot bolovanii de sare, ei lasă în tot locul din aceeaşi sare cum e cristalul, ca să sprijine pământul şi săpăturile şi pentru ca noile drumuri săpate să aibă loc de întindere, iar vreme de douăzeci de ani aceste drumuri să se umple într-atât cu sare, încât să nu mai recunoşti că au fost cândva deşertate. Din când în când se găsesc peşti încremeniţi în sare, care nu se deosebesc de aceia care se pescuiesc din apele din împrejurimi.

Şi în alte locuri se găsesc multe ocne de sare de acest fel; voievozii însă n-au îngăduit ca ele să fie deschise, ca nu cumva, din pricina belşugului, să scadă preţul sării şi fiindcă acelea în care se lucrează astăzi îndestulează nevoile şi chiar prisosesc.

În Moldova se află munţi întregi care, dacă dai la o parte scoarţa de pământ de deasupra se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul şi întreaga ţară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii ţării, locuitorii din Bugeac şi Crimeia, ca şi din alte ţări îndepărtate îşi iau sarea de aici cu corăbiile. Silitră este peste tot, fiindcă toate câmpurile Moldovei au pământ negru şi plin de nitru.

În *Tazlăul Sărat*, aproape de satul Moineşti, în ţinutul Bacăului, ţâşneşte dintr-un izvor păcură amestecată cu apă, pe care ţăranii noştri au obicei de o folosesc la unsul osiilor de la căruţe; ei zic că este mult mai bună pentru nevoile casei decât răşina pe care o scot din copaci dar numai dacă este deosebită de apă.

CAPITOLUL AL VI-LEA

CUPRINS

DESPRE CÂMPIILE ŞI PĂDURILE MOLDOVEI

Câmpiile Moldovei, lăudate pentru rodnicia lor atât de scriitorii vechi, cât şi de cei mai noi, întrec cu mult bogăţia munţilor despre care am vorbit până acum.

Cele aşezate în mijlocul ţinuturilor despărţite prin munţii şi râurile Moldovei dau hrană tuturora, minunând pe oricine.

Seminţe care nu încolţesc în munţi din pricina aerului rece, rodesc atât de frumos pe câmpii, încât în anii bogaţi grâul dă locuitorilor de douăzeci şi patru de ori sămânţa semănată, secara de treizeci de ori, orzul de şaizeci de ori, meiul dă de trei sute de ori, lucru de necrezut pentru cel ce nu vede cu ochii lui.

Pentru ovăz Moldova nu este un pântec tot atât de roditor ca pentru alte seminţe; el nici nu este prea răspândit, fiindcă în locul lui se dă cailor să mănânce orz.

Meiul creşte în Moldova de Jos cum nu se poate mai frumos (de aceea oamenii din ţara mea au o zicală: meiul din Moldova de Jos şi merele din Moldova de Sus n-au coajă).

Ei îl cojesc şi îl macină, îl fac pită şi o mănâncă până nu se răceşte, adeseori cu unt.

Nu se găsesc grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă. În părţile muntoase pomii cresc de la sine; pe câmpie însă trebuie sădiţi şi din această pricină dau roade cu atât mai gustoase.

Prisosul de poame este atât de mare, încât leşii, când năvăleau pe vremuri în Moldova, socoteau că nu e nevoie să-şi

aducă merinde, fiindcă poamele de care ţara are din belşug îndestulau toată oastea. Numai că în mai multe rânduri s-au îmbolnăvit mâncând peste măsură şi au fost bătuţi greu, fără să mai fie nevoie de armele duşmanului; au învăţat astfel să fie mai cu băgare de seamă.

Toate celelalte bogăţii ale pământului le întrec *viile* alese, înşiruite pe o lungă fâşie între Cotnari, şi Dunăre; sunt aşa de rodnice încât un singur pogon, care e o suprafaţă pătrată de 24 de stânjeni, dă adesea patru până la cinci sute de măsuri de vin, socotită de patruzeci de litri.

Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un târguşor în părţile Hârlăului. Dincolo de hotarele ţării nu este cunoscut, fiindcă îşi pierde tăria când este dus într-un loc dintr-altul în butoaie — pe apă sau pe pământ — fără osebite îngrijiri.

Cutez să susţin că este mai ales şi mai bun decât alte vinuri evropeneşti şi chiar decât vinul de Tokay.

Când este păstrat în pivniţe adânci şi boltite, cum se obişnuieşte la noi în ţară, şi este ţinut trei ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încât arde ca vinul fierbinte.

Cel mai vârtos băutor abia este în stare să bea trei pahare fără să se îmbete; cu toate acestea la urmă nici măcar nu-l doare capul.

Vinul de Cotnar are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găseşti la alte vinuri şi anume este verzui şi, cu cât îmbătrâneşte, cu atât culoarea lui se face mai verde.

De la aceste locuri, mai încolo, spre miazănoapte, nu se mai găsesc vii în stare să dea vin bun, şi chiar în partea dinspre miazănoapte a dealului de la Cotnari, nici măcar un strugure n-a ajuns să se coacă bine, cu toate că s-a încercat adeseori. Parcă firea, care nu îngăduie celorlalte ţinuturi aşezate spre miazănoapte rodirea viţei de vie, a vrut să-şi arate toate puterile în acest singur loc.

Îndată după acesta, vinul de la Huşi, în părţile Fălciului, e socotit cel mai bun; în al treilea rând vine vinul de Odobeşti, din ţinutul Putnei, pe râul Milcov; în al patrulea rând, Nicoreştii, în ţinutul Tecuciului, pe Siret; în al cincilea rând Greceşti, în ţinutul Tutovei, pe râul Berheci; în al şaselea rând, cel pe care îl dau viile Costeştilor din acelaşi ţinut. Multe alte locuri mai sărace le trec sub tăcere.

Aceste vii nu sunt de folos numai locuitorilor ţării, pentru nevoile lor, căci preţul scăzut al vinului trage aici neguţători ruşi, leşi, cazaci, ardeleni şi chiar unguri, care duc la ei în ţară, an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor.

Şi Basarabia, înainte vreme când era a Moldovei, avea vii destul de bune, dar acestea s-au părăginit de când turcii, care se scârbesc de vin, au început să se aşeze în ţară. Totuşi, creştinii care locuiesc în părţile Chiliei şi Ismailului au mai păstrat câteva vii şi scot numai atâta vin cât le trebuie ca să-şi stâmpere setea.

Cu *păduri* Moldova este dăruită din belşug atât cu lemn de lucru, cât şi cu lemn de foc şi pomi cu roadă.

Lucrătorii de corăbii caută mai cu seamă stejarul moldovenesc şi-l laudă ca fiind cel mai bun pentru năvi şi cel mai tare împotriva carilor.

Între altele, au băgat de seamă că, dacă nu se dă la o parte toată scoarţa albă dinlăuntrul şi dacă rămâne căt de puţină, în scurtă vreme lemnul este mâncat de cari; dacă dimpotrivă este bine curăţat, lemnul nu va fi vătămat de vânt, aer şi apă vreme de o sută de ani.

Doi codri de stejar mai ales sunt vestiţi în Moldova: codrul Cotnarilor şi al Tigheciului.

Pe al Cotnarilor (codrul), de lângă târgul cu acelaşi nume, nu l-a înălţat firea, ci hărnicia locuitorilor ţării.

Pe vremea lui *Ştefan cel Mare* acolo se afla un câmp larg deschis. Când leşii au tăbărât aici cu multă oaste, au fost loviţi şi bătuţi de *Ştefan cel Mare*, care le-a luat tabăra, i-a pus pe fugă, a ucis pe cei mai mulţi dintre ei şi a luat peste douăzeci de mii de ostatici, în cea mai mare parte nobili.

După aceea, când craiul Lehiei a vrut să-i dea bani mulţi în schimbul slobozeniei lor, Ştefan n-a primit, fiindcă nu era lacom la bani, ci vroia să-şi înalţe o astfel de mărturie a izbânzii care s-o vestească şi în veacurile viitoare.

La sfârşit, a înjugat la plug pe toţi leşii şi i-a pus să are tot câmpul unde s-a dat bătălia, lung de două mile şi lat de una, şi a sădit stejari anume orânduiţi, care acum au ajuns o pădure frumoasă şi destul de întinsă. Moldovenii îi zic azi *Dumbrăvile Roşii*[1], adică codri de stejari roşii, fiindcă au fost udate cu sânge leşesc; leşii îi zic *Bucovina* şi nu pomenesc niciodată locul acesta fără să verse lacrimi.

Un alt codru de dincolo de Prut, care se află la hotarul Basarabiei şi se numeşte Tigheci, se întinde pe aproape treizeci de mile italieneşti în părţile sale dinlăuntru. Pentru moldoveni a fost cea mai puternică pavăză împotriva sciţilor, care au atacat deseori, dar n-au putut-o lua niciodată. Copacii sunt foarte înalţi şi atât de deşi, încât un drumeţ nu-l poate străbate cu piciorul decât pe poteci cunoscute de locuitorii ţării.

Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oşteni din toată Moldova; azi, după atâtea lupte şi înfrângeri şi de o parte şi de alta, n-au mai rămas decât vreo două mii.

[1] În *O samă de cuvinte*, Neculce semnalează trei asemenea Dumbrăvi: "*Dumbrava Roşie de la Botoşani şi Dumbrava Roşie la Cotnar şi Dumbrava Roşie mai gios de Roman*". Dumbrava Roşie de la Botoşani fusese menţionată şi în *Letopiseţul* lui Grigore Ureche.

Aceşti locuitori au cu tătarii din Bugeac, vecinii lor, o învoială prin care se obligă să le dea în fiecare an un număr de legături de lemne, fiindcă Basarabia suferă mai cu seamă de lipsa lemnului.

Această învoială o ţin întru totul până azi; însă atunci când tătarii trec peste învoială şi au de gând să ceară mai mult, lucru care se întâmplă adesea, locuitorii Tigheciului se apără cu arma în mână şi câştigă deseori izbânda.

CAPITOLUL AL VII-LEA

CUPRINS

DESPRE ANIMALELE SĂLBATICE ŞI DOMESTICE

Nu e treaba noastră să facem o lungă descriere a animalelor care sunt aceleaşi în Moldova ca şi în ţările învecinate, fiindcă nu ne este aminte să vorbim despre turmele de cerbi, căprioare, capre negre, vulpi, urşi şi lupi, care rătăcesc de colo până colo prin păduri, ci să vorbim despre ceea ce aflăm deosebit la aceste animale ale Moldovei.

Îmi aduc aminte, ce e drept, că la noi sunt trei feluri de oi: oile de munte, oile de Soroca şi oile sălbatice de pădure.

E greu de spus câte şi cât de mari sunt turmele de oi de pe munte. Căci dacă părţile Moldovei ce se află spre apus nu prea sunt prielnice semănăturilor, creşterea oilor, cu care se îndeletnicesc cel mai mult locuitorii din părţile acestea, este singura care le dă hrana de fiecare zi.

Neguţătorii de vite greci duc de aceea, an de an, peste şaizeci de mii din aceste oi (numite turceşte *châvirgic*) pentru cuhnia sultanului de la Ţarigrad, carnea lor fiind pe placul turcilor mai mult decât oricare alta, atât pentru că are un gust bun, cât şi pentru că se mistuie uşor.

În trei locuri însă se găsesc păşuni deosebit de bune; în Câmpulung Rusesc, pe râul Putila, în Câmpulungul Moldovenesc, pe râul Moldova şi în munţii Vrancei, în ţinutul Putnei.

La şes, oile sunt mult mai mari, dar nu atât de multe ca la munte şi printre acestea sunt de luat în seamă cu deosebire cele ce cresc în ţinutul Sorocei. Toate au o coastă mai mult decât celelalte şi pe care nu o pierd cât trăiesc. Duse însă în alt ţinut, abia în al treilea an oaia fată un miel cu coastele obişnuite. De asemenea dacă o oaie din altă parte este adusă

în ţinutul Sorocei, mielul care se naşte va avea o coastă mai mult decât mama lui.

De acestea se deosebesc foarte mult oile sălbatice de pădure, care cu greu se mai găsesc în alte părţi. Buza de sus atârnă în jos de două degete mari; de aceea, când pasc, sunt silite să-şi caute hrana mergând de-a-ndăratelea. Grumazul le este ţeapăn şi nu-şi pot întoarce capul nici la dreapta nici la stânga. Au picioarele destul de scurte încât câinii care le fugăresc abia sunt în stare să le prindă. Pe deasupra au mirosul foarte ascuţit, încât adulmecă de la depărtare de o milă nemţească vânătorul sau fiara care vin spre ele în bătaia vântului şi o iau la goană. Dacă însă aceştia se apropie de ele împotriva vântului, nu-i simt decât abia atunci când sunt înhăţate.

Locuitorii munţilor au de asemenea boi mici, dar cei de la şes au cirezi mari cu boi frumoşi şi zdraveni, din care sunt trimişi în fiecare an peste patruzeci de mii prin ţara leşească spre Dantzig, iar de acolo sunt vânduţi iarăşi în ţările învecinate ca boi leşeşti.

În Moldova poţi cumpăra o pereche de boi cu 5 sau, iarna, chiar cu 3 taleri nemţeşti, iar la Dantzig se vând cu 40 până la 50 de taleri nemţeşti.

Boii cei mai graşi se găsesc la Pârăul Sărat din Fălciu şi pe pârăul Başeului din ţinutul Cernăuţilor, fiindcă acolo păşunile sunt foarte sărate şi cu iarbă grasă.

Aici se găsesc atât de mulţi boi de soiul acesta, încât ei sunt îndestulători nu numai pentru hrana locuitorilor, dar şi pentru plata grelelor triburi pe care turcii au obiceiul să le ceară de la aceştia.

Pe amândouă malurile Nistrului se văd uneori bivoli sălbatici; se pare însă că nu sunt din partea locului, ci că vin din Podolia şi ţara tătărească peste Nistru, când acesta este acoperit de gheaţă din pricina vânturilor de la miazănoapte, care bântuie iarna prin aceste ţinuturi.

În munţii dinspre apus trăieşte o altă fiară sălbatică, despre care aproape că aş zice că este numai a ţării noastre. Moldo-

venii îi zic *zimbru*; la mărime se aseamănă cu boul domestic, însă are capul mai mic, gâtul mai lung şi pântecele mai supt, picioarele mai lungi, coarne subţiri şi crescute drept în sus, cu vârfuri foarte ascuţite, numai o leacă întoarse în afară. E o fiară sălbatică şi iute la picior, şi poate să se caţere ca o capră pe stânci abrupte. De aceea aproape că nu poate fi prins decât dacă e rănit sau ucis cu puşca. Aceasta este fiara al cărei cap a fost ales ca stemă a ţării lui Dragoş cel dintâi voievod moldovean.

În ţinutul Orheiului, în satul Tohatin, între apele râurilor Răut şi Ichil, porcii nu au copita despicată, ci întreagă şi aproape la fel ca a cailor. Scroafele aduse aici din alte părţi fată după al treilea an godaci cu copite întregi. Lucrul acesta se întâmplă nu numai cu porcii de pe lângă casă, ci şi la cei care trăiesc în pădure şi din care se găsesc foarte mulţi prin stufărişul de pe lângă Nistru.

În partea muntoasă a Moldovei trăieşte un cal destul de micuţ, asemănător la trup cu cel rusesc, dar foarte puternic şi răbduriu la muncă, cu o copită atât de tare, încât nu e nevoie să fie potcovită, chiar dacă merge pe drumurile cele mai aspre.

La şes caii care cresc mai mari şi mai arătoşi la înfăţişare, cu picioare bine legate, iuţi şi tari şi sunt foarte căutaţi nu numai de leşi şi unguri, ci şi de turci, care au o zicală răspândită: *"Adzem, dilberi, Bogdan barghiri, messhurdir"*, adică: *"Un tânăr persan şi un cal moldovenesc sunt mai de laudă decât oricare alţii"*.

Pe lângă hotarele Moldovei se găsesc de asemenea mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sunt ceva mai mici şi au copitele late de o palmă şi mai bine, altfel vârtoase şi rotunde. Pe aceştia îi cumpără de obicei sciţii[1] din Buceag şi îi cresc pentru ospeţe sau pentru trebuinţele casei. Toamna, când toată partea aceasta este udată de ploi necontenite şi se preface în mocirlă, ei

[1] Tătarii.

hotărăsc ziua şi locul unde să se adune; atunci umplu toate câmpiile din jur cu chiote şi răcnete. Caii, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părţile de pe câmpii, aleargă zăbăuci încoace şi încolo şi, negăsind nicăieri vreun loc liniştit, sunt mânaţi în acest fel în mijlocul vreunei păşuni mlăştinoase, cărora ei le zic ghioluri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici şi rămân înglodaţi, tătarii azvârl în ei cu săgeţi şi suliţe. O parte dintre cai sunt prinşi vii, altă parte sunt ucişi; după aceea şi-i împart între ei după cum socot.

Nu vreau să pomenesc acum alte fiare sălbatice de care sunt pline pădurile noastre, ca de pildă: râşii, jderii (nu aceia numiţi de obicei zibelină) şi vulpile, ale căror blănuri slujesc mai cu seamă să apere de frig.

Voi spune ceva cât de cât despre albine, fiindcă eu am băgat de seamă că îndeletnicirea albinăritului nu este neplăcută şi poate că nici nu o ştie toată lumea.

Locuitorii ţării trag foarte mari foloase de pe urma lor; toate câmpurile sunt pline de flori dintre cele mai frumoase şi cele mai plăcute, iar pădurile le dau necontenit hrană îndestulătoare ca să-şi strângă ceara şi mierea. Aceştia ar avea foloase şi mai mari de pe urma lor, dacă li s-ar îngădui să păstreze toate roiurile care roiesc în fiecare an. Dar pravila ţării îi opreşte să aibă stupi mai mulţi decât îngăduie pământul fiecăruia, pentru ca înmulţirea albinelor la unul să nu-i păgubească pe vecini.

În afară de faguri de miere şi ceară obişnuită, albinele din Moldova mai fac şi o anumită ceară, cu un miros foarte puternic şi de o culoare negricioasă, nu pentru păstrarea mierii înlăuntru, ci împotriva luminii soarelui. De aceea prisăcarii când prind un roi nou cu regina lui, îl aşază într-un stup în care fac găuri şi crestături în locuri felurite. Albinele, mai înainte de a se apuca de altceva, astupă găurile şi crestăturile cu ceara neagră de care am pomenit mai sus, fiindcă ele nu pot lucra decât în întuneric, şi abia după aceea se apucă de lucru.

Ceara aceasta, împreună cu mierea, o scot prisăcarii la vremea hotărâtă; fiindcă are un miros aproape ca de ambră şi ţine la razele soarelui, ei o vând cu atât mai scump.

S-a băgat de seamă că roiurile de albine care se află prea aproape unele de altele, când se întâlnesc în văzduh, începe o bătălie aprigă, care nu încetează până când una sau alta din părţi nu o ia la goană, înfrântă. Partea biruitoare nu mai adună de aci înainte mierea florilor, ci se duce în fiecare zi la fagurii învinşilor şi ia mierea adunată, pe care aceştia nu o pot apăra.

Când prisăcarii bagă de seamă că albinele lor lucrează fără spor, le stropesc pe câte le găsesc în stupi cu var stins în apă. A doua zi se duc la vecinul pe albinele căruia au prepus, îi arată petele albe şi-l pun să le împlinească paguba căşunată.

Se mai află în Moldova, şi la hotarul dinspre Pocuţi, o pasăre căreia locuitorii ţării îi zic ieruncă, iar leşii *gluşca*, adică surdă; seamănă cu un cocoş sălbatic, este însă mai mică, şi proastă şi surdă din firea ei. Dacă un vânător găseşte o sută într-un singur copac, poate să le împuşte pe toate rând pe rând, iar celelalte se uită cum se prăbuşesc una după alta.

Şi ierunca mai are o carne foarte gingaşă şi albă, şi la gust întrece potârnichile şi chiar fazanii.

II
PARTEA POLITICĂ
DESPRE ORÂNDUIREA DE STAT

CUPRINS

CAPITOLUL I

DESPRE FELUL DE CÂRMUIRE A ŢĂRII MOLDOVEI

Cine vrea să dea o descriere politică a Moldovei trebuie, după socotinţa mea, să cerceteze înainte de toate chipul în care este cârmuită, fiindcă noi socotim că în descrierea acestuia au dat greş chiar şi bărbaţii cei mai învăţaţi.

Mărturiile cele mai limpezi ale istoricilor vechi şi vrednici de crezare nu ne îngăduie să avem îndoială că în vremile mai de demult, pe când era o provincie romană, toată Dacia era cârmuita nu numai de stăpânitori romani, dar şi după legile Romei.

Numai după căderea imperiului, când n-au mai trimis nici oşti, nici cârmuitori ai provinciei, iar coloniile italice n-au mai fost în stare să ţină piept deselor năvăliri barbare, nemaiavând nici oşti, nici căpetenii, se vede că romanii au dat cârmuirea, după pilda vecinilor, unuia dintr-înşii.

Cu toate acestea nu se poate şti cu siguranţă în ce chip s-a ajuns la aceasta, fiindcă istoria tuturor neamurilor din această vreme este învăluită în întuneric. Atâta se ştie bine însă că locuitorii Moldovei, care se trag din Italia şi care au căutat să-şi scape viaţa trăgându-se în munţi din faţa năvălirii sciţilor şi barbarilor, au avut regii şi voievozii lor.

Din aceştia se trage *Ioan*, acel domn atât de vestit al valahilor, pomenit de *Nicetas Choniates*, din care s-a născut *Bogdan*, al cărui fiu, *Dragoş*, a fost întâiul care i-a sfătuit pe stramoşii noştri să se întoarcă în ţara lor cea veche şi primind şi domnia de la cei care îl urmaseră în Moldova.

Urmaşii săi, care, în parte, au dobândit domnia prin alegerea boierilor, au cârmuit cu atâta chibzuinţă, încât, deşi au

fost nevoiţi să se închine unor principi creştini mai puternici şi cu ţări mai întinse, totuşi nu au îngăduit nici unuia dintre aceştia să stăpânească asupra supuşilor lor.

Din drepturile domneşti cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit nici unul.

În ţara lor nu aveau pe nimeni asupră-le, numai pe Dumnezeu şi legea.

Nu erau nici supuşi vreunui domn străin şi nici închinaţi. Războiul, pacea, viaţa, moartea şi averea tuturor supuşilor lor atârnau numai şi numai de vrerea lor şi ei porunceau tuturora fără să li se împotrivească cineva, după cum le plăcea, fie că aveau sau nu dreptate.

În vremea sinodului de la Florenţa, împăratul bizantin Ioan Paleologul a recunoscut lui Alexandru I cel Bun titlul de despot şi coroana de rege.

Dacă vreo lovire a duşmanului îl mânia pe domnitor, tot norodul trebuia să ia arma în mână la porunca sa.

Cu chipul acesta Moldova a fost străjuită şi apărată nu numai împotriva loviturilor din partea vecinilor, ci şi împotriva turcilor; sub domnia lui Ştefan al V-lea cel Mare* hotarele ei s-au întins mult chiar înlăuntru ţărilor duşmane.

Însă domnia lui Ştefan cel Mare a fost o epocă hotărâtoare pentru Moldova, când a încetat să se mai înalţe, iar după aceea, dimpotrivă, a început să scadă încetul cu încetul, până când a căzut în starea jalnică în care o vedem acuma.

---

* Despre acest voievod istoricul leah *Dlugoş* a lăsat mărturia se urmează:

"O prea minunat voievod, tot pe atât de mare ca şi vitezele căpetenii de oşti pe care le slăvim atâta, care în vremile noastre este întâiul dintre voievozii lumii, care a dobândit o biruinţă atât de strălucită asupra turcilor; socot că el este cel mai vrednic să i se dea domnia şi cârmuirea lumii întregi şi mai cu seamă să fie pusă în fruntea oştilor ce purced împotriva turcilor, cu tot sfatul, încuviinţarea şi hotărârea creştinătăţii, căci ceilalţi crai sau voievozi papistaşi sunt dezbinaţi prin certuri, pofte de stăpânire sau războaie lăuntrice" (vol.13, pag.513 la anul 1474). Şi la pag. 531 el îl numeşte pe Ştefan un luptător şi un domn treaz, prea bun şi mare. Se mai găsesc la acest scriitor şi alte multe cuvinte de laudă.

Sub fiul său *Bogdan*, după ce acest domnitor a jurat credinţă sultanului şi a făgăduit să plătească în fiecare an un tribut de 4000 ducaţi, s-a stins dintr-o dată raza cea mai de frunte a strălucirii moldoveneşti, puterea fără margini a domnului şi dreptul său, legat strâns de aceasta, de a face război şi pace.

Câtva timp a mai rămas totuşi o umbră din vechea măreţie şi parcă Moldova mai degrabă se pusese sub paza turcilor decât li se închinase; pesemne fiindcă turcii n-au vrut să întărâte inimile noilor supuşi, care nu li se supuseseră de tot şi se temeau că, dacă i-ar fi socotit supuşi, aceştia ar fi putut ajunge duşmanii lor pe faţă şi s-ar fi răsculat.

Dar după ce neamul cel vechi al *Drăgoşeştilor* s-a stins cu *Ştefan al VIII-lea*[1], fiul lui *Petru Rareş*, ambiţia celor mari, învrăjbiţi pentru stăpânire, a dat prilej turcilor să sporească tributul Moldovei, ca s-o lipsească de slobozenia pe care mai avea până atunci.

În vremurile ce au urmat, ei au luat cu totul boierilor dreptul de a-şi alege domn şi au aşezat în acest voievodat domni străini care le erau pe plac, pe care îi scoteau şi-i puneau iar în scaun, încurcând toate în aşa chip, că pînă la urmă cele mai multe din drepturile domneşti, pe care le avea mai înainte domnul, căzură în mâna turcilor.

Nu putem tăgădui că pricina cea mai de seamă a acestei decăderi a fost ambiţia câtorva străini care, pentru a ajunge domni, nu se sfiau să făgăduiască şi să dea tot turcilor şi, fiindcă făgăduielile nu puteau fi împlinite numai din biruri obişnuite, ei trebuiau să găsească noi feluri de dări.

În acest chip Moldova, care la început îşi luase un singur jug şi nu prea greu, a răbdat unul îndoit, pr care i-l puneau pe de o parte turcii, pe de alta domnitorii străini.

Ca să spun totul pe scurt: sultanii cei înţelepţi şi-au luat pentru dânşii ceea ce socoteau că le este folositor în aceste

[1] În realitate şi succesorul lui *Ştefan* (1551-1552) este un muşatin. *Petre Stolnicul*, care va domni sub numele de *Alexandru Lăpuşneanu* (1552—1561, 1564—1568), era fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea şi al Anastasiei.

vremuri tulburi; dimpotrivă, ceea ce nu trăgeau nădejde să le fie de vreun folos au lăsat domnilor, ca să mulţumească cât de cât sufletele ambiţioase ale pretenţiilor la domnie.

Domnilor Moldovei nu li s-a mai lăsat puterea să înceapă un război şi să facă pace, să încheie tractate, să trimită soli cu treburi ale ţării la voievozii vecini. Dimpotrivă, li s-a lăsat toata slobozenia şi aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuşi, de a căftăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare.

Puterea lor se întinde nu numai asupra boierilor şi norodului din Moldova, ci şi asupra neguţătorilor turci sau a altora, de orice rang ar fi, cât timp se află pe pământul ţării. Viaţa şi moartea lor stau în mâna domnului.

Când acesta osândeşte pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun, la pierderea averii, chiar dacă o face pe nedrept şi tiranic, aceia care vor să se roage pentru osândit pot să facă asta prin viu grai sau prin scrisoare, dar nimeni nu se poate împotrivi judecăţii domneşti; dimpotrivă, când domnul vrea să slobozească pe oarecine osândit la moarte de toată obştea, nimeni nu-i poate sta împotrivă şi nici osânditul nu poate fi omorât cu sila, dacă el l-a luat sub oblăduirea sa.

Toate dregătoriile ţării, politiceşti şi în oaste, atîrnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sunt dragi şi le ia celor pe care-i urăşte. La împărţirea lor domnul nu ţine nici o rânduială.

Dacă vrea să facă pe un om din norod mare logofăt, care este rangul boieresc cel mai mare în Moldova, nimeni nu cutează să i se împotrivească pe faţă, când însă dimpotrivă vrea să ia rangul cuiva din neamurile cele mai de frunte, acesta trebuie să se supună pe dată voinţei domnului.

Aceeaşi putere o are nu numai asupra călugărilor de rând, ci şi asupra mitropolitului, episcopilor, arhimandriţilor şi egumenilor), ca şi asupra tuturor celor ce ţin de tagma bisericească. Dacă aceştia au săvârşit vreo răutate, au nedreptăţit un om din norod sau au uneltit împotriva domnului ori a ţării, domnul

poate să-i înlăture din slujba şi rangul lor bisericesc fără să fie împiedicat de nimic şi fără învoirea patriarhului de la Ţarigrad, dar nu le poate lua darul preoţiei; îi poate însă osândi la moarte, dacă e nevoie. Călugării îşi aleg singuri cârmuitori noi, dar numai atunci când domnul îi adună pentru aceasta; e nevoie şi de învoirea lui, pe care o dă în acest chip: domnul dă alesului, cu mâna lui, toiagul păstoriei. Acest drept este luat după obiceiul învestiturii împăraţilor romani de către papi şi nici unul dintre principii creştini nu-l mai are în afară de ţarul rusesc.

Acestea sunt drepturile domnilor moldoveni asupra supuşilor lor, îngăduite nu numai de Poartă, ci şi întărite prin hrisoave unora dintre împăraţi.

Numai asupra averilor supuşilor nu le e lăsată vreo asemenea putere. Atunci când domnul vrea să pună dăjdii prea grele în ţara lui, nimeni nu poate cârti fără a-şi primejdui viaţa şi nimeni nu se poate împotrivi poruncii sale; este ţinut însă de Poartă să dea socoteală de apăsările lui.

Deşi nu poate fi pârât pe dată, el se poate aştepta la o pedeapsă cu atât mai grea, când este pârât marelui vizir pentru vărsarea sângelui nevinovat şi când întreaga ţară se jeluieşte de biruri prea grele. Când se dovedeşte dreptatea plângerii, de obicei este osândit la surghiun în sărăcie şi i se iau toate averile. Osânda la moarte şi-o atrage numai dacă se răzvrăteşte sau daca se împotriveşte să plătească sultanului haraciul de fiecare an.

Dar nici această orânduială nu este destul de puternică, ca să nu fie călcată; dacă domnul ştie să-şi facă prieteni buni, prin plocoane, pe marele vizir, pe chehaia[1], pe tefterdar[2] şi pe alţii ca ei cu trecere la sultan, nu are a se teme întru nimic nici de pâri boiereşti, nici de ale întregii ţări, căci un apărător la curtea otomană poate să ia asupra lui ca să-l apere de toate, dacă izbuteşte să dovedească iscusit dreptatea celui pe care îl sprijină.

[1] *Chehaie* — locţiitor al marelui vizir.
[2] *Tefterdar* — conducătorul finanţelor turceşti.

În chipul acesta tirania turcească apasă foarte greu Moldova, totuşi domnul poate face fără teamă tot ce vrea, fiindcă nimeni nu se poate împotrivi voinţei lui fără să fie pedepsit.

Mai degrabă datina ţării, decât vreo lege îl împiedică să nu ţină seamă de poruncile celorlalţi voievozi de mai înainte sau să aducă iară înaintea divanului pricinile judecate de aceştia. De aceea, cu toate că au fost unii domni în Moldova care au luat iarăşi în stăpânire moşiile date altora de înaintaşii lor, cu osebire sub cuvânt că au fost date unor oameni nevrednici, lucrul acesta n-a fost însă nicicând luat în seamă sau întărit de ţară, iar cei păgubiţi au dobândit dreptatea şi totdeauna li s-au dat îndărăt moşiile de către urmaşii acestor domni.

CAPITOLUL AL II-LEA

CUPRINS

DESPRE ALEGEREA DOMNILOR ÎN MOLDOVA

După ce am vorbit despre puterea domnilor moldoveni, rânduiala ne cere să descriem ceva mai pe larg chipul cel vechi şi cel nou de alegere a domnului.

Nepăsarea strămoşilor noştri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvârşească fapte de ispravă decât să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintâi vremuri ale neamului nostru; iar dacă prepusurile sunt luate în seamă, atunci poate că nu fără adevăr se spune că în timpurile vechi domnia Moldovei se moştenea şi că nu se făcea vreo alegere mai înainte ca neamul domnesc să se fi stins.

În sprijinul acestei păreri avem, în afară de temeiul că, pe acele vremuri, acest obicei îl aflăm la toate neamurile de frunte din Europa, încă o altă mărturie vrednică de luat în seamă, anume şirul celor dintâi domni, care ne arată limpede că arareori domnia Moldovei a fost dată vreunui străin câtă vreme se mai găsea un vlăstar din neamul celui dinainte.

Ca să se vadă şi mai limpede acest lucru, nu va fi lipsit de folos să trec aici întregul şir de voievozi ai Moldovei până în veacurile noastre.

Cel dintâi, care după năvălirea lui Batie, a dat iarăşi Moldovei strălucirea ei de odinioară a fost

1. *Dragoş*. Cu toate că letopiseţele noastre nu-i arată spiţa neamului, dăinuie la noi o tradiţie că el s-ar trage din vechea seminţie domnească a Moldovei şi că tatăl său a fost *Bogdan* feciorul lui *Ioan*, de la care toţi voievozii şi-au luat obiceiul să pună *Ioan* în titlul lor. Această părere trebuie socotită cu atât mai vrednică de crezare, cu cât anevoie s-ar putea crede că

un om de rând ar fi putut pleca cu însoţitori aşa de numeroşi la vânătoare (care le-a dat prilej să descopere Moldova) şi ar fi putut să îndemne pe ai săi să-l urmeze. Urmaş i-a fost fiul său

2. *Sas*. Acestuia i-a urmat fiul său

3. *Laţcu*. Acestuia

4. *Bogdan I*, cu porecla de *Muşat*, un fiu al lui *Laţcu*.

5. *Petru I*, un fiu al lui *Bogdan Muşat*, căruia i-a urmat fratele tatălui său, fiindcă el n-a avut copii.

6. *Roman I*, fiul lui *Laţcu* şi fratele lui *Muşat*. După moartea lui, fie din pricina vârstei fragede a fiului său Alexandru, fie printr-o răscoală, a fost ales

7. *Ştefan I*, căruia îi urmează

8. *Petru al II-lea*. După acesta a venit

9. *Ştefan al II-lea*, un frate al lui Petru şi fiu al lui *Ştefan I*, care este alungat din domnie cu sila de

10. *Iuga*. Dar nici acesta nu şi-a păstrat multă vreme domnia luată cu strâmbătate, căci încă înainte de a se scurge un an,

11. *Alexandru I*, zis *cel Bun*, un fiu al lui *Roman I*, l-a izgonit din scaunul pe care îl luase pe nedrept şi a pus iarăşi vechea spiţă a Drăgoşeştilor în drepturile ei dinainte.

Acesta este cel care a făcut cunoscut străinătăţii numele până atunci aproape neştiut al Moldovei, trimiţând pe mitropolitul moldovean şi soli la sinodul din Florenţa şi prin apărarea dârză a dreptei credinţe a meritat ca Ioan Paleologul împaratul bizantin, să-l cinstească nu numai cu titlul de despot, dar şi cu o coroană crăiască. I-a urmat

12. *Ilie I*, fiul său, iar acestuia fratele său

13. *Ştefan al III-lea*, un fecior al lui *Alexandru I*. El a fost cel dintâi care a urmat la tron după moartea fratelui său, în paguba fiului domnului, lucru care se va petrece adesea şi în vremurile următoare.

Cred că pricina nu a putut fi alta decât că *Alexandru I*, după ce a fost izgonit din scaun prin alegerea lui *Ştefan I*, nu şi-a mai dobândit domnia decât prin alegerea boierilor, iar de atunci boierimea din Moldova capătă o slobozenie şi mai mare

decât înainte în alegerea domnului, dar cu îngrădirea că nu poate să-şi aleagă alt domn decât de viţă domnească, dacă se mai află vreunul de acesta. În acelaşi chip se făcea odinioară alegerea crailor leşeşti şi acelaşi lucru se vede şi în zilele noastre la alegerea sultanului şi a hanilor din Crimeea. După acesta a urmat la domnie

14. *Roman al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I*, după a cărui moarte a luat iarăşi domnia

15. *Petru al III-lea*, un fiu al lui *Ştefan al III-lea*, care a avut ca urmaş pe fiul său

16. *Ştefan al IV-lea*. Acestuia i-a urmat

17. *Alexandru al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I* şi frate cu *Roman al II-lea*. După moartea acestuia a urcat pe tron

18. *Bogdan al II-lea*, fiul său. Acestuia i-a urmat fratele său

19. *Petru al IV-lea*, zis *Aron*, un fiu al lui *Alexandru al II-lea*. După moartea acestuia a ajuns domn

20. *Ştefan al V-lea*, zis *cel Mare*, un fiu al lui *Bogdan al II-lea*. A fost un voievod vrednic de toată lauda şi un viteaz apărător al ţării sale împotriva tuturor lovirilor duşmanilor ei, de oriunde ar fi venit. Lui i-a urmat

21. *Bogdan al III-lea*, poreclit din pricina unui beteşug la ochi, *Chiorul*, care a închinat Moldova turcilor şi a dat cel dintâi prilej pentru starea jalnică în care se află astăzi Moldova. La moartea lui, domnia a luat-o fiul său

22. *Ştefan al VI-lea*, zis cel *Tânar*, care, murind fără copil, l-a avut ca urmaş pe

23. *Petru al V-lea*, zis îndeobşte *Rareş* sau *Majă*, un copil din flori al lui *Ştefan al V-lea*; din a cărui alegere se vede limpede cu câta sfinţenie ţineau seamă odinioară boierii Moldovei ca să urce în scaun numai cei din os domnesc.

Căci nimeni nu ştia de unde se trăgea acest *Petru*, fie din pricină că tatăl se ruşina de fiul său din flori, fie că nu vroia să dea prilej ca, după moartea sa, să izbucnească certuri şi zâzanie, iar *Petru* însuşi, care nu ştia din ce neam ales se trage, fusese atât de sărac încât căuta să-şi ducă viaţa cu umila

îndeletnicire a negoţului de peşte, numit de moldoveni *măjerie*, din care pricină i s-a dat porecla de *Maja*.

Dar atunci când, cu moartea lui *Ştefan al VI-lea*, s-a crezut că vestitul neam al Drăgoşeştilor s-a stins şi toţi boierii s-au adunat ca să aleagă un domn nou, s-a înfăţişat mama acestui *Petru* şi a arătat un hrisov al lui *Ştefan cel Mare*, prin care o slobozea pe ea de plata birurilor, iar pe fiul ei *Petru* îl arăta ca fecior al lui. Printr-aceasta, fără să se sfătuiască prea mult, toţi s-au înduplecat să-l facă domn pe acest *Petru*, ca fiu al domnului lor şi să-l cheme în scaun de la pescăria lui.

Dar după aceea şi lui Petru i s-a luat domnia de către sultanul *Suleiman*, fiind învinovăţit că ar fi dat foc Chiliei. El a avut ca urmaş pe

24. *Ştefan al VII-lea*, care se dădea drept strănepot al lui *Alexandru al II-lea*, şi sub acest nume a izbândit ca pretenţiile la scaunul Moldovei să-i fie luate în seamă de sultan şi de boieri. El a fost omorât după o domnie scurta, de către boieri, care au uneltit împotriva lui şi au chemat iarăşi în scaun pe *Petru Rareş al V-lea*, care a lăsat domnia fiului său

25. *Ilie al III-lea* şi fiindcă acesta n-a avut urmaş, i-a urmat în scaun fratele său

26. *Ştefan al VIII-lea* şi el fiu al lui *Petru al V-lea.* A avut şi acesta soarta să moară fără urmaşi punând astfel capăt seminţiei drepte şi nedrepte a Drăgoşeştilor.

Stingerea acestei seminţii este pricina de căpetenie a tuturor năpăştilor abătute asupra Moldovei în cursul vremurilor. Căci nemaiaflându-se nimeni care să-i întreacă pe ceilalţi prin neamul său ales şi să-i ţină în frâu pe uneltitori, ţara s-a ruinat şi s-a umplut de partide răzvrătite.

Turcii vedeau cu ochi buni aceste tulburări dinlăuntru, fiindcă îşi dădeau seama că, dacă moldovenii vor fi sleiţi de puteri, le vor putea porunci orice, mai lesne decât dacă ar fi uniţi şi puternici.

Astfel, în răstimp de câteva luni, au fost aleşi feluriţi domni şi tot atâţia au fost iarăşi izgoniţi până când, după sfatul celor înţelepţi au fost înălţaţi domni din neamuri felurite.

27. *Petru*, fost stolnic al răposatului domn *Ştefan*, sau Truşcă, când a fost uns domn i s-a dat numele de *Alexandru al III-lea Lapuşneanu*; partida potrivnică aduse asupra lui la domnie pe

28. *Despot*, numit îndeobşte *Ereticul* de către istoricii noştri; om viclean şi clevetitor, care l-a dat jos din scaun pe *Alexandru* cu ajutorul turcilor. Fiindcă ştia că are mulţi duşmani şi că de câteva ori voiseră să-l înlăture otrăvindu-l, s-a prefăcut că moare şi a pus să se duca la groapă un chip asemenea lui, iar el însuşi a fugit în taină la leşi, ca să afle şi mai bine gândurile supuşilor săi. După fuga lui moldovenii l-au chemat iar la domnie pe *Alexandru al III-lea Lăpuşneanu*. Numai că bucuria lui n-a ţinut prea mult. Căci Despot, care s-a întors din Ţara Leşească, l-a izgonit fără greutate, cu ajutorul oastei care-i era cu priinţă, întărită cu leşi. După moartea lui Despot, domnia o smulse cu sila.

29. Ştefan al IX-lea, poreclit Tomşa, care mai înainte fusese hatmanul lui, adică căpetenia oastei. Dar moldovenii, scârbiţi curând de domnia lui nedreaptă, au chemat iarăşi din Lehia, pentru a treia oară, pe domnul lor cel vechi şi drept.

Alexandru al III-lea, care stătea ascuns acolo şi care l-a biruit în luptă pe *Ştefan*, l-a luat ostatec şi l-a osândit la moarte. După atâtea schimbări ale soartei, el s-a bucurat la urmă de o viaţă mai tihnită şi a murit în scaun. Averile şi domnia le-a lăsat moştenitorului şi fiului său

30. *Bogdan al IV-lea*. Fiindcă acesta a murit fără copii, a venit la domnie, prin alegerea boierilor

31. *Ioan*, poreclit *Armeanul*, fiindcă, după obiceiul armenesc, se ospăta cu carne în postul sfinţilor apostoli. Era un bărbat foarte învăţat în limbile grecească şi latinească şi fusese pe vremuri tovarăş de învăţătură al vestitului dascăl de greceşte *Ioan Lascăr*, ale cărui scrisori trimise lui se găsesc pînă astăzi în cartea *Turco-Graecia* a lui *Crusius*. Voia să scape de stăpânirea turcească şi ţintea spre libertate; a fost însă prins cu vicleşug

de turci, care au pus să fie rupt în două de cămile. Turcii au numit ca urmaş pe

32. *Petru al VI-lea*, poreclit *Şchiopul*, un fiu al voievodului valah *Mircea al II-lea*. Dar boierii cei mari ai Moldovei n-au suferit să fie cârmuiţi de un străin şi în curând au izbutit ca turcii să-l scoată din scaun şi să pună domn în locul lui pe

33. *Iancu*, sas din naştere. Nu ştiu cu ce meşteşug a dovedit acesta să-i încredinţeze pe cei mai mulţi că s-ar trage din neamul Drăgoşeştilor. S-a făcut însă urât tuturora prin curvia şi cruzimea lui; a fost ucis de boierii care uneltiseră în taină împotrivă-i. În locul lui turcii au pus a doua oară pe

Petru al VI-lea Şchiopul, care văzându-se vârât în tulburări neîncetate şi iubind mai mult tihna decât fala, s-a lepădat de bunăvoie de domnie şi s-a aşezat la Sibiu, ca om de rând. Scaunul lăsat de el a fost luat, prin alegerea boierilor, de

34. *Aron*, bărbat crud şi sălbatec. A fost izgonit de moldoveni din pricina tiraniei sale, dar turcii l-au pus iarăşi în scaun, când le-a dat Benderul. După moartea lui, a domnit puţină vreme

35. *Ştefan al X-lea*, căruia i se zicea *Răzvan*. După el boierii au ales domn pe

36. *Ieremia Movilă* şi, la moartea acestuia, pe fratele lui

37. *Simeon Movilă*, după moartea lui, Moldova a avut trei domni din acelaşi neam, anume:

38. *Mihai I*, un fecior al lui *Simeon Movilă*,

39. *Constantin I* şi

40. *Bogdan al V-lea*, care erau fraţi şi feciori ai lui *Ieremia Movilă*. Dar când au început să facă înnoiri şi au vrut să dea ţara pe mâna leşilor, au fost izgoniţi de boierii care nu aşteptau vreun sprijin prea mare din partea stăpânirii leşeşti. Pentru asemenea credinţă, ei au dobândit de la turci, fără osteneală, ca alesul lor

41. *Ştefan al XI-lea Tomşevici*, despre care se credea că se trage din neamul lui *Ştefan al IX-lea*, să fie întărit şi învestit cu puterea domnească. Acestuia i-a urmat

42. *Gaspar*, italian din naştere, care mai înainte fusese dragoman la Poarta otomană şi pe care turcii l-au pus domn cu sila în Moldova. Dar fiindcă voia să aducă în Moldova religia papistăşească, a fost izgonit de boieri, iar turcii au pus în locul lui pe

43. *Radu* care fusese domn în Valahia şi i se zicea *cel Lung*. După moartea lui a urmat

44. *Miron Barnovschi*, leah, care însa, pentru slujba ce făcuse ani de-a rândul, fusese primit în rândurile boierimii moldovene şi a ajuns la domnie prin alegerea boierilor celor mari.

În vremea acestuia dreptul de alegere al domnului, pe care-l avuseseră până atunci boierii, a fost lăsat chiar cu învoirea acestora, cu totul în seama turcilor. Căci atunci când izbucni un război între leşi şi turci, în care *Miron* trecu de partea leşilor, pricinuind astfel o groaznică năvălire a tătarilor în Moldova, boierii, ca să nu mai îndure şi altă dată astfel de soartă, au lăsat de bunăvoie turcilor tot dreptul lor de a alege pe domn, numai să fie din os domnesc şi de lege creştinească. După această învoială turcii, după ce tăiară capul lui *Barnovschi*, precum vom istorisi mai pe larg în altă parte, au trimis domn în Moldova pe

45. *Alexandru al IV-lea*, zis *Iliaş*, despre care se credea că ar fi din neamul lui *Ştefan al V-lea*, iar după moartea lui

46. *Moisă*, un fiu al lui *Simeon Movilă*, fu pus domn în Moldova, şi, împotriva obiceiului, fu cinstit cu trei tuiuri. Dar după moartea acestuia rupându-se toate legăturile tractatelor şi legilor, domnia s-a dat arareori fiilor de domn şi încă mai rar cuiva din ţară, dar de cele mai multe ori străinilor. În acest chip, împotriva vrerii boierilor, dar pentru bănetul lui, a dobândit domnia de la turci

47. *Vasile*, născut în Epir sau Albania, unde i se zicea *Lupu*, care şi-a luat numele cel nou când a fost uns domn. Supuşii lui i-au purtat jugul cu destulă răbdare mulţi ani de-a rândul, dar până la urmă, l-au izgonit şi au pus în locul lui pe

48. *Ştefan al XII-lea Burduja*, adică *Grasul*, dobândind de la turci şi întărirea acestei alegeri. Când acesta trecu însă de partea leşilor, turcii au pus domn în Moldova pe

49. *Gheorghe Ghica*, un albanez, care era capuchehaie[1] a lui Ştefan la Poartă. După aceea însă când a fost făcut domn al Valahiei, turcii au dat domnia Moldovei lui

50. *Ştefan al XIII-lea*, fiul lui *Vasile Albanezul*, după moartea căruia

51. *Istrate Dabija* a fost ales domn de boieri şi întărit de turci. După acesta a urmat

52. *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*, numit şi *Iliaş*, care a dobândit domnia prin bunăvoinţa turcilor, dar tot aceştia l-au dat jos din scaun. I-a urmat

53. *Duca-Vodă*, un grec ridicat de jos, care, pentru meritele sale a dobândit nu numai cele mai mari ranguri în Moldova, ci şi o domniţă de soţie, pe fiica lui *Istrate Dabija*. Când însă, după şase luni de domnie, a fost scos din scaun, turcii au numit domn în Moldova încă o dată pe

Ilie al III-lea. Acesta a fost cel dintâi pe care turcii l-au făcut domn a doua oară, după ce-l dăduseră jos din scaun, lucru pe care l-au făcut după aceea adeseori. Căci după un scurt răstimp acestui *Ilie* i-a urmat

Duca, numit a doua oară domn de turci şi pe urmă scos iarăşi din scaun din pricina pârilor moldovenilor, pe când pornise asupra Cameniţei.

54. *Ştefan al XIV-lea Petriceicu* fu ales de boieri şi întărit de turci. La Hotin, trecând în toiul bătăliei de partea leşilor, domnia Moldovei o dobândi

55. *Dumitraşcu Cantacuzino*, care era surghiunit în acea vreme din Valahia, făcea negoţ cu pietre scumpe la Ţarigrad şi dăduse în dar sultanului o fântână arteziana de argint lucrată meşteşugit. *Dumitraşcu* a fost scos din scaun şi

56. *Anton Russet*, nobil din Ţarigrad, care era capuchehaie al Moldovei, dobândi domnia de la turci. După el a urmat

[1] *Capuchehaie* — reprezentant al domnului pe lânga Poartă.

Duca, grecul, pe care turcii l-au pus domn pentru a treia oară. Când acesta a fost luat ostatic de leşi, domnia i s-a dat încă o data lui

Dumitraşcu Cantacuzino; dar acesta s-a făcut urât boierilor din pricina tiraniei sale, iar aceştia au dobândit de la Poartă îngăduinţa să-şi aleagă singuri domnul. Şi astfel l-au ales pe părintele nostru

57. *Constantin al II-lea Cantemir*, numit *cel bătrân*, iar după moartea lui, care urmă la 23 martie 1693, fiul său mai tânăr,

58. *Dimitrie Cantemir*, fu aşezat în scaun la anul 1693, ales de boierii cei mari şi fu uns la Iaşi de doi patriarhi; dar, fiindcă n-a izbândit să fie întărit de Poartă, a fost nevoit să dea locul lui

59. *Constantin al III-lea*, un fiu al lui Duca, pus cu sila în Moldova de către turci. La rugăminţile boierilor a fost scos din scaun şi la 1700 i-a urmat

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui *Constantin al II-lea* dinaintea căruia fratele său (căruia sultanul îi hotarâse domnia), se dădu de bunăvoie la o parte. Dar *Constantin Brâncoveanu*, care ştiu să câştige cu bani mulţi pe marele vizir, cel lacom, l-a izgonit, după ce domnise cinci ani şi a adus în locu-i pe ginerele lui,

Constantin al III-lea, un fiu al lui Duca, ajuns, în chipul acesta, pentru a doua oară domn al Moldovei. Dar şi acesta, după ce a cârmuit abia doi ani şi jumătate, a fost mazilit în urma plângerilor boierilor. În locul lui, turcii l-au rânduit domn pentru a doua oară, la 1707, pe

Antioh Cantemir, a cărui scoatere din scaun a dobândit-o iarăşi, după câţiva ani, duşmanul de moarte al neamului cantemiresc, *Constantin Brâncoveanu*, folosindu-se de bogăţiile sale, după cum avea obiceiul. Ca urmaş al lui a fost trimis

61. *Mihai al II-lea Racoviţă*, care a avut de soţie pe Elisabeta, fiica lui Constantin Cantemir. Dar fiind învinovăţit de răzvrătire de către serascherul din Silistra, turcii l-au scos din scaun şi au pus în locul lui pe

62. *Nicolae Mavrocordat*, în acea vreme mare dragoman la curtea sultanului, urmaş în această dregătorie al vestitului său tată, *Alexandru Mavrocordat*. Dar când a izbucnit războiul între Rusia şi Poartă, cum el era socotit mai bun scriitor decât oştean, i s-a luat domnia şi i s-a dat ca urmaş pentru a doua oară

Dimitrie Cantemir, care, pentru unele pricini folositoare, a lăsat toată cinstea şi viaţa înlesnită, trecând cu oastea sa de partea creştinătăţii. A avut urmaş pe înaintaşul său, anume pe *Nicolae Mavrocordat*, care era foarte iubit de turci pentru credinţa sa şi a tatălui său. Dupa aceea, când tot datorită acestei credinţe a dobândit domnia în Valahia, domn în Moldova a fost făcut pentru a doua oară

Mihail al II-lea Racoviţă, care şi astăzi (adică în anul 1713) încearcă să ţină cât de cât în ascultare Moldova, zdruncinată şi lovită din toate părţile.

Ne-am văzut siliţi să scriem cam pe larg despre aceste lucruri, fiindcă ni s-a părut că nu s-ar putea pune lesne în faţa ochilor bunului cititor, mai pe scurt, feluritele şi numeroasele schimbări ale stării moldovenilor. Dacă acesta va voi să-şi arunce ochii peste istorisirea făcută de noi despre domnii ţării noastre, va băga de seamă, fără osteneală:

1. că de la *Dragoş*, descălecătorul Moldovei, până la *Ştefan cel Mare*, atâta vreme cât Moldova a fost slobodă, domnia s-a dat pe temeiul dreptului de moştenire ;

2. că această datină a fost păstrată de asemeni şi sub turci, cu sfinţenie şi nestrămutat, atâta vreme cât a dăinuit neamul *Drăgoşeştilor*;

3. că după stingerea neamului *Drăgoşeştilor* şi până în vremea *Movileştilor* turcii au lăsat boierilor slobodă alegerea domnilor;

4. că moldovenii au ales întotdeauna domn pe unul din copiii sau rubedeniile domnului răposat;

5. că după căderea lui *Ioan* Armeanul şi după trădarea lui *Aron*, turcii au luat asupra lor mai întâi întărirea, iar pe urmă şi

alegerea domnului, totuşi în aşa chip, încât calea la scaunul Moldovei nu era deschisă lesne decât celor din os domnesc;

6. că după răzvrătirea lui *Miron Barnovschi* legea aceasta nu numai că n-a mai rămas un obicei, dar şi domnia a fost pusă la mezat de turci pentru tot felul de străini.

Dar despre toate acestea vom vorbi mai pe larg când vom avea prilej să descriem istoriceşte soarta ţării noastre de la început şi până în vremile de astăzi.

CUPRINS

CAPITOLUL AL III-LEA

DESPRE OBICEIURILE VECHI ŞI NOI LA ÎNSCĂUNAREA UNUI DOMN AL MOLDOVEI

După ce am arătat cine s-a învrednicit să domnească în Moldova în vechime şi în zilele noastre, socotim că merită osteneală să spunem câte ceva despre obiceiurile şi ceremoniile cu care se făcea înscăunarea domnilor odinioară.

În vremea celor dintâi şase voievozi, până la alegerea lui *Ştefan I*, care a rupt firul ereditar al stăpânitorilor Moldovei, obişnuit pînă atunci, datinile ţării se împlineau puţin sau deloc. Cel care moştenea domnia se ştia încă de pe când trăia tatăl sau fratele său şi, ca să se urce în scaun, nu era nevoie de altceva decât să-l vrea norodul.

Numai în vremile următoare, când pentru dobândirea dreaptă a domniei boierii aveau cuvânt, a fost nevoie de mai multe solemnităţi la numirea şi ungerea ca domn.

Îndată după moartea lui *Roman I*, al şaselea voievod socotit de la descălecare, când vârsta necoaptă a fiului său *Alexandru cel Bun* îl făcea să pară prea slab ca să-i poată izgoni pe duşmanii care loviseră Moldova din toate părţile, boierii au chibzuit că e mai bine să se aleagă un domn destoinic şi un oştean priceput, decât să aducă la cârma ţării un copil şi să se arunce în cele mai mari primejdii din pricina nepriceperii lui.

Acest drept, pe care-l aveau pe atunci toţi boierii, mai apoi din pricina tulburărilor istorice iscate adesea de mulţimea celor care alegeau, a fost lăsat numai în seama celor *şapte boieri mari*, şi anume a marelui logofăt, celor doi vornici, căpeteniei oştilor sau hatmanului, postelnicului, marelui spătar şi marelui paharnic, despre ale căror dregătorii vom vorbi mai jos, în capitolul al VI-lea.

Aceştia, îndată după moartea domnului lor, aveau obiceiul să se adune în divan, să deschidă diata domnului răposat şi dacă în aceasta nu era numit vreun urmaş, să aleagă un alt domn prin glasul celor mai mulţi dintre ei, dar fără să-l arate norodului.

Când însă unul dintre feciorii domnului era numit domn prin diata părintelui său, atunci când cei ce făceau alegerea trebuiau să i se supună ca unei legi şi nu mai aveau slobozenie să aleagă altul.

După aceasta se îngrijeau de îngropăciunea răposatului şi rămăşiţele lui, dacă în viaţă ctitorise vreo biserică, erau aşezate în aceasta, iar dacă nu, într-o biserică din cele mari.

După slujba de îngropăciune, toată boierimea şi curtenii, împreună cu toate căpeteniile de oaste, se întorceau de la biserică la curte, într-o adâncă tăcere, în haine cernite şi cu obrazele întristate. Boierii se adunau îndată în Divanul cel mare, luându-şi locurile şi scaunele pe care le avuseseră în timpul vieţii domnului răposat. Cetele de oşteni, cu steagurile şi armele întoarse în jos, aşteptau — răspândite în curtea domnească — înscăunarea noului domn.

În vremea aceasta, după amiază, domnul cel nou stătea în picioare lângă tronul părintesc, în haine cernite dacă era unul din feciorii răposatului; dacă însă era ales dintre boieri, stătea neclintit la locul său cel dinainte.

După ce se rânduiau toate în felul acesta, mitropolitul rupea cel dintâi tăcerea, ţinea o cuvântare de laudă despre domnul răposat şi-i plângea moartea în numele ţării întregi.

După ce sfârşea mitropolitul, marele logofăt citea cu glas tare în adunare diata domnului, pentru ca, atunci când era numit ca urmaş fratele mai mic, cel mai mare fiind lăsat la o parte, lucru care se petrecea adesea, tot omul să ştie că acesta se facea după voia răposatului, iar nu după bunul plac al boierilor.

Marele logofăt era cel dintâi care, după citire, se apropia de noul domn şi, dacă acesta se trăgea din neamul răposatului,

îi arăta mai întâi mâhnirea pricinuită de moartea tatălui sau fratelui său, după care îi spunea că a fost hotărât domn prin diată şi îl ruga în numele tuturor boierilor Moldovei să purceadă de îndată la domnie şi să-i ocârmuiască pe toţi ca pe nişte supuşi şi robi credincioşi, cu dreptate şi după lege.

După datină, stând în picioare şi cu capul gol, noul domn răspundea în puţine vorbe, plângând soarta ţării care a pierdut un domn atât de bun şi arătând că, deşi nu se socoate destul de vrednic să poarte povara ţării, se supune poruncii tatălui sau fratelui său şi vrerii întregii ţări şi din această pricină primeşte domnia şi-şi va cârmui supuşii cu toată dreptatea, dragostea şi îndurarea.

După aceasta toţi cei de faţă se ridicau în picioare şi-l petreceau pe domn pînă la mitropolie cu mare alai, având în frunte pe mitropolitul şi slujitorii bisericii.

La uşa bisericii mitropolitul îl întâmpina cu două lumânări mari, îl tămâia cu o căţuie şi-i dădea să sărute sfânta cruce şi sfânta Evanghelie, faţă de care acesta îşi arăta evlavia, iar apoi era lăsat să intre înlăuntru.

După aceea domnul păşea până la altar, în faţa uşilor numite împărăteşti, cădea în genunchi şi-şi pleca fruntea pe marginea sfântului altar, iar mitropolitul îi punea patrafirul pe cap şi citea cu glas tare rugăciunea cea de obşte la înscăunarea domnilor drept credincioşi, ungându-i fruntea cu sfântul mir.

După această ceremonie premergătoare, domnul se ridica în picioare şi săruta cu evlavie sfânta masă din altar şi sfintele icoane.

Când se trăgea îndărăt, mitropolitul, în mijlocul bisericii, îi punea pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe şi, în timp ce psalţii cântau ἀξιον ἐζιν[1] îl apuca de braţul drept, iar postelnicul de cel stâng şi-l urcau pe un tron cu trei trepte, aşezat în partea dreaptă a bisericii.

În vremea aceasta se slobozeau tunurile ce se aflau împrejurul cetăţii, iar muzicanţii începeau să cânte din instrumente.

[1] *Axion* — cântare bisericească de laudă.

După sfârşirea slujbei bisericeşti, domnul era înveşmântat în tinda bisericii cu straie domneşti, iar boierii se îmbrăcau îndată cu veşminte strălucitoare şi mai vesele, lepădând pe cele cernite purtate până atunci.

După ce se împlineau acestea, domnul încăleca din nou pe cal şi se întorcea la curte, însoţit de mitropolit şi de întregul sfat al ţării şi, intrând în sala cea mare, se urca pe tronul domnesc, la care solemnitate, după datină, hatmanul îi ţinea poala din dreapta a straiului domnesc, iar postelnicul cel mare poala din stânga.

După domn veneau mitropolitul şi întregul sfat, care se aşezau pe scaunele lor după rânduială. După aceea mitropolitul păşea cel dintâi spre domn, care şedea pe tron, îi săruta mâna şi-i ura, în puţine vorbe, domnie norocită, îl încredinţa de sprijinul său şi-i cerea ocrotire pentru dânsul şi pentru oamenii bisericii. După aceea se întorcea către norod, îl binecuvânta şi-l îndemna sa fie cu credinţă domnului.

După mitropolit urmau episcopii şi celelalte feţe bisericeşti ale Moldovei.

După ce aceştia îşi arătau supunerea faţă de noul stăpân, veneau să-i sărute mâna şi marele logofăt şi ceilalţi boieri.

După ce se isprăvea aceasta, domnul se ridica de pe tronul său şi mulţumea tuturor, cu capul gol, pentru cugetul lor curat faţă de el, făgăduind ţării milă, dreptate şi apărare.

După asemenea cuvinte marele spătar îi lua coroana din cap şi domnul se ducea în odaia lui de taină, după ce plecau cu toţii.

Soaţei domnului, dacă o are, mărturiile de cinstire îi sunt arătate de jupânesele boierilor în odaia ei de primire, dar la încoronare, fiind un lucru sfânt, ea nu este părtaşă.

În tinda bisericii avea însăşi ea o strană, mai scundă decât a soţului, iar în odaia ei de primire, în care erau hotărâte tuturor jupâneselor de boieri locuri după rangul bărbaţilor lor, purta o coroană la fel cu aceea a domnului, aşa cum se poate vedea din picturile vechi.

Aşa se petreceau lucrurile odinioară la înscăunarea unui domn în Moldova.

După ce au căzut toate în neorânduială prin cârmuirea silnică a turcilor şi li s-a luat boierilor dreptul de a-şi alege domnul, acuma domnul se alege în alt chip, cu totul altul.

Pentru că, îndată ce marele vizir află că domnul din Moldova a murit sau când a hotărât să-l dea jos din scaun, fie că-l urăşte, fie că acesta s-a făcut vinovat de ceva, atunci el caută printre feciorii domnului sau printre boierii de la Ţarigrad un nou domn, şi anume făgăduieşte domnia aceluia care îi dă mai mulţi bani — dacă vremurile sunt liniştite — dar dacă e primejdie de război, aceluia care e mai vestit pentru credinţa şi vitejia lui.

După ce se învoieşte cu acesta în privinţa plocoanelor şi a celorlalte îndatoriri şi după ce dobândeşte de la dînsul o scrisoare despre plata banilor, îşi arată socotinţa sultanului printr-o scrisoare numita *talhîş*, cam cu vorbele acestea:

„Domnul care cârmuieşte acuma în Moldova, cutare, apasă pe supuşii înălţimii tale, încât boierii ţării, ca să scape de tirania lui, sunt nevoiţi să fugă în ţările megieşe, iar unii au trebuit să vină chiar aici ca să cerşească împărăteasca ta îndurare împotriva unui domn atât de înfricoşat". Dacă domnul nu poate fi învinovăţit de ceva asemenea, atunci născoceşte, fie că este adevărat sau nu, că domnul se împotriveşte să plătească haraciul, ori că este lăsător în împlinirea poruncilor împărăteşti, ori vreo altă fărădelege pentru care acesta merită să fie dat jos din scaun. *"De vreme ce aceste fapte sunt potrivnice înălţimii tale şi împărăţiei, socotesc că e trebuitor (dacă este pe placul înălţimii tale) să scoatem din scaun pe domnul pomenit şi să punem în locul lui pe cutare, pe care eu îl ştiu bărbat drept, cu credinţă, viteaz şi vrednic de milostenia aceasta."*

Dacă sultanul se învoieşte şi dacă nu se împotrivesc urzelilor vizirului nici câslar agasi[1] şi nici vreun alt dregător al

[1] *Câslar agasi* — sfetnic la curtea sultanului.

curţii, atunci sultanul scrie cu mâna lui dedesubt: "*Mugebinge amel aluna*" adică "*sa fie făcut întocmai*". După ce dobândeşte învoirea, vizirul, dacă vrea să facă lucrurile în taină şi dacă are a se teme că domnul care trebuie scos din scaun ar putea să fugă în ţările creştine, dacă află de nenorocirea care îl paşte, atunci îl cheamă pe pretendentul la domnie noaptea, iar dacă dimpotrivă nu are a se teme de nimic, îl cheamă ziua la curte, unde este întâmpinat cu toata cinstea de către chehaia-beg[1] al marelui vizir, care îl duce în odaia lui de taină, ce se află la curtea marelui vizir şi-i spune să stea jos.

După temenelele dintr-o parte şi alta, chehaia îi arată pricina pentru care a poruncit să-l cheme şi care trebuie spusă din nou, după obiceiul curţii, cu toate că pretendentul o cunoaşte prea bine şi anume îi spune că stapânul lui, marele vizir, a istorisit sultanului despre slujba credincioasă şi despre meritele părintelui său, ori ale lui însuşi faţă de Poartă şi prin aceasta l-a înduplecat să poruncească să fie ales domn în Moldova. Îl îndeamnă să se poarte cu vrednicie în această slujbă şi slujind cu credinţă să-şi arate bărbăţia şi să se păzească să nu-l dea de ruşine pe marele vizir în faţa sultanului fie prin nepăsarea, fie prin necredinţa lui.

După asemenea vorbe, chehaia trece din odaia lui în aceea a marelui vizir şi îl vesteşte că pretendentul la domnia Moldovei, pe care l-a chemat, s-a înfăţişat şi aşteaptă poruncile luminăţiei sale. Marele vizir, îndată ce nu mai are alte treburi, porunceşte lui capugilar[2] chehaia agasi, sau uşierul cel mare, să-l aducă înlăuntru pe domnul cel nou. Acesta aşteaptă oleacă în tindă până să intre în arzogazi sau odaia de primire, până când slujitorii marelui vizir şi cămăraşii săi se rânduiesc după rang pe amândouă părţile odăii. După aceea i se dă drumul înlăuntru şi după ce sărută mâna marelui vizir, care e aşezat turceşte între perini şi are de-a dreapta sa, în picioare, pe chehaia, se dă oleacă înapoi şi rămâne în picioare. După aceea

---

[1] *Chehaia-beg* — locţiitor al marelui vizir.

[2] *Capugiu* — dregător care transmitea şi aplica poruncile sultanului.

vizirul îşi ridică obrazul şi, grav, îl salută ceremonios zicând: "*Hosi gheldin beg*", adică: "*Bun venit, doamne!*"

"*Preaînălţatul, preadreptul şi preamilostivul nostru sultan, aflând că domnul ce a cârmuit până acum Moldova s-a arătat lăsător în împlinirea poruncilor sale şi a asuprit pe supuşii săi, a poruncit să i se ia domnia. L-am rugat să te pună în locul aceluia pe tine, pe care te ştiu bărbat drept, cinstit şi cu credinţă împărăţiei otomăniceşti.*

Preamilostivul sultan a dat ascultare rugăminţii mele, s-a milostivit de tine şi ţi-a dat domnia Moldovei. Datoria ta va fi deci cu credinţă, ca să te arăţi recunoscător faţă de asemenea mare milostenie împărătească; prietenii şi duşmanii noştri să fie şi ai tăi, să-ţi cârmuieşti supuşii cu îndurare, să aperi pe cei drepţi, pe cei ticăloşi să nu-i ierţi; să te mulţumeşti cu veniturile pe care legea şi obiceiurile ţării le recunosc domnului, să nu storci nimic cu sila de la supuşii tăi, sultanului însă să-i trimiţi la curte haraciul ce se cuvine şi peşcheşurile la vremea hotărâtă. Dacă vei face astfel, te vei bucura în veci de mila împărătească. Dacă vei face altminteri, trebuie să ştii că sfârşitul tău nu va putea fi într-altfel decât nenorocit".

La vorbele vizirului domnul răspunde el însuşi, dacă ştie turceşte, iar dacă nu ştie limba aceasta, răspunde prin dragomanul cel mare al curţii; el mulţumeşte pentru milosârdia sultanului, care i s-a arătat fără să fie vrednic de ea şi făgăduieşte să împlinească poruncile ce i se dau; să-şi jertfească de bunăvoie toate puterile, ba chiar şi viaţa în slujba înălţimii sale şi se roagă numai ca sultanul să nu-şi întoarcă mila de la el.

După aceea, la porunca vizirului, capugilar chehaiasi aduce un veşmânt de îmbrăcat pe deasupra, hileat, numit îndeobşte caftan, pe care îl dă mai întâi domnului ca să-l sărute şi apoi îl îmbracă cu el peste celelalte straie. Astfel înveşmântat, se îndreaptă iarăşi spre vizir, îi sărută mâna şi poala hainei, îi înfăţişează pe capuchehaiasi sau solul său la Poartă, care-l însoţeşte, şi se roagă de vizir să se milostivească să-l ia şi pe acesta sub oblăduirea lui.

Dacă marele vizir se învoieşte, atunci răspunde: "*Ne hoş !*" adică "*Prea bine*", iar după aceea şi capuchehaiasi este înveşmântat cu un caftan, dar de al doilea rang.

După ce se împlinesc aceste ceremonii, domnul sărută a treia oară mâna vizirului, iese din sală, fără să mai scoată vreo vorbă, şi se duce în cămara chehaiei. Îl urmează de îndată chehaia, îl firitiseşte pentru domnia cea nouă şi-i dă cafea şi şerbet (care este făcut din zahăr şi apă) şi stă de vorbă cu el despre treburile domniei sau despre alte lucruri. În vremea aceasta imbrohorul, adică mai marele grajdurilor vizirului, găteşte un cal frumos împodobit, iar căpetenia ceauşilor, cu 24 de ceauşi, patru ceatâri ai vizirului, încă vreo cîţiva agalari (slujitori de rang mai înalt de la curtea vizirului) şi ici-agalarî, adică slujitori de casă, îl aşteaptă pe domn sa iasă afară.

De îndată ce chehaia e vestit că toate sunt rânduite după obicei, porunceşte să se aducă mirodenii ca să-l afume pe domn, ceea ce la turci este semn că trebuie să-ţi iei rămas bun. Domnul sărută mâna chehaiei şi, încălecând pe cal, iese din curtea marelui vizir, cu patru ceauşi de alai înainte, cu rânduiala ce urmează: în frunte paşesc atâţia ceauşi câţi pofteşte domnul, cu ceauşlaremini sau căpetenia lor; după aceea urmează agalarii vizirului şi ici-agalarî; după ei vine domnul înconjurat de patru ceatâri, dintre care doi merg înaintea calului şi doi pe de laturi, ca să-i sprijine picioarele. Îndată după domn vine capuchehaia, adică solul său; alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întâmplă să fie de faţă, sau câţiva boieri greci din Ţarigrad, rude sau prieteni ai domnului. Cu asemenea alai porneşte călare de la curtea vizirului, trece pe sub poarta Bahce-Capu, numită mai înainte Hrysopyle, iese din cetate şi se îndreaptă spre biserica cea mare a patriarhiei din Ţarigrad.

Oricine îl vede pe domn călare, fie turc, fie dreptcredincios, chiar dacă şade jos în dugheana lui, trebuie să se scoale în picioare, să-şi pună mâinile cruce pe piept şi să-şi plece capul;

ba mai mult, după ce a trecut de poartă, toate străjile ienicerilor sunt aşezate în rânduială de căpeteniile lor şi se închină domnului care trece, ca şi marelui vizir, plecându-şi capul, punându-şi mâna dreaptă pe piept şi lăsându-şi jos poala dinainte a hainei, care lucru este la ei semn de cea mai mare cinstire şi prin care se înţelege că îl cinstesc într-atâta pe domn, încât stau cu picioarele acoperite în faţa lui şi nu s-ar clinti din loc decât la porunca sa.

Când domnul ajunge cu alaiul la biserica cea mare a patriarhiei, turcii au poruncă să rămână în drum, iar el însuşi intră călare în curtea bisericii, descalecă la scară cum este hotarât pentru această ceremonie, în vreme ce ceauşii rostesc urarea obişnuită:

— *"Hac teala Padişahumute Febeg effendimuze cioc ilar umurler virsun devlet ile cioc iaşa"*, adică *"Dumnezeu cel mare şi drept să dea sultanului nostru şi domnului, stăpânul nostru, viaţă lungă şi să trăiască mulţi ani norociţi"*.

La poarta dinspre drum domnului îi ies înainte preoţii cei de mir ai patriarhiei; la scara pomenită mai sus îl întâmpină mitropoliţii, episcopii şi alte feţe bisericeşti care sunt de faţă; la urmă, în uşa bisericii, îi iese înainte patriarhul şi-l binecuvântează cu semnul crucii.

Apoi cu psalţii patriarhului înainte, în timp ce se cântă τό αξιον ἐζιν voievodul paşeşte în casa Domnului şi, în mijlocul ei, îşi face semnul crucii către altar, iar după ce sărută icoanele sfinţilor, se îndreaptă spre strana hotărâtă pentru domnii Moldovei.

În vreme ce urcă cea dintâi treaptă a acesteia, protodiaconul rosteşte ἐκτνάζ[1] în care îl pomeneşte şi pe noul domn în chipul acesta *"Încă ne rugăm pentru bine-credinciosul, prealuminatul şi preaînălţatul nostru domn cutare, să-i dea lui biruinţă, tărie, sănătate şi noroc, şi Domnul Dumnezeul nostru să-l ajute şi să-l călăuzească şi să-i pună la picioare pe toţi vrăjmaşii săi"*.

---

[1] *Ectenie* — rugăciune la ortodocşi.

Dupa ἐκτνάζ patriarhul, în odăjdii, înconjurat de patru sau de mai mulţi mitropoliţi, intră în altar; domnul îl urmează şi îngenunchind îşi reazemă fruntea de pristol. Patriarhul îi pune patrafirul pe cap şi, după ce îi citeşte rugăciunea orânduită odinioară la încoronarea împăraţilor, îl unge cu sfântul mir.

După aceea domnul se scoală în picioare şi se întoarce la strana sa, în vreme ce psalţii cântă polihronul:

"Doamne, Dumnezeul nostru, dă-i viaţă lungă bine-credinciosului, preaînălţatului şi prealuminatului voievod şi domn al întregii Moldove, domnul nostru cutare. Dă-i Doamne, ani mulţi!"

După aceasta patriarhul se aşează şi el în strana lui, porunceşte să se facă tăcere, rosteşte câteva vorbe de laudă pentru domn şi-l îndeamnă să fie cu frica lui Dumnezeu şi să apere biserica. După aceea urmează polihronul pentru patriarh, care e alcătuit aproape din aceleaşi vorbe ca şi cel pentru domn.

La urmă domnul şi patriarhul vin împreună în mijlocul bisericii, unde patriarhul îl întăreşte pe domn blagoslovindu-l, iar domnul îi sărută patriarhului mâna dreaptă.

La ieşirea din biserică, patriarhul îl petrece până la scara pomenită mai sus, unde îşi dau unul altuia sărutare, apoi domnul încalecă pe cal; în faţa curţii patriarhiei îl primesc însoţitorii săi, turcii şi, cu aceeaşi rânduială cu care a venit, se întoarce, în strigările ceauşilor, la palatul său.

Când ajunge acolo, pofteşte înlăuntru numai pe căpeteniile însoţitorilor săi, porunceşte să le pună dinainte cafea ori dulceţuri, şi le împarte bacşişuri, după cum e obiceiul, iar ei, împreună cu oamenii lor, îl firitisesc şi se întorc îndărăt la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul şi mitropoliţii vin la noul domn şi după ei vin toţi boierii greci din Ţarigrad să-l firitisească.

După cum e obiceiul, mai vin să-l firitisească şi solii crailor sau ai ţărilor creştine, mai cu seamă dacă au avut mai dinainte legături cu domnul, fie ei înşişi, fie prin dragomanii lor.

În zilele ce urmează domnul se îndeletniceşte cu plata banilor ce datorează pentru dobândirea domniei şi cu plocoanele pe care osmanlâii le şi numesc peşcheşuri, adică daruri de bunăvoie, dar care, în faptă, sunt stoarse domnului cu sila de lăcomia lor fără saţ.

Cum a dat jumătate din acestea, i se trimit semnele domniei, adică două cozi de cal, cărora ei le zic *tuiuri*, şi un steag, care în limba lor se cheama *sangeac*, şi anume cu o pompă mai mare decât la aşezarea unui vizir de cei cinstiţi cu trei tuiuri.

Căci aceştia îşi capătă semnele puterii lor fără nici o pompă; le sunt trimise de către miralemaga, care este păstrătorul lor.

Dimpotrivă, când acestea sunt trimise unui domn moldovean sau valah, ele sunt purtate cu mare alai prin toată cetatea până la casa domnului.

Dis-de-dimineaţă, în ziua hotărâtă, ceauşii şi slujitorii vizirului, care l-au petrecut pe domn la biserica patriarhiei, se strâng la miralem-aga, adică păstrătorul steagurilor împărăteşti, care este o dregătorie însemnată la curte.

Când domnul e vestit că s-au adunat cu toţii, trimite pe capuchehaie şi pe boierii moldoveni ce se află acolo, înveşmântaţi în haine scumpe şi, mai cu seamă, cu caii împodobiţi foarte frumos, la Babihumaiun, adică la poarta cea mare (aşa se numeşte poarta dinafară a palatului sultanilor).

Ajungând acolo, aceştia sunt primiţi cu mare cinste de miralem-aga, care cheamă îndată tubulhanaua, adică muzica împărătească orânduită pentru domn. În vremea aceasta, după ce tubulhanaua începe să bată tobele şi să cânte din fluiere şi din alte instrumente obişnuite la turci, tot alaiul iese în rânduială din curtea sultanului. În frunte sunt ceauşii, doi câte doi; le urmează agalarii vizirului îmbrăcaţi în aceleaşi straie cu care se înfăţişează în divanul sultanului; după ei păşesc capuchehaia domnului şi boierii moldoveni; iar la urmă miralem-aga, care poartă un steag desfăşurat şi cele doua tuiuri, tubulhanaua îl impresoară dindărât.

Când trec în chipul acesta prin cetate, toate străjile, oriunde s-ar afla, chiar acelea de la curtea vizirului, trebuie să se rânduiască în drum, să-şi coboare poala hainei, să-şi pună mâinile cruciş pe piept şi să cinstească în acest chip semnele împărăteşti. Ajunşi în cele din urmă, la casa domnului, acesta, împreună cu curtenii săi, întîmpină la intrarea în palat pe purtătorul steagului, iar miralemaga, cu capul plecat, îi dă sangeacul şi tuiurile, adăugând firitisirea: "*Alah teala mubares eileie*", adică "*Dumnezeu preaînaltul să vă binecuvânteze*".

Domnul ia sangeacul în mână, îl sărută cu smerenie şi-l dă în seama sangeacdarului său, adică stegarului.

După aceea pofteşte pe miralem-aga în cămara sa de sfat şi, după ce porunceşte să-i pună dinainte cafea şi dulceţuri, după obiceiul turcesc, pune să-l îmbrace cu un caftan îmblănit cu samur şi-l lasă să plece, după ce i-a dat peşcheşul după obicei.

Miralem-aga se întoarce cu slujitorii curţii la palatul împărătesc, dar tubulhanaua rămâne la domn cântând în fiecare zi câte trei ceasuri înainte de asfinţitul soarelui (care vreme se cheamă în turceşte *ikindi*) *neubet* sau semn de strajă. Cinstea aceasta nu o au decât domnii din Moldova sau Valahia, fiindcă nici un paşă nu poate să se slujească de muzica ostăşească atâta vreme cât se află în Ţarigrad.

După ce isprăveste aşa toate trebile pe care le are la curte şi după ce plăteşte toţi banii ce este dator, dă de ştire vizirului, prin chehaie, că nimic nu-l mai împiedică să purceadă la domnie şi se roagă să-l ajute să se înfăţişeze înaintea sultanului şi să-i îngăduie să plece.

Odată hotărâtă ziua aceasta, care nu poate fi alta, după obicei, decât duminica sau marţia — acestea fiind zilele statornicite de Suleiman pentru divanul sultanului — se adună, încă înainte de răsăritul soarelui, marele vizir, muftiul[1] şi cadi-

[1] *Muftiu* — interpretul suveran al legii, reprezentantul religios al profetului.

Ieşirii, ceilalţi viziri, agalele ienicerilor, silahdar-agasi[1] şi alţii care, datorită slujbei lor, au intrarea slobodă la palat şi judecă pricinile, pe care sultanul le ascultă stând îndărătul unor zăbrele aurite. Câteodată judecata ţine patru ceasuri, până când se isprăvesc plângerile.

După ce se sfârşeşte divanul, se porunceşte domnului să stea drept, în rând cu boierii săi, de la uşa bolţii dinafară a sălii divanului şi până la uşa cu care se închide bolta dinlăuntru, numită *cube*.

Vizirul cel mare se ridică de la locul său şi se duce la sultan împreună cu ceilalţi viziri şi cadileşiri, în vreme ce domnul îşi pleacă adânc capul în faţa vizirului cel mare şi a celorlalţi viziri.

Când ajunge în faţa sultanului, vizirul cel mare îl vesteşte mai întâi despre pricinile ce s-au judecat în divan sau despre alte treburi ale împărăţiei, apoi îl mai vesteşte că robul său, domnul Moldovei, se roagă să-i fie îngăduit să se ducă la domnia lui. Dacă sultanul îi îngăduie, vrerea sa i-o spune domnului capugilar chehaiasi, adică portarul cel mare, iar muhur-agasi[2] porunceşte să i se pună în cap domnului o cucă frumos lucrată din pene de struţ.

Această cucă este o podoabă a ienicerilor şi li se pune în cap domnilor, fiindcă şi ei slujesc în rândul ienicerilor. De aceea nimeni altul nu poate să pună această podoabă pe capul domnilor decât muhuraga, căpetenia străjilor la curtea palatului vizirului şi care se socoteşte mai marele tuturor ienicerilor de la vizir.

După ce domnul a fost împodobit în acest chip, tefterdarul cel mare îl îmbracă cu un caftan şi mai împarte alte 27 de caftane mai sărace boierilor săi care se află de faţă.

După aceasta pe domn îl duc înlăuntru, ţinându-l de subsuori, doi capugibaşi, asemenea şi pe alţi patru boieri de frunte ai

---

[1] *Silahdar-agasi* — comandantul trupei de călăreţi.

[1] *Muhur-agasi* — mai-marele uşierilor. Avea îndatoriri judecătoreşti la Înalta Poartă.

săi ce se află acolo. Când ajung în pragul divanului, aceştia îl silesc să-şi plece capul până la pământ, lucru pe care îl face şi la pasul al treilea şi la al şaselea. În cele din urmă rămâne stând în picioare în mijlocul divanului, care nici nu este prea mare.

Sultanul, şezând pe tron, face semn vizirului, care stă la dreapta sa cu mâinile puse cruce una peste alta, să spuie domnului ce are de spus. Vizirul, închinându-se în faţa sultanului, aproape până la pământ, spune domnului aceste cuvinte:

"Sultanul, stăpânul nostru, care este mântuirea lumii întregi, cunoscându-ţi credinţa şi cinstea, s-a milostivit asupra ta şi ţi-a dat domnia Moldovei. Deci şi de acum încolo să fii credincios şi să slujeşti cu dreptate, să dai ascultare poruncilor sale sfinte, cărora toată lumea trebuie să se supună, şi să-i fii plecat pururea. Pe supuşii împăratului, care să fie sănătoşi şi fericiţi, să-i aperi şi să-i cârmuieşti cu blândeţe. Să fii sârguincios şi să bagi de seamă la tot ce fac duşmanii, să trimiţi veşti sigure despre ei în orice ceas, având grijă de aceasta din răsputeri. Altminterea ştii ce te aşteaptă. Iar dacă vei fi lăsător, nici o dezvinovăţire deşartă nu-ţi va folosi!"

Dacă domnul ştie turceşte, răspunde cam aşa: "*Făgăduiesc cu capul meu că-mi voi jertfi toată puterea slujind preaslăvitului şi preamilostivului sultan, numai să nu-şi întoarcă luminata lui faţă de la mine, nevrednicul său rob*".

După ce rosteşte vorbele acestea, capugibaşii îl scot afară din divan, cu aceeaşi ceremonie ca la intrare, mergând de-a-ndăratelea (fiindcă nu e îngăduit să arate sultanului spatele).

În vremea aceasta buiuc-imbrohorul sau comisul cel mare al sultanului găteşte la poarta palatului un cal arăbesc cu frâu de aur bătut cu pietre scumpe şi acoperit cu o harşa cusută cu aur şi argint.

De partea stângă a şelei atîrnă o spadă, iar la dreapta un buzdugan.

---

[1] *Achiulahli* — soldaţi care însoţesc pe domn în timpul călătoriei.

Doi iediclii sau slugi de la grajdul împărătesc ţin calul; alăturea se află doi achiulahli[1] sau trabanţi cu fesuri albe în cap şi tot atîţia paici îmbrăcaţi în straie cusute cu fir de aur şi cu chivăre de argint poleite cu aur, care seamănă cu nişte pocale.

Domnul încalecă pe cal şi, aşteptând sosirea vizirulul cel mare, porunceşte boierilor săi să se rânduiască la stânga sa. Pe urmă se închină cu capul plecat şi cu mâinile pe piept către vizirul cel mare şi ceilalţi viziri, care, de obicei, îi răspund în acelaşi chip. Când aceştia pleacă spre palatele lor, domnul, călare, cu acelaşi alai cu care a venit, cu tubulhanaua, însoţit de paicii şi achiulahlii sultanului, iese din curtea palatului şi merge drept spre biserica cea mare, unde este întâmpinat de către patriarh şi alte feţe bisericeşti, cu aceleaşi ceremonii şi cu aceeaşi pompă pe care le-am descris mai sus.

Când intră în biserică, îşi scoate cuca din cap şi n-o mai pune până când iese. Atunci încalecă şi pleacă spre palatul său, unde îl duc în divan tot agalarii care l-au însoţit pe drum. După ce agalarii îşi iau bacşişurile obişnuite, se întorc îndărăt la curte. Iar paicii şi achiulahlii rămân cu el şi-l petrec până la Iaşi, cetatea cea mai de frunte a ţării şi scaunul domnesc.

A doua zi, rais-effendi sau logofătul cel mare al sultanului îi trimite firmanul de domnie scris meşteşugit cu litere de aur şi-l vesteşte că trebuie să plece cât mai degrabă la domnie. Pentru că nici un domn nu poate să rămână în Ţarigrad mai mult de o săptămână, dupa ce s-a înfăţişat înaintea sultanului.

Pe drum, sultanul îi dă ca însoţitor un iskimne-agasi, care, aşa cum spune cuvântul, însemnează acela care trebuie să-l aşeze pe domn în scaun.

Această dregătorie se dă numai slujitorilor de credinţă ai curţii, lui capugilar chehaiagasi, adică portarul cel mare al curţii, imbrohorului cel mare sau celui de-al doilea, adică comisul cel mare împărătesc, adesea şi silahdarului şi ciohodarului, care sunt cei mai mari dintre slujitorii de credinţă ai curţii.

Aceştia doi din urmă însă, din pricina multor treburi însemnate ce au de îndeplinit, niciodată nu-l însoţesc ei înşişi pe domn, ci trimit pe alţii în locul lor.

Pe domn îl mai însoţesc un capugibaşa cu patru capugii de rând şi tot atâţia ceauşi, doi achiulahli, doi ceatâri şi doi paici împărăteşti precum şi o ceată de muzicanţi, de care se slujeşte de obicei şi vizirul.

După ce se împlinesc toate acestea, în ajunul plecării din Ţarigrad domnul cere îngăduinţa să-şi ia rămas bun de la vizir şi, când o dobîndeşte, se duce la curtea lui întovărăşit de capuchehaie şi de boierii săi.

Sosind acolo chehaia îl duce la vizir, care îl îndeamnă iarăşi să fie cu credinţă, îi aduce iar aminte de sfaturile ce i-a dat mai înainte şi-i mai arată şi altele de care e trebuinţă.

Domnul îi dă răspuns după cum e nevoie, se roagă să aibă grijă de capuchehaiele sale şi de el însuşi şi, isprăvind vorba, îi sărută mâna.

La urmă vizirul îl lasă slobod şi-l firitiseşte cu aceste cuvinte:

"Te-oi vedea! Poartă-te cu bărbăţie şi vrednicie. Să fii şi de aci înainte cu noroc şi sănătos. Domnul să te aibă mereu în sfânta lui pază".

Apoi porunceşte să-l îmbrace cu un caftan, numit iciuncaftan sau caftanul de bun rămas.

Sfârşindu-se şi acestea, domnul se duce la chehaie şi-şi ia rămas bun de la el.

La urmă încalecă pe cal şi se duce ori la palatul lui, ori pe la ceilalţi viziri, ca să se roage şi de aceştia să aiba grijă de dânsul; îndeobşte acestea se petrec mai cu seamă noaptea, ca nu cumva domnul să trezească bănuiala vizirului că ar căuta sau ar vrea alţi sprijinitori.

A doua zi pleacă fără grabă din cetate, cu mare pompă şi alai, în strigătele ceauşilor ori de câte ori încalecă sau descalecă, după cum am arătat mai sus.

În fruntea alaiului merg călăreţii moldoveni, dacă domnul îi are cu dânsul, iar înainte duc steagul.

După călăreţi urmează o muzică creştinească cu pauce şi trâmbiţe; deasupra ei flutură un steag alb (semn de pace şi supunere), între două tuiuri sau cozi de cal, date domnului de către Poartă. Urmează capuchehaia domnului şi boierii aflaţi la Ţarigrad, împresuraţi de amândouă părţile de câte un rând de ceauşi. După aceştia vin cei şapte armăsari domneşti pe care domnul, ca şi vizirii, poate să-i ia cu dânsul. Armăsarii sunt împodobiţi cu harşale de mare preţ. De amândouă părţile sunt împresuraţi de şase ceatâri domneşti, după care urmează doi ceatâri împărăteşti.

După aceştia călăreşte domnul însuşi, înveşmântat în caftan domnesc şi având în cap o cealma. Capul calului său este acoperit de către doi paici împărăteşti, iar scările sunt ţinute de doi iedeclii sau grăjdari. Puţin mai înapoia domnului, de-a stânga (care se socoteşte partea cea mai de cinste la turci) călăreşte ischimne-agasi, iar de-a dreapta, sangeac-agasi, adică cel ce poartă grija steagului. După domn vin slujitorii săi de casă. După aceştia, fluturând în vânt, vin trei steaguri roşii, pe care le poarta cei ce ţin locul lui sangeac-agasi; steagul din mijloc are sus, în vârf, jumătate de lună, ce i se zice *alem*, iar celelalte numai nişte bumbi, poleiţi cu aur. Urmează o ceată de muzicanţi turci, care fac o larmă asurzitoare cu pauce mari şi cu trîmbiţe.

În coada alaiului vin slujitorii lui ischimne-agasi şi ai lui sangeac-agasi şi alţi oameni de rând care trebuie să-l însoţească pe drum.

Cu această rânduială alaiul merge încet până la cea dintâi oprire, care nu este departe de zidurile cetăţii celei mari.

De aci înainte, pe drum, nu se mai ţine atât seama de toate acestea; dar ori de câte ori domnul intră într-o cetate sau într-un târg, muzica şi strigările ceauşilor, ca şi celelalte ceremonii, trebuie sa se facă din nou.

Toata vremea cât sunt pe drum, doi ceauşi şi un slujitor al domnului pornesc înainte până la cealaltă oprire, care se nu-

meşte conac, şi se îngrijesc de sălaş şi de bucate, după vrerea şi pofta domnului.

Căci în toată vremea aceasta, după porunca împărătească, toţi trebuie să dea ascultare fără şovăire domnului, ca şi cum ar fi marele vizir însuşi; iar dacă unul din turci se arată fără cuviinţă sau nu vrea să dea ascultare poruncii domnului, acesta poate să dea poruncă lui beşli-agasi să-l pedepsească după cum i se cade. Iar dacă vrea să fie mai blând cu el, îl dă pe seama mai marilor lui, ca să-l pedepsească.

Ajungând domnul în acest chip la Galaţi, cel dintâi târg moldovenesc ce le iese în cale acelora ce vin de la Ţarigrad, îl întâmpină aici toţi boierii din Ţara de Jos şi unii din Ţara de Sus, care se întâmplă să fie pe aproape.

Însoţit de aceştia, se îndreaptă către Iaşi şi în vremea aceasta cercetează starea supuşilor săi, le ascultă jalbele şi le judecă pricinile.

La o milă de Iaşi îl întâmpină caimacamii puşi de el prin scrisoare de la Ţarigrad, împreună cu ceilalţi boieri, oşteni şi târgoveţi, pe care domnul călare pe cal, îi lasă să-i sărute mâna sau poala hainei.

Apoi, cu aceeaşi pompă cu care a ieşit din Ţarigrad, intră în cetatea de scaun şi descalecă la biserica sfântului Nicolae. În curtea bisericii îl întâmpină cu multă cinste mitropolitul şi alte feţe bisericeşti, care îl duc în biserică, unde se împlinesc aceleaşi ceremonii cum am arătat mai înainte.

După ce se sfârşeşte slujba, ieşind afară din biserică, îl întâmpină strigările şi muzica obişnuită a alaiului turcesc, care rămâne toată vremea aceasta în drum. Însoţit de turci, se îndreaptă spre curtea domnească.

Îndată ce ajunge acolo, iskimne-agasi îl duce în divanul cel mare, unde rămâne în picioare lângă scaunul domnesc, care are trei trepte.

După ce boierii se aşază la locurile lor, sunt lăsaţi să intre în divan şi căpitanii de oaste, ca şi neguţătorii cei mai bogaţi din Iaşi.

Se porunceşte să fie tăcere, iar ischimne-agasi dă secretarului (care se numeşte divan-effendisi, este turc şi se află în slujba domnului cu bună leafă) să citească porunca împărătească, numită hiucm-firman, adică porunca stăpânului.

Acest firman este alcătuit din cuvintele acestea: "*Aleşi şi măriţi boieri, episcopi şi boieri, pedestrime şi călăreţi şi voi, toţi supuşii şi robii mei! Sfârşitul vieţii voastre fie fericit! Ajungând la voi atotputernica poruncă a înălţimii noastre, de care ascultă lumea toată, să ştiţi că în anul... luna... mila noastră cea fără de margini a luat în seamă credinţa şi slujba cinstită a acestui voievod prea ales şi de frunte, din neamul care crede în Isus Nazarineanul, şi l-a socotit vrednic de mila, îndurarea şi ajutorul nostru. De aceea ne-am îndurat a-l orândui domn în Moldova. Dar i-am arătat cu osebire să poarte grijă părintească de boierii de orice rang ar fi ei, de aceia care sunt puşi peste ţinuturi şi de toţi supuşii săi, să-i apere şi să le ia partea, asemenea să împlinească fără zăbavă poruncile noastre şi să ne slujească în toate chipurile cu credinţă şi cuget curat. Vouă iară vă poruncim să-i fiţi ascultători şi supuşi în toate, să împliniţi cu hărnicie şi de îndată tot ce vă cere la porunca noastră. Cine se va arăta îndărătnic şi fără cuviinţă şi se va împotrivi să dea ascultare poruncilor sale, oricare i-ar fi rangul, răutatea şi îndărătnicia aceluia slobod este s-o pedepsească cu spada sau să-i dea orice altă osândă îi va plăcea.*

Deci pe acesta pomenit aici să-l cunoaşteţi de stăpân şi domn al vostru, orânduit şi pus de noi în fruntea voastră, şi păziţi-vă să cugetaţi altminteri sau să lucraţi împotrivă şi să aveţi credinţă în prea sfânta noastră pecete (anume *tura*, adică semnul sultanului). *Aceasta s-o ştiţi.*

Dat în Ţarigrad, în anul... luna..."

După ce îl citeşte divan-effendisi şi dragomanul îl tălmăceşte vorbă cu vorbă, toţi boierii răspund într-un singur glas:

"Facă-se voia sultanului!"

Atunci iskimne-agasi îl înveşmântează pe domn cu un caftan pe care îl aduce cu el şi-l ridică în scaun cu mâna dreaptă,

iar în aceeaşi clipă sunt slobozite tunurile şi ceauşii fac strigările lor obişnuite.

Întărit în scaunul său în acest chip, domnul porunceşte ca iskimne-agasi să fie îmbrăcat cu o blană de samur, iar divan-effendisi şi postelnicul cel mare cu caftane de rând.

După ce se împlineşte această ceremonie, întâi mitropolitul îl firitiseşte pentru domnie în puţine vorbe şi îi sărută mâna, după ce îl blagosloveşte pe domn, şi acesta sărută mâna mitropolitului.

După mitropolit vin să-i sărute mâna şi poala hainei episcopii şi boierii cei mari al căror nume îl rosteşte postelnicul cel mare, adăugând vorbele:

"Robul măriei-tale cutare sărută cinstita poală a hainei măriei-tale."

Postelnicul al doilea face acelaşi lucru cu boierii de al doilea rang şi postelnicul al treilea cu boierii de al treilea rang. După boieri urmează căpitanii de oaste de felurite ranguri, ca şi neguţătorii şi alţi târgoveţi de vază din Iaşi.

Apoi domnul se trage în cămara sa de taină, iar pe iskimne-agasi îl duc cu alai mare, în frunte cu portarul cel mare, până la casa ce i s-a gătit.

A doua zi boierii se adună iarăşi la divan, unde, după ce se aşează fiecare la locul lui, se arată domnul, în urma postelnicilor, şi trece din sala cea mare în cea mică (numită spătăria mica*).

Aşezându-se domnul în scaun, sunt chemate pe rând cele trei ranguri de boieri moldoveni, fiecare de către postelnicul său. Aceştia se apropie după rânduială de domn, care îi întăreşte sau îi scoate din dregătorii, ori îi saltă dintr-un rang mai de jos într-altul mai înalt. Dar ca să treacă pe un boier dintr-un rang mai înalt într-altul mai de jos nu îngăduie datina ţării, afară numai dacă cineva nu primeşte de bunăvoia sa. Încolo, dom-

---

* I se zice aşa, fiindcă în toată vremea spada domnului stă pe masa din odaia aceasta. Şi nu intră nimeni înlăuntru, decât cei şapte boieri de frunte ai ţării.

nul poate face cu boierii ce pofteşte, ca şi cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume.

După ce pune la cale toate după cum îi este vrerea şi face rânduială în ţara ce i s-a încredinţat, îi trimite îndărăt la Ţarigrad pe iskimne-agasi şi pe ceilalţi slujitori împărăteşti.

Aceştia sunt scoşi din cetate cu mare pompă şi cinstiţi cu multe peşcheşuri; îi petrece domnul însuşi, împreună cu toţi boierii, cale de o mie de paşi afară din cetate; iar de acolo le dă pe unul dintre boieri să-i petreacă până la Galaţi, şi el se întoarce îndărăt la Iaşi.

CAPITOLUL AL IV-LEA
DESPRE ÎNTĂRIREA DOMNILOR

CUPRINS

Aşa cum am arătat până acum, domnia le este dată domnilor moldoveni de către Poartă. E drept că această domnie este atât de nestatornică, încât dacă n-ar fi întărită cu legăturile cele mai tari, le-ar putea scăpa din mâna turcilor, mai înainte ca ei să-şi fi dat seama.

În chipul în care lucrează asupra moldovenilor, osmanlâii au arătat limpede temeinicia zicalei care spune despre ei înşişi că nu pleacă la vânătoare de iepuri cu ogarul, ci cu carul şi că nu caută să prindă calul amăgindu-l cu sacul deşert.

Ei au socotit dimpotrivă că este mult mai bine să îmblânzească cu linguşiri zimbrul moldovenesc nedomolit — a cărui sălbăticie au cunoscut-o spre paguba lor nu o singură dată — decât să-i înfrâneze mânia cu sila, fiindcă nădăjduiau că acesta işi va lepăda cu vremea firea sălbatică, iar atunci când va fi sleit de puteri îi vor putea pune lesne laţul de gât.

Cu asemenea gânduri, atunci când *Bogdan al III-lea*, feciorul lui *Ştefan cel Mare*, a închinat pentru întâia oară ţara Porţii, nu l-au lipsit de nici una din cinstiri şi au păstrat toate legile ţării, atât cele politiceşti, cât şi cele bisericeşti; i-au lăsat toate semnele domneşti şi s-au mulţumit să se plătească curţii patru mii de galbeni în tot anul ca semn de închinare a ţării.

După moartea lui *Bogdan*, o cinstire înca mai mare s-a arătat fiului său *Ştefan al VI-lea*, pe care boierii l-au ales domn, ca moştenitor drept al domniei: printr-un sol al său, comisul cel mare împărătesc, sultanul l-a firitisit la urcarea în scaun şi i-a trimis semnele de cinstire; tuiuri, un sangeac, turban, caftan domnesc şi un armăsar împărătesc. Urmaşilor săi li s-a îngreu-

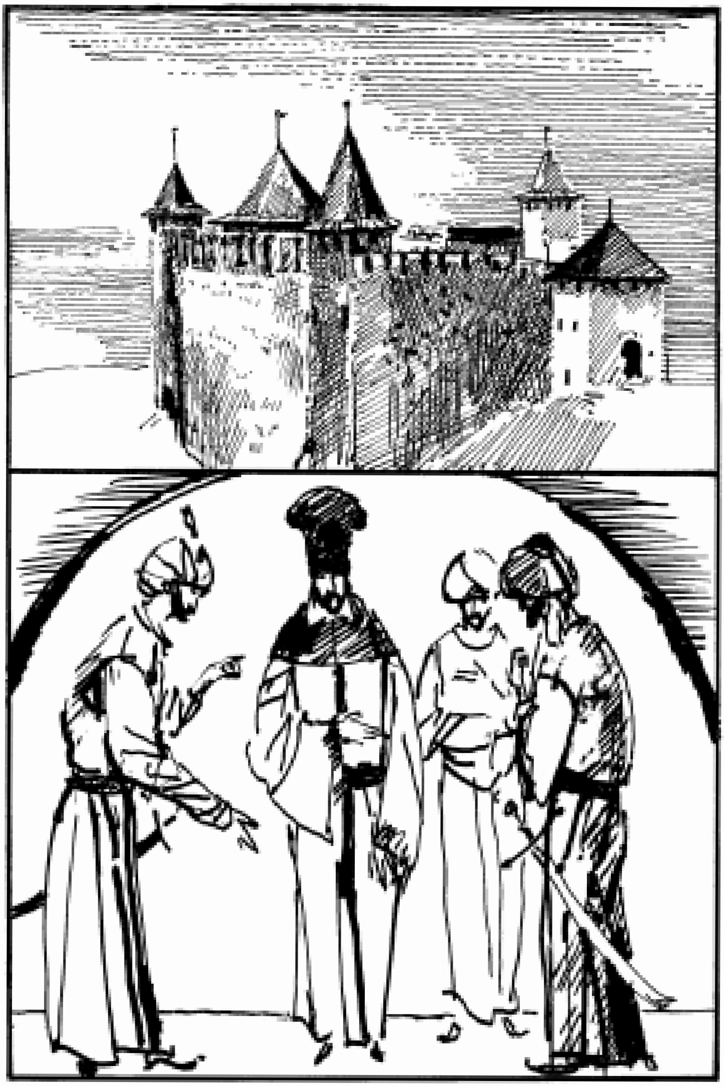
nat dajdia, dar turcii n-au cutezat să-i lipsească nici de cel mai mic semn de cinstire sau să se amestece în alegerea domnului, până când, în vremea lui *Ioan*, poreclit *Armeanul*, au găsit prilej să micşoreze vechile slobozenii şi să împovăreze ţara cu dăjdii noi nepomenite până atunci.

Atunci când acest *Ioan*, care încerca să facă înnoiri, le-a căzut în mâini prin vicleşug şi, călcându-şi cuvântul dat, l-au ucis, turcii au început să pună Moldovei lanţuri tot mai grele. Ei au hotărât că domnul trebuie să fie întărit în domnie de Poartă, iar dacă nu, să fie socotit vrăjmaş.

Cum Moldova era acum sleită de puteri şi turcii vedeau că nu e în stare să se împotrivească acestor lucruri, îndată după aceea, pe vremea domniei lui *Miron Barnovschi*, au statornicit obiceiul ca domnul să meargă să-şi ia el însuşi semnele domniei de la Poartă, iar la fiecare trei ani să se înfăţişeze la Înalta Poartă, ca să se închine împăratului.

Şi pentru ca acestea să se petreacă după placul lor, ei au schimbat adesea domnii sau i-au scos din scaun. Cu chipul acesta, domnii atâta s-au spăimântat, încât nu numai că şi-au luat obiceiul ca după întâiul sau al doilea an de domnie să se ducă de bunăvoie la curtea turcească, să ceară întărirea domniei, ca o milă din partea sultanului, dar şi de frica lăcomiei vizirului ei cer de bunăvoie firmanul de înnoire a domniei. Firmanul se dă lesne domnului, dacă vizirul nu are vreun prepus asupra credinţei lui şi dacă vreun altul nu făgăduieşte bani mai mulţi; atunci vizirul înfăţişează sultanului un talhâş cu cuvintele acestea:

"Fiindcă cutare, domnul de acum din Moldova, s-a arătat cu credinţă în atâţia ani ai ocârmuirii sale şi nu s-a ferit să-şi pună viaţa şi averea în primejdie slujind sultanului, asemenea plătind în fiece an dajdia obişnuită către prea norocita Poartă; osebit boierii şi ceilalţi locuitori din Moldova, ocârmuiţi cu blândeţe şi dreptate, şi-au arătat mulţumirea pentru stăpânirea lui prin scrisori multe în care se roagă Măriei tale ca să-l întăreşti

în domnie, drept care şi eu îl socot vrednic de mila Măriei tale. Altminteri, aştept porunca prea înaltă a Măriei tale."

Această scrisoare o duce sultanului, după obiceiul turcesc, un talhâşci (sau referendar, cum i se mai zice), iar după ce sultanul pune pecetea cu cuvintele obişnuite *amel aluna* ("facă-se întocmai"), tot acela o aduce îndărăt vizirului, care deşi a dobândit învoirea sultanului ca să-l întărească iarăşi pe domn în scaun, se face că nu a vorbit încă cu sultanul despre treaba aceasta şi însuşi chehaia, care vine cu viclenie în ajutorul lăcomiei vizirului, cheamă pe capuchehaiele domnului şi-i minte că din pricina unor intrigi ale altora şi a împotrivirii tainice a unor slujitori ai curţii, sultanul s-a arătat mai puţin plecat să-i asculte decât aveau ei nădejde, că stăpânul său, vizirul, a încercat în câteva rânduri să aducă aminte sultanului despre acest lucru, dar încă nu a dobândit răspuns mulţumitor.

Văzând primejdia închipuită care îl paşte pe domnul lor, capuchehaiele se aruncă la picioarele chehaiei şi se roagă să-l ajute pe stăpânul lor în toate chipurile, făgăduind la urmă să sporească şi mai mult peşcheşurile hotărâte pentru el şi pentru vizir. Aşa joacă ambiţia şi lăcomia pe pielea sărmanilor moldoveni. Şi în acest chip se târguiesc îndelung, până când se îndestulează îngâmfarea ce stăpâneşte la curţi alături de lăcomia de aur.

Când cele doua părţi au căzut la învoială întru toate şi chehaia înţelege că nu mai are ce stoarce, îi sloboade de la sine cu nădejdea că ruga lor va merge spre bine.

A doua zi trimite pe unul din slujitorii vizirului (care nu se poate întoarce cu mâna goală) şi îi vesteşte capuchehaiele că vizirul a dobândit în cele din urmă de la sultan îngăduinţa ca domnul lor să fie întărit iarăşi în domnie şi le porunceşte să se înfăţişeze la curte. Ajunşi acolo, se duc mai întâi la chehaie şi după aceea la vizir şi, când află din gura acestuia că sultanul s-a milostivit asupra domnului lor, sunt îmbrăcaţi, după obicei, cu câte un caftan.

După vreo câteva zile, vizirul trimite la domn pe capugilar chehaia agasi sau pe alt slujitor de la curte, pe care-l vrea el,

ca să ducă domnului firmanul cel nou de domnie, împreună cu porunca sultanului, numită hiucm-firman.

Acest firman este de obicei la fel cu acela care se dă domnilor la întâia aşezare a lor în scaun, cu deosebirea că în locul cuvintelor *"ai fost dăruit cu domnia din mila şi îndurarea împărătească"* se scrie : *"ţi s-a înnoit şi întărit domnia din mila împărătească"*.

Iar porunca are cuprinsul acesta :

"Prea slăvite dintre domnii neamului care crede în Isus, prea ales domn dintre cei mai de frunte din neamul Nazarineanului, tu, domn stăpânitor acum în Moldova, (cutare) ajungând la tine porunca noastră, să ştii că noi am auzit şi despre slujba ta credincioasă, după cum am aflat şi de credinţa ta cea nestrămutată faţă de noi, şi drept aceea te socotim vrednic de mila şi îndurarea noastră şi am poruncit să ţi se înnoiască şi să ţi se întărească domnia Moldovei. Îţi dăm deci domnia ta şi putere deplină asupra moldovenilor, supuşii înălţimii noastre. Poartă-te cu dreptate faţă de ei, ca şi până acum. Să păzeşti şi să aperi pe boieri şi pe fiecare locuitor, de orice rang ar fi, şi să nu lipseşti de a arăta prea Înaltei noastre Porţi, fără zăbavă, nevoile lor, jalbele şi orice împilări. Şi să fii gata să împlineşti poruncile înălţimii noastre, câte îţi vom trimite şi să-ţi pui toate puterile pentru noi, cu poala suflecată; haraciul din fiece an al Moldovei să-l trimiţi întreg şi la vremea hotărâtă la vistieria noastră. Păzeşte-te să cugeţi sau să făptuieşti altminteri şi dă crezământ sfintei nostre semnături. Dat la Ţarigrad în anul... luna..."*

La această poruncă se adaugă o scrisoare a vizirului prin care îl înştiinţează pe domn că prin rugăminţile şi mijlocirea lui a dobândit până la urmă înnoirea domniei din mila împărătească.

Luând scrisorile, capugibaşa pleacă la Iaşi călare pe cai de poştă şi, cum ajunge la Galaţi, trimite om înainte, ca să dea de

* Aceasta este în chipul cum vorbesc turcii şi însemnează că eşti gata să slujeşti pe cineva.

ştire domnului despre sosirea lui şi despre ziua când intră în Iaşi. În acea zi domnul îi iese întru întâmpinare la o mie de paşi în afara cetăţii, împreună cu toată curtea sa. Când se întâlnesc, se închină unul la altul stând călare. După aceea domnul îl lasă pe capugibaşa să călărească de-a dreapta sa (care la turci este locul de mai puţină cinstire) şi se întoarce în cetate. Înaintea lui călăreşte un slujitor al lui capugibaşa, care duce în mâinile sale, înfăşurat într-o pânză albă, firmanul împărătesc, iar pe braţe caftanul domnesc; urmează muzica împărătească, iar ceauşii fac din când în când strigarea lor obişnuită.

Cu această rinduială merg până la curtea domnească şi, după ce domnul a intrat în divanul cel mare, împreună cu toţi boierii, şi s-a aşezat în scaun, capugibaşa dă firmanul în mâna domnului, iar el îl dă lui divan-effendisi ca să-l citească. Toate acestea se petrec după rânduiala obişnuită la înscăunarea unui domn, despre care am scris mai sus.

Osebit de această înnoire a domniei, care se face de obicei o dată la trei ani şi se numeşte mucarerul mare, se mai face alta şi în fiecare an, care se numeşte mucarerul mic, şi care pricinuieşte cheltuieli cu mult mai mici, aşa cum vom arăta mai departe.

La mucarerul mic nu se mai înnoieşte firmanul de domnie, ci se trimite numai un hiucm-firman sau porunca stăpânului, cu un slujitor de rang de mijloc, care şi dobândeşte bacşiş mai puţin.

CAPITOLUL AL V-LEA

CUPRINS

DESPRE SCOATEREA DIN SCAUN A DOMNULUI

După ce am vorbit despre înscăunarea şi întărirea domnilor moldoveni, cititorul dornic să afle poate să ne ceară pe bună dreptate să vorbim şi despre scoaterea lor din scaun. Vom păstra aceeaşi rânduială de care am ţinut seama mai sus şi vom cerceta mai cu de-amănuntul — din izvoarele care ne stau la îndemână — toate obiceiurile de care se ţinea seamă, în timpurile vechi şi mai noi, la scoaterea din scaun a domnilor din Moldova. În cele dintâi veacuri, când Moldova a început să aibă domnie osebită, domnii nu se scoteau deloc din scaun şi nici nu puteau să se scoată, căci ei aveau asupra supuşilor lor, ca şi craii, stăpânire neîngrădită, fiindcă dobândeau puterea ca moştenire de la înaintaşii lor şi nu erau aleşi. Cronicarii arată, ce e drept că unii din domnii neamului moldovenesc au fost izgoniţi, dar aceasta s-a întâmplat din pricina tulburărilor dinlăuntru şi nu din pricina amestecului vreunei puteri străine.

În Moldova nu se cunoştea dreptul celui dintâi născut, prin care în ţările europeneşti se ocoleau tulburările dinlăuntru. Ba, legile ţării nu lăsau nici să se împartă domnia la mai mulţi, iar părintele putea să lase prin diată moştenitor pe acela dintre feciorii săi pe care îl vroia el. Iar când, uneori, moartea grabnică a domnului împiedica aceasta sau când ambiţia nemăsurată a fiilor stârnea tulburări din această pricină, atunci era cu neputinţă să nu se deschidă drum larg gâlcevilor dinlăuntru. În vremea acestora, lua domnia ţării acela care avea noroc; cel biruit fugea, dacă putea, în Transilvania sau în Ţara Leşească (ţări în care domnii aveau, de obicei, moşii) şi aşteptau acolo prilej să-şi adune puterile şi să-şi întărească

partida. De aici a urmat că atât cronicarii leşi, cât şi cei ungureşti — luându-se unul dupa altul — spun că domnii moldoveni le-au fost lor supuşi şi socot că trebuie să numească supuşenie ceea ce, la drept vorbind, nu era alt decât legături de prietenie. În afară de aceasta, s-a întâmplat de câteva ori că un domn a fost scos din scaun sau câteodată a fost omorât de boierii înţeleşi între ei, fie din pricina tiraniei sale, fie din pricina unei alte răutăţi. Dar afară de aceasta, alt chip de a-i lipsi pe domni de scaun nu se ştie; ba dacă vreunul dobândea o dată sceptrul, apoi îl păstra, fără să se pună careva împotrivă, până la sfârşitul vieţii sale. Această rânduială a fost întâia dată călcată la *Petru al V-lea*, poreclit Rareş, un fiu dinafară de cununie al lul *Ştefan cel Mare*, când sultanul Soliman l-a izgonit pe acesta din scaun, învinuindu-l că ar fi dat foc Chiliei, şi i-a dat ca urmaş, el fiind încă în viaţă, pe *Ştefan al VII-lea*, care zicea că dânsul este strănepot al lui *Alexandru I*.

Acelaşi lucru s-a întâmplat altă dată cu *Petru al VI-lea,* căruia îi zicea *cel Şchiop*, care a fost ales domn de către boieri după moartea năprasnică a lui *Ioan Armeanul* şi pe care turcii, îndată după aceea, l-au scos iarăşi din scaun. Ei s-au căit însă curând şi i-au dat din nou domnia pe care o avusese mai înainte. Totuşi numai arareori, şi numai la o răscoală pe faţă, turcii obişnuiau să taie capetele domnilor; până ce la urmă, căzând *Miron Barnovschi*, a căzut şi dreptul boierilor de a-şi alege domnul, iar domnia Moldovei au dat-o, după placul lor, lui *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*. Iar de atunci încoace nici unul n-a mai avut soarta norocită să moară în scaun, afară de *Istratie Dabija* şi de tatăl meu, *Constantin Cantemir*. Cine doreşte să cerceteze mai cu de-amănuntul faptele, să caute, dacă pofteşte, la capitolul al doilea de mai sus, despre urmarea la domnie a domnilor în Moldova. Scoaterea din scaun a domnilor Moldovei se face cam în acest chip. Când vizirul hotărăşte să scoată pe domn din scaun şi dobândeşte încuviinţarea sultanului pentru aceasta printr-un talhâş, el tăinuieşte urzeala sa cât poate mai bine şi nu o destăinuieşte decât dom-

nului cel nou pe care l-a hotărât, ca să nu prindă de veste capuchehaiele domnului din scaun şi să dea de ştire stăpânului lor. După aceea chehaia vizirului cheamă la dânsul pe domnul cel nou noaptea, cu haine schimbate, şi-i porunceşte să-şi aleagă caimacami (sau împuterniciţi) şi să-i puie să împlinească ce este să se facă după porunca sultanului. După ce s-a făcut aceasta, vizirul rânduieşte un capugibaşa care să ducă domnului firmanul şi să-l aducă la Ţarigrad. Domnul cel nou îi dă însoţitor lui capugibaşa pe unul din slujitorii care duce scrisorile şi poruncile către caimacami, precum şi o scrisoare osebită către toţi boierii ţării. Lui capugibaşa i se mai dau două firmane împărăteşti, dintre care unul este către domnul ce se mazileşte, iar celălalt către caimacamii aleşi de domnul cel nou. Cel dintâi firman, care este către domni, are de obicei cuprinsul acesta:

"Prea înălţate, între domnii cei care cred în Mesia, prea ales între mai marii neamului lui Isus" (căci domnilor maziliţi li se dă acelaşi titlu ca şi celor care sunt în scaun), *"care ai fost domn al Moldovei, sfârşitul să-ţi fie fericit. Ajungând la tine porunca preaînălţatului nostru sultan, căruia i se închină toată lumea, să ştii că din pricina lipsei tale de osârdie în slujba noastră şi a nepăsării tale în împlinirea poruncilor stăpânului nostru împărătesc te-ai făcut vinovat de tot felul de pedepse şi ispăşiri".* (Uneori se adaugă aici şi osândirea la moarte.) *"Dar fiindcă mila şi îndurarea Măriei noastre este nemărginită faţă de tine, am poruncit numai să ţi se ia domnia şi să ţi se dea urmaş pe cutare. De aceea tu, cu toată casa ta, cu slugi şi avuţii, trebuie să vii, fără să zăboveşti un ceas sau o clipită, la pragul Înaltei Porţi a preaînălţatului nostru sultan. Şi să te fereşti să cugeţi sau să faci altminteri şi să ai credinţă în sfânta noastră pecete. Dat la Ţarigrad în anul... luna..."*

Celălalt firman, către caimacami, este alcătuit de obicei cu aceste cuvinte:

"Aleşilor între mai marii neamului lui Mesia cutare (căci se obişnuieşte câteodată să fie numiţi doi sau trei caimacami al

căror nume este trecut aici) *sfârşitul vieţii voastre să fie fericit. Ajungând la voi porunca prea înaltului nostru sultan, să ştiţi că am fost vestiţi că domnul vostru cel de acum, cutare, s-a arătat cu zăbavă în împlinirea poruncilor noastre, n-a luat în seamă slujba ce i-am dat, n-a purtat de grijă norodului şi boierilor, nu apără pe supuşii noştri, aşa cum se cade ori nu le face dreptate; ba, mai mult îi asupreşte şi îi stoarce în toate chipurile. Din această pricină, mila noastră cea nemărginită s-a milostivit către voi şi am poruncit să-l scoată din scaun şi să-l aducă la Înalta Poartă. De aceea să daţi ascultare poruncii noastre şi să-l daţi pe domnul mazilit, cu toată casa lui, cu toate slugile şi averile, în mâinile lui capugibaşa, pe care l-am trimis acolo pentru aceasta; dar să vă feriţi să vă arătăţi fără cuviinţă faţă de el sau să luaţi un lucru cât de mic din averile lui. Pe lângă aceasta, să împliniţi cu toţii fără zăbavă tot ce vă va cere domnul cel nou cutare, din porunca noastră. Feriţi-vă să cugetaţi sau să faceţi altfel şi daţi crezământ sfintei noastre peceţi. Dat în..."*

Dacă turcii se temeau cumva că domnul scos din scaun ar putea să facă vreo răscoală, aflând că este mazilit, sau să fugă la domnii creştini din preajmă, atunci se trimiteau porunci seraschierului de la Babadag sau paşei din Bender ca să dea lui capugibaşa câţiva oşteni, cu care acesta să poată prinde pe domn şi să-l trimită, cu strajă tare, la Ţarigrad. Dar când toate sunt liniştite în toate părţile şi nu se iveşte vreo pricină pentru care domnul să-şi părăsească moşiile, atunci capugibaşa vine singur la Iaşi, cât poate mai în grabă cu cele doua firmane, aşa cum am spus mai sus, cu cai de poştă cărora le zic cai de menzil. În drum, mai cu osebire când ajunge la Galaţi, întâiul târg al Moldovei dinspre Turcia, el tăinuieşte pricina pentru care a fost trimis şi, ca să-l prindă pe domn fără veste, zice că e trimis cu altă treabă. El îşi urmează în aşa chip drumul, ca să ajungă la Iaşi înainte de amiază, când toţi boierii sunt adunaţi la curte. Ajuns acolo, se duce drept la curtea domnească, intră în divan, se închină la boierii adunaţi şi dă firmanul în mâinile caimacamilor orânduiţi de către domnul cel nou — pe care

i-i arată un slujitor al domnului cel nou, îmbrăcat în straie turceşti şi care se află în alaiul lui capugibaşa — cu aceste cuvinte: *"Domnul vostru este mazilit, iară voi să daţi ascultare poruncilor domnului cel nou"*. Atunci slujitorul domnului cel nou, care se află în alaiul capugibaşei, îi firitiseşte în numele stăpânului său şi le dă în mână scrisorile lui. La urmă, când se adună toţi boierii în spătărie, atunci intră şi capugibaşa; domnul trebuie să-l întâmpine la uşă. După ce se închină unul altuia, capugibaşa porunceşte domnului să se urce în scaunul său, pentru că are să-i vestească o poruncă împărătească. Iar domnul, cu toate că el poate să înţeleagă lesne din acestea că o să fie mazilit, îi dă totuşi ascultare. El se aşează în scaun şi nu zice alt nimic decăt: *"Sa se împlinească porunca preaînălţatului şi preamilostivului sultan"*. După aceea capugibaşa dă în mâna domnului firmanul împăratului. Acesta — după ce îl duce, după obicei, la buze şi la frunte — îi dă lui divan-effendi al său ca să-l citească. În vreme ce se citeşte firmanul, domnul, capugibaşa şi toţi boierii se scoală în picioare. După ce se citeşte firmanul, capugibaşa îl ia pe domn subsuoară, îl dă jos din scaun şi îl aşează alături pe o laviţă scundă. După aceea domnul obişnuieşte să se întoarcă spre capugibaşa şi să-i spună: că el este dator faţă de împărat cu mulţumire nemărginită, fiindcă acesta nu a vroit să piardă pe robul său netrebnic, numai să-l îndrepte printr-o pedeapsă blândă; că el aşteaptă plecat tot ce s-a hotărât pentru dânsul; că îşi cunoaşte vinovăţia, dar că nu a lepădat de la el orice nădejde în mila împărătească; şi mai spune tot ce socoate el că e de trebuinţă ca să nu i se ia mila de care se bucură la turci.

Îndată ce domnul isprăveşte vorba, capugibaşa îl lasă vreme de trei zile în seama boierilor şi le porunceşte să gătească cât mai în grabă chervane şi alte lucruri trebuincioase la drum lung şi, după ce orânduieşte toate acestea, se duce la gazda ce i-au gătit caimacamii. Iar domnul se trage în curtea sa. Rămâne acolo trei zile după ce i se vesteşte mazilirea, în care vreme are toată puterea domnească pe care a avut-o mai înainte.

Boierii îi arată aceeaşi cinstire pe care i-o arătau atunci când era în scaun. Iar dacă oarecine cutează să se arate fără de cuviinţă faţă de dânsul sau nu ia în seamă, chiar şi numai cu o vorbă, cinstirea ce i se cade, atunci nimeni nu se poate pune împotrivă dacă el îi zdrobeşte oasele cu buzduganul sau topuzul pe care l-a primit de la sultan la înscăunarea sa; ba chiar dacă ar străpunge cu sabia pe unul dintre cei mai de frunte boieri — numai s-o savârşească cu mâna lui — nici această faptă nu i-o socoteşte sultanul drept o fărădelege. Fiindcă turcii au acest proverb: o piatră care a fost folosită o dată la zidire rămâne tot o piatră de zidit. În aceste trei zile, oamenii rânduiţi de caimacami poartă grijă de cai, chervane şi de alte lucruri trebuincioase la drum, ca să-l pornească pe domn. După ce trece vremea aceasta, domnul, cu toată curtea sa, cu familia şi averile sale — din care nimeni nu cutează să ia ceva, nici cât o para — iese de la curte pe poarta cea mică, ce se află spre miazăzi, începându-şi drumul spre Ţarigrad. Toţi boierii şi căpeteniile de oaste îl petrec cale de o milă afară din cetate, descalecă acolo de pe cai, îi sărută cu mare cinste mâna şi îşi iau rămas bun de la el, ca şi când ar fi în scaun. Iar domnul le mulţumeşte pentru cinstirea pe care i-au arătat-o şi pentru înţelegerea în care a trăit mai înainte cu dînşii. El îi îndeamnă să păstreze legăturile politiceşti dinainte şi să se supună poruncilor sultanului şi ale domnului cel nou. După aceea boierii se întorc îndărăt la Iaşi, iar lui îi dau doi însoţitori, care trebuie să se îngrijească de conac şi de masa lui. În drumul acesta capugibaşa poartă de grijă ca domnul cel nou să nu se întâlnească cu cel mazilit. Iar dacă se întâmplă acest lucru, atunci domnul cel nou trebuie să se dea la o parte şi să-i facă loc acestuia. După ce trece Dunărea, domnul este slobod să trimită înainte pe câţiva din slujitorii săi la vizir şi la prietenii cei buni, pe care îi are la Ţarigrad. Aceştia trebuie să cerce să înduplece bunăvoia slujitorilor cei mari ai Porţii. Dacă se pricep să sature cu plocoane lăcomia de bani a acelor care cârmuiesc, atunci ei dobândesc porunca pentru capugibaşa ca:

acesta să-l ducă pe domn la casa lui. Iar dacă nu pot dobândi asemenea poruncă, atunci capugibaşa, ajungând la marginea cetăţii, se opreşte acolo şi vesteşte pe chehaie, printr-un slujitor al său, că l-a dus pe domn până acolo şi aşteaptă porunca vizirului ca să ştie ce să facă cu el. Dacă domnul este învinuit de vreo fărădelege grea sau dacă turcii voiesc să stoarcă de la el o sumă mai mare de bani, atunci i se dă poruncă să-l păzească bine. Aceasta se face, dacă turcii voiesc să fie blânzi cu el, în casa lui capugibaşa sau a lui baş-bacâculi, adică vistiernicului. Iar dacă sultanul vroieşte ca acesta să-i simtă mânia, atunci îl închide în cele şapte turnuri. Nimeni nu poate să fie închis acolo decât la porunca dată de sultanul însuşi. Dar odată închis, oriunde ar fi, el nu-şi poate dobândi iarăşi slobozenia decât cu bani grei şi plocoane mari. Dacă îşi dobândeşte iar slobozenia, atunci trăieşte slobod în casa sa până găseşte iar prilej ca să ia domnia. Şi măcar că este mazilit, când se duce la slujbă la patriarhie, el stă în strana domnească — în care nimeni altul nu poate să se aşeze decât atunci când se află în Ţarigrad vreunul din ceilalţi patriarhi. Acelaşi drept îl are şi doamna sa, care are o strană a ei deosebită, în tinda bisericii, mai înaltă decât celelalte. Pe lângă aceasta, el îşi clădeşte şi casă cum îi e placul şi o împodobeşte căt poate de bogat; este slobod să aibă legături cu trimişii curţilor europeneşti, ai franţujilor, ai englejilor, ai Ţărilor de Jos şi ai Veneţiei, fiindcă turcii cred că cineva care trăieşte în Ţarigrad nu poate să urzească nimic împotriva Porţii. El umblă prin cetate întovărăşit de patru sau mai mulţi slujitori; dacă vrea, el poate să încalece pe un cal împodobit cât mai bogat cu putinţă. El şi curtenii săi se îmbracă în haine de orice coloare pofteşte, măcar că celorlalţi creştini nu le este îngăduit să poarte straie verzi şi ciubote galbene. Când se duce la curtea vizirului, el descalecă la scară, iar chehaia şi ceilalţi îi zic domn. I se pun dinainte cafea şi zaharicale şi i se dă cinstirea pe care turcii au obiceiul să o arate domnilor în scaun. Mai înainte vreme se hotărâse, atât fiilor de domni, cât şi domnilor maziliţi, un tain din visteria împărătească

de 5 până la 10 taleri împărăteşti în fiecare zi. Dar mai pe urmă au lepădat acest obicei. Totuşi domnul este încă şi astăzi slobod de bir, împreună cu toată curtea, şi poate să aibă vin pentru curtea sa în văzul lumii, numai că nu i se îngăduie să-l vândă. Dar domnii nu au cerut niciodată asemenea îngăduinţă. Căci la moldoveni orice fel de negoţ — în afară de vânzarea rodului de pe moşiile lor —se socoteşte necinstit, iar pentru boieri, necuviincios. Asemenea domnul care nu este mazilit pentru o vină vădită, ci numai din pricina zgârceniei vizirului este destul de norocit; fiindcă, după obiceiul turcilor, vizirii fiind schimbaţi foarte des, urmaşul vizirului izgonit, ca să vădească înşelăciunea şi jecmănelile înaintaşului său, obişnuieşte să cerceteze de îndată cu de-amănuntul, ce a stors acesta cu strâmbătate şi peste suma hotărâtă de la domnii Moldovei şi Munteniei. Iar ca să mărească în chipul acesta cu atât mai mult vina înaintaşului său, el iartă adesea de orice vină pe câte un domn care săvârşeşte greşeli mai mici şi dă pe faţă lăcomia celui dintâi, ca să-şi uşureze calea spre îndestularea lăcomiei sale.

CAPITOLUL AL VI-LEA

CUPRINS

DESPRE BOIERII DIN MOLDOVA ŞI STĂRILE LOR

Fiindcă până acum am vorbit adesea despre boierii din Moldova, iar în capitolele următoare vom vorbi şi mai des despre ei, socotim că este nevoie să arătăm cu de-amănuntul cititorului dornic să le ştie dregătoriile şi drepturile, ca şi feluritele stări ale acestora. În limba ţării li se zice *boiari* — nume ce se trage din slavonă şi care pare să fie ieşit prin stricare din cuvântul *boliar*. Neamurile slave obişnuiesc — din vremuri străvechi — să numească astfel pe toţi mai marii lor. La început nu au avut numirea cea obişnuită din limba latină *baron*, ci au dobândit-o luându-se după obiceiurile de la curţile dimprejur. De unde se trag nu se ştie cu siguranţă şi lucrul a rămas în beznă din pricina lenevirii istoriografilor moldoveni. Dar pildele noroadelor vecine, ale sârbilor şi bulgarilor, întăresc că dregătoriile boierilor sunt mult mai vechi decât însuşi descălecatul al doilea al Moldovei, numai că vechii cârmuitori ai Moldovei nu împărţeau boierilor lor dregătoriile cele mai înalte ale curţii, întocmai cum se întâmplă astăzi. Feluritele dregătorii, aşa cum sunt orânduite acuma, ar fi fost aşezate, după cum spun cronicile noastre, de către *Alexandru I*, numit *cel Bun*, după ce a dobândit de la *Ion Paleologul* titlul de despot şi coroană crăiască, vroind să-şi alcătuiască toată curtea sa după obiceiurile curţii împărăteşti. Acestei povestiri lesne îi va da crezământ oricine va voi să asemuiască dregătoriile de la curtea vechilor împăraţi greci, despre care *Curopalates* şi *Georgius Codinus*[1] au scris într-o carte osebită, cu stările de

[1] De fapt este vorba de unul şi acelaşi scriitor bizantin: Georgios Codinos Curopalates.

astăzi ale boierilor din Moldova. Căci şi la unii, şi la alţii va da de aceleaşi titluri şi aceleaşi dregătorii ale boierilor cei mari ai ţării, care şi când stau alături de domn în divan, ca şi atunci când împlinesc poruncile sale ca oblăduitori ai ţinuturilor, slujesc curtea şi îi dau faimă: De aceea ei se împart şi astăzi la moldoveni, ca şi înainte vreme la greci, în *boieri de sfat* sau sfetnici şi *boieri de divan*, pe care i-am putea numi ascultători. *Boierii de sfat*, adică aceia care sunt sfetnicii de taină ai domnului în trebile ţării, sunt aceştia şapte :

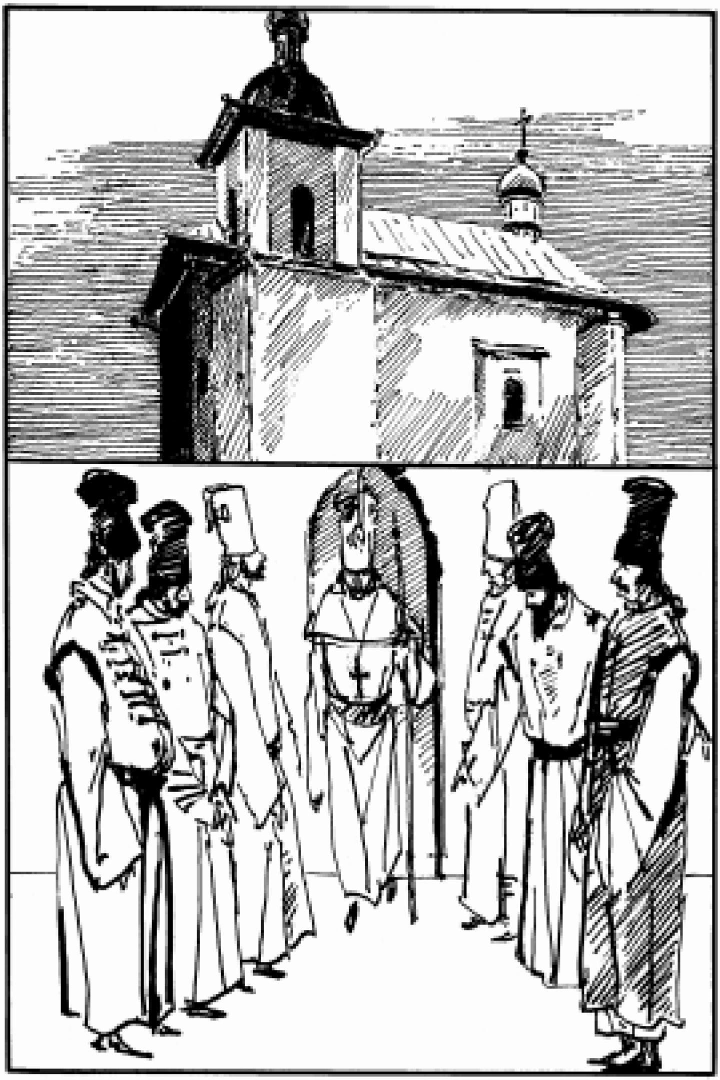
1. *Logofătul cel mare* este cel dintâi dintre toţi ceilalţi şi este fruntea şi capul tuturor sfaturilor. El înfăţişează mai întâi celorlalţi sfetnici trebile asupra cărora va să facă sfat din porunca domnului şi, după ce ascultă hotărârea fiecăruia, el îl înştiinţează pe domn despre hotărârea ce s-a luat. Dacă boierii au a face o rugăminte domnului, atunci numai el poate să o înfăţişeze domnului pentru ceilalţi. De aceea şi-a dobândit numele grecesc *logotheta*.

În afară de aceasta, tot el are şi dreptul de a statornici hotarele; asemenea tot el hotărăşte atât asupra stăpânirii pământurilor, cât şi asupra clăcii datorate pentru stăpânirea pământurilor. De el ascultă şi curtenii, adică oamenii de la curte, şi aceia care nu au dobândit încă rangul de boieri. Ca semn al dregătoriei sale poartă gherdan[1] legat de gât cu lanţ de aur şi în mână un toiag aurit. Pe vremea când Moldova era încă în plină înflorire, de această dregătorie era legată şi oblăduirea cetăţii Moncastrum, ce se zice acum Akerman. Dar după ce cetatea a fost răpită Moldovei de turci, i s-a statornicit venit dijma ţinutului Cernăuţilor.

2. *Vornicul de Ţara de Jos* sau *oblăduitorul Moldovei de Jos*. Acesta are în grijă la curtea domnească toate trebile ţinutului acesta. Sub ascultarea lui se află scaunele de judecată ale ţinutului. În faţa lui sunt aduse pricinile de judecată. El hotărăşte în pricinile de osândire şi poate să hotărască pedeapsa morţii,

---

[1] *Gherdan* — colan, şirag de mărgăritare sau pietre preţioase.

fără ştirea domnului, pentru tâlhari, omorâtori, jefuitori de biserici şi alţi ticăloşi. Ca semn al dregătoriei sale poartă un toiag aurit. Altădată, când şi Basarabia era o parte a Moldovei, asculta de el şi cetatea Chilia. De când ea a fost răpită moldovenilor, i s-a dat oblăduirea Bârladului. Şi fiindcă din pricina dregătoriei sale trebuie să se ţină la curtea domnească, el lasă la Bârlad doi vornici sau oblăduitori mai mici.

3. *Vornicul de Ţara de Sus* sau *oblăduitorul Moldovei de Sus* are aceeaşi putere în ţinutul său ca şi oblăduitorul din Moldova de Jos şi asemenea poartă un toiag aurit ca semn al dregătoriei sale. Cu osebire, el are în grijă oblăduirea ţinutului Dorohoi.

4. *Hatmanul, mai mare peste toată oastea* — dregătorie pe care o avea, în vremea împăraţilor bizantini, logofătul cel mare al curţii. El este căpetenia tuturor călăraşilor, adică a călăreţilor şi are la porunca sa toate oştile cu leafă, atât călărime, cât şi pedestrime. Este oblăduitorul ţinutului Sucevei şi poartă, când se înfăţişează la curte, un toiag aurit.

5. *Postelnicul cel mare, mai marele treburilor curţii domneşti*, rânduieşte toate la curte şi are la porunca sa pe toţi slujitorii dinlăuntru ai curţii. El are de asemenea privegherea asupra oştenilor hotărâţi pentru poşta de Ţarigrad şi de Crâm, numiţi îndeobşte beşlii. În sfatul de taină el nu are, la drept vorbind, nici scaun şi nici nu poate să hotărască, dar este lăsat să intre ori cu învoirea celorlalţi, ori la porunca domnului; şi atunci se socoteşte că ţine locul domnului şi îngrijeşte ca sfetnicii ceilalţi să hotărască de îndată şi după voia domnului în trebile cele mai grabnice ale ţării. Pe deasupra mai are şi oblăduirea Iaşilor şi judecă de obicei pricinile locuitorilor lui. La curte, ca semn al dregătoriei sale, poartă un toiag de argint.

6. *Spătarul cel mare* este pus peste cămăraşii ce poartă spada domnului. La sărbătorile mari, numite domneşti, se înfăţişează într-o haină cusută cu fir de aur şi cu un turban cu pietre scumpe. El poartă de obicei spada domnului, toată vremea cât acesta se află în biserică, la liturghie şi când stă la masă.

7. *Paharnicul cel mare* sau *cel care toarnă în pahar*, întinde domnului la ospeţe întâiul pahar de vin şi are la porunca lui pe ceilalţi paharnici. Priveghează toate viile domnului şi se îngrijeşte ca acestea să fie lucrate cum se cuvine şi să se culeagă la vreme. De aceea la porunca lui se află şi toţi vierii. Nimeni nu e slobod, în toată ţara, să-şi culeagă via, dacă nu şi-a cumpărat mai dinainte de la dânsul, printr-un plocon mic, învoirea pe care, după datină, o dă la 14 ale lui septembrie. Aceasta îi aduce un venit destul de mare. Pe deasupra el mai are şi oblăduirea peste porţile Cotnarilor.

Printre aceşti boieri este socotit şi:

8. *Vistiernicul* sau *păzitorul cel mare al vistieriei*. Acesta strânge veniturile ţării şi le ţine la porunca domnului. El ţine socoteală de toate cheltuielile şi veniturile; toţi scriitorii vistieriei, care se numesc *dieci de vistierie*, trebuie să asculte de poruncile sale. El are cheia de la cămara unde se ţine sfatul de taină şi numai din această pricină se socoteşte al optulea printre sfetnici, căci altminteri între aceştia nu are nici scaun şi nici nu poate să hotărască. Dar atunci când în sfatul de taină este vorba de trebi ale vistieriei, de obicei se află şi el acolo, dar nu ca să spună ce gândeşte, ci ca să asculte şi să împlinească poruncile celorlalţi.

STAREA CEA DINTÂI A BOIERILOR DE DIVAN

După aceşti opt sfetnici urmează *boierii de divan*, care se împart în trei stări.[1]

[1] Referirile lui Dimitrie Cantemir la instituţiile Moldovei trebuie primite cu circumspecţie. Dacă pentru sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea relatările sale au valoare de mărturii autentice — fiind contemporane cu el — ele nu mai sunt valabile pentru veacurile anterioare. Dregătoriile enumerate n-au existat dintotdeauna, ci au fost înfiinţate la diferite epoci. În secolul al XV-lea, de pildă, cei mai de vază boieri, care hotărau treburile ţării, alcătuind sfatul domnesc, nu deţineau dregătorii. Şi acei boieri care îndeplineau atribuţii dregătoreşti participau la sfat ca boieri, nu ca dregători. Raportul se va modifica de-a lungul anilor, boierii deţinători de dregătorii ocupând locul preponderent în viaţa politică. În secolul al XVI-lea, nu erau cunoscute cele trei ierarhii dregătoreşti menţionate de Cantemir.

Boierii din întâia stare se numesc *boierii mari* şi au în frunte pe:

Stolnicul cel mare, mai marele cuhniilor, pus peste toată cuhnea domnului şi peste oamenii de la cuhne. La ospeţe sau la alte sărbători ale curţii, el orânduieşte bucatele pe masa domnească, gustă din ele şi rămâne în picioare la masă până la al treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dau bucatele de la cuhnea domnească.

Comisul cel mare sau *mai marele grajdurilor* are sub privegherea sa toate grajdurile domneşti, hamurile cailor, pe slugile lor, pe potcovari şi pe rotari. El este pus peste Branişte, o păşune foarte întinsă, aşezată lângă Prut, şi poartă grijă ca să se cosească de acolo fânul pentru grajdul domnesc. De aici îşi trage un anume venit. Pe deasupra, el ia de la fiecare moară de apă — din care se găsesc foarte multe pe Prut — la fiecare trei ani, o dajdie de 20 de taleri împărăteşti.

Medelnicerul cel mare dă domnului la ospeţe mari, înainte să se pună la masă, apa de spălat şi are jumătate din veniturile oblăduirii moşiilor de la Ştefăneşti.

Clucerul cel mare, care ar putea fi numit *veghetorul cel mare al curţii domneşti*, este pus peste toate cămările domneşti în care se păstrează poame, unt, miere, brânză, sare şi alte lucruri asemenea; el se îngrijeşte ca toate să fie strânse la vreme şi să se păstreze bine şi le scoate din cămară când este trebuinţă sau când porunceşte domnul. Domnii i-au rânduit venit dijma oilor de la stânele din munţi ale ţăranilor moldoveni.

Serdarul campidux sau, cum i se zice în felul europenesc, *generalul locotenent* este pus peste călărimea din ţinuturile Lăpuşnei, Orheiului şi Sorocii şi păzeşte ţinuturile dintre Prut, Nistru şi Basarabia de năvălirea tătarilor de la Crâm şi Bugeac.

Sulgerul cel mare sau *veghetorul peste casapi* are slujbă să rostuiască vitele ce e trebuinţă să se taie pentru masa domnului şi să împartă carnea celor care capătă de la curte tain în fiecare zi şi în rândul cărora se socoteşte, printre alţi slujitori ai curţii, şi pedestrimea *seimenilor*.

Jitnicerul cel mare sau *veghetorul peste bucate* adună grâul hotărât pentru trebuinţele domnului şi îngrijeşte să se aşeze în jitniţe.

Pitarul cel mare este pus peste pitari şi îngrijeşte să gătească făină şi să se coacă în fiecare zi pâine proaspătă atât pentru domn, cât şi pentru ceilalţi cărora le este hotărât tain în fiecare zi.

Şătrarul cel mare îngrijeşte de corturile domnului, iar în războaie mai priveghează şi tunurile şi alte arme mai mici şi aşează taberele; împlineşte, adică, deodată atât slujba unui general de artilerie, cât şi pe aceea a unui intendent general.

Armaşul cel mare are la porunca sa pe ceilalţi armăşei sau slujitori ai cetăţii vreo 80 cu toţii. Când se osândeşte cineva la moarte, el orânduieşte împlinirea judecăţii domneşti. Pe deasupra are privegherea temniţelor şi a muzicii ienicerilor, care se numeşte tubulhana.

Logofătul al doilea ţine locul logofătului cel mare şi este orânduit de acesta, când îl împiedică treburi mai mari, să statornicească hotarele ogoarelor şi moşiilor.

Uşierul cel mare sau *portarul cel mare* este pus peste ceilalţi portari şi îngrijeşte de capugibaşi şi de celelalte agale trimise de la curtea împărătească de vizir.

Un *agă* priveghează străjile Iaşilor. La porunca lui stau seimenii de scuteală, care slujesc fără leafă pentru slobozenia de dări. El judecă pricinile mai mici ale târgoveţilor din Iaşi. Dacă dă de vreun om desfrânat sau beat pe uliţă îl pedepseşte oriunde s-ar afla; şi mai are de împlinit aproape aceleaşi trebi pe care le are de făcut la turci aga ienicerilor.

Postelnicul al doilea ţine locul postelnicului cel mare şi priveghează toată curtea domnească. Singura lui treabă deosebită şi mai de seamă este să ducă înlăuntru la domn pe boierii cei mari maziliţi şi pe toţi ceilalţi dregători de alte ranguri sau să ducă domnului plângerile celor care le fac şi să le aducă îndărăt răspuns.

Logofătul al treilea sau *secretarul domnului* pune pe scrisorile domnului pecetea cea mică, le scrie şi le dă domnului ca să le iscălească. El este pus peste diecii sau scriitori de hri-

soave şi peste cămara domnească; înscrie pricinile mănăstireşti şi aduce în faţa domnului pe arhiepiscopi, episcopi şi alte feţe ale bisericii. Când sosesc soli de la alţi domni, el îngrijeşte ca să se ţină seama, la primirea lor, de obiceiurile îndătinate la curtea domnească. Poartă legată cu un lanţ de argint pecetea cu care obişnuieşte să pecetluiască hotărârile de judecată scrise de mâna logofătului cel mare.

Căpitanul de dărăbani este pus peste *dărăbani* (nume ce se trage de la cuvântul nemţesc Trabant şi care înseamnă pedestrime; cei care străjuiesc la curtea domnească). El cercetează străjile ziua şi noaptea, le rânduieşte, le schimbă şi, când lipseşte aga, el îi ţine locul.

Toţi boierii arătaţi mai sus sunt din starea întâi şi se numesc *cei mari*. Osebit de cinstea pe care le-o dau dregătoriile lor, ei mai au dreptul — oriunde s-ar afla în toată Moldova — să judece şi să hotărască pricinile dintre supuşi, drept pe care boierii de rangul al doilea şi al treilea nu îl au. Serdarul, logofătul al doilea şi al treilea, postelnicul al doilea, ca şi căpitanul de dărăbani, măcar că sunt la porunca altora, care au aceleaşi dregătorii în rangul marilor boieri, drept care ar trebui să fie socotiţi mai mult de rangul al doilea, îşi au locurile lor între boierii cei mari şi, odată cu ele, drepturi deopotrivă cu ale acestora, fiindcă dregătoriile lor le dau mai multă vază decât ale celorlalţi şi fiindcă ei sunt de obicei mai în toate zilele pe lângă domn. Afară de aceştia se obişnuieşte să mai fi socotiţi tot în rândul boierilor mari şi aceştia:

Vameşul sau mai marele vămilor şi *căminarul*, care adună dijmele de ceară ce se cuvin domnului. Numai că aceştia doi nu au scaun anume în divan, ci trebuie să stea acolo unde vrea domnul. Dar ei nu pot să fie mai presus de serdar.

STAREA A DOUA A BOIERILOR DIN DIVAN

Spătarul al doilea, care poartă spada domnului la sărbătorile mai mici. Iar când spătarul cel mare nu este de faţă, atunci împlineşte toată slujba lui.

Paharnicul al doilea asemenea ţine locul paharnicului cel mare şi are în seamă mai ales viile domneşti de lângă Huşi, îngrijindu-se ca acestea să fie lucrate şi culese la vreme potrivită.

Vistiernicul al doilea, la trei luni după vistiernicul al treilea, scrie în condici veniturile şi cheltuielile vistieriei şi dă seama de ele vistiernicului cel mare, care orânduială este luată în seamă la toate celelalte slujbe care au legătură cu trebile vistieriei.

Stolnicul al doilea, îngrijeşte în toate zilele de cuhnie, porunceşte ce bucate să se gătească pentru domn, le aduce la masa domnului şi le gustă el mai întâi.

Comisul al doilea ţine locul *comisului cel mare* şi priveghează în toate zilele grajdurile domneşti, iar atunci când domnul pofteşte să meargă călare, el pune şaua pe cal şi i-l aduce. Ca leafă are a treia parte din venitul comisului cel mare.

Medelnicerul al doilea,

Clucerul al doilea,

Sulgerul al doilea,

Jitnicerul al doilea,

Pitarul al doilea,

Şătrarul al doilea, ca şi *vistiernicul al doilea*, trebuie să-şi împlinească slujba trei luni de zile după dregătorii din starea a treia.

Armaşul al doilea ţine condica tuturor celor ce zac în temniţă şi care trebuie sa fie duşi la osândă. În fiecare sâmbătă o înfăţişează domnului şi-l întreabă ce porunceşte să se facă cu aceştia. Împreună cu alţi armăşei, el trebuie să aducă în faţa domnului pe cei ce au savârşit vreo ticăloşie.

Uşierul al doilea împlineşte de obicei slujba marelui uşier când acesta este lipsă.

BOIERII DE STAREA A TREIA

Postelnicul al treilea, care trebuie să se afle zi şi noapte la curtea domnească împreună cu alţi doi postelnici. Slujba lor este ca, atunci când domnul voieşte să poruncească ceva pos-

telnicului cel mare, să-i ducă acestuia poruncile. Mai trebuie să aibă grijă să fie împlinite şi alte porunci domneşti, care le sunt aduse de către cămăraşi şi trebuie să aducă la urmă răspuns domnului despre ce s-a făcut. Din această pricină acestor trei postelnici le este slobodă intrarea în divanul cel mare, care nu este slobodă altor boieri.

Spătarul al treilea poartă în toate zilele spada domnească şi de aceea are, afară de boieria sa, şi o dregătorie printre slujitorii curţii.

Paharnicul al treilea priveghează viile din ţinutul Bacăului şi Trotuşului şi are grijă ca vierii să culeagă la vreme strugurii şi să-i calce.

Vistiernicul al treilea este sub ascultarea vistiernicului cel mare şi e dator să-i dea seamă de chipul cum îşi împlineşte slujba. După ce vistiernicul cel mare ţine trei luni de zile socoteala cheltuielilor el dă această slujbă celui de al treilea vistiernic, care o împlineşte vreme de o lună. După ce isprăveşte luna aceasta, slujba o ia de la dânsul vistiernicul al doilea, care o dă iarăşi — aşa cum am spus mai sus — după un sfert de an vistiernicului al treilea. Iar acesta dă socotelile încredinţate lui — după ce trec cele treizeci de zile — din nou vistiernicului cel mare. În chipul acesta slujba vistieriei trece necontenit pe la aceşti trei vistiernici, aşa încât ea se află vreme de trei luni în seama celor doi mai mari, iar la urmă, vreme de două luni, în seama celui mai mic. Această rânduială se ţine şi la celelalte dregătorii, aşa cum se vede mai jos.

Comisul al treilea are aceleaşi îndeletniciri ca şi al doilea.

Sulgerul al treilea şi *jitnicerul al treilea* împlinesc în acelaşi chip ca şi vistiernicul al treilea slujbele celor mai mari numiţi la fel, de fiecare dată în a patra lună.

Cămăraşul de sulgerie împărţeşte carnea după cât cântăreşte.

Cămăraşul de jitniţă ţine seama bucatelor strânse în jitniţele domneşti şi primeşte leafă treizeci de aspri pentru fiecare căruţă.

Cei patru vornici de poartă au scaunul lor de judecată afară în curte şi judecă pricinile mai mici, pedepsesc femeile

desfrânate, iar pe fecioarele care au greşit cu voia lor sau cu sila porunceşte să le cunune cu făptaşii, dacă şi unul şi altul sunt din norod; iar dacă vreuna din părţi este de neam boieresc, atunci el îl înştiinţează pe domn şi stau alături de domn când acesta şade în scaunul de judecată, poruncesc norodului să tacă şi aduc părţile în divan. Când vreunul dintre aceştia zăboveşte să vină cu pârâşul în ziua hotărâtă înaintea domnului, ei îl scriu în condicile lor. Căci cine nu se înfăţişează la vremea hotărâtă se face vinovat de nesupunere faţă de domn şi pierde pricina. Pentru asemenea slujbe vornicii de poartă primesc leafă venitul ţinutului Roman.

Pe toţi boierii aceştia pe care i-am pomenit până aici îi ţine ţara ca să-l slujească pe domn. De aceea cine nu este boier rareori poate să ajungă la o asemenea dregătorie, cu toate că stă în puterea domnului să o dea orişicui, chiar din rangul cel mai de jos. Jupânesele lor, când vin să se închine doamnei în cămara ei, adică în gineceu, îşi au fiecare locul după starea bărbaţilor.

Domnul mai are, afară de boierii obişnuiţi pomeniţi mai sus, care slujesc la curtea sa, şi slujitori de casă ce se numesc boiernaşi şi de obicei se primesc în această stare nu numai dintre boieri, ci şi dintre prinşii în război şi chiar dintre oamenii cei mai de jos şi prin aceasta dobândesc drepturi şi slobozenii boiereşti. Din rândul acestora fac parte:

Cămăraşul cel mare; acesta priveghează pe cămăraşii divanului cel mare şi are grijă de vistieria domnului, care este deosebită de vistieria ţării. El dă porunci curtenilor de la cămară, boierilor din starea mai de jos, hotărăşte neguţătorilor cumpenele şi măsurile cu care trebuie să-şi vândă marfa, poartă grijă ca ei să nu folosească cântare şi coţi înşelători şi pedepseşte după pravilă pe cei vinovaţi. Sub porunca lui stau şi neguţătorii zaporojeni, care nume se dă acelora ce aduc în Moldova mărfuri din cetăţile căzăceşti şi din Rusia.

Vătaful de aprozi de divan este pus peste aprozii de divan; el are în Moldova aproape aceeaşi slujbă pe care o are la Poartă ceauş-başa. Este mai mare peste aprozii divanului şi

împlineşte cu sila pentru jeluitor datoriile cerute la judecată, ca şi banii ce se hotărăşte să se dea îndărăt. El arată locul acelor care stau alături de domn în divan, iar drept semn al dregătoriei sale poartă în mână un bici cu mânerul poleit cu argint.

Vătaful de stolnicei este mai marele slujitor de la masă şi când aceştia aduc bucatele din cuhnie la masa domnească, el merge înaintea lor, purtând în mână un bici fără mâner poleit cu argint.

Vătaful de păhărnicei este priveghetor peste păhărnicei. El împarte porunci paharnicilor, care dau paharele cu vin la masa domnească sau la ospeţele la care sunt poftiţi boierii.

Cuparul, paharnicul de toată ziua al domnului, este pivnicer mare peste chelarii curţii. El dă neguţătorilor de vinuri măsura sa dreaptă şi cu pecetea domnească, iar dacă află pe oarecine că a vândut vin cu o măsura mai mică decât cea care este îngăduită atunci îl pedepseşte după pravilă.

Ciohodarul se îngrijeşte ca domnul şi toată curtea să aibă ciubotele şi încălţările de care au trebuinţă. Iar domnului, el însuşi îi aduce ciubotele. Sub porunca lui stau toţi ciubotarii din Iasi.

Medelnicerii de obicei sunt cei trei sau patru care pun în toate zilele masa domnească. Ei aduc apă de spălat. Au în păstrare blidele, farfuriile, paharele şi îndeobşte toate tacâmurile de argint, tot aşa şi feţele de masă, şervetele şi celelalte lucruri de trebuinţă la masă.

Cămăraşul dinlăuntru sau *cămăraşul de taină* are sub privegherea sa straiele, pietrele scumpe şi celelalte podoabe domneşti şi este pus peste cămărăşei.

Vătaful de copii, priveghetor peste cămăraşii spătăriei şi ai divanului. El are privegherea asupra lor, iar venitul şi-l trage din împlinirea slujbei lor, fiindcă aceştia sunt trimişi adesea la boierii pe care domnul îi cheamă de la moşiile lor şi atunci vătaful dobândeşte un taler din cei şase pe care boierul obişnuieşte să-i dea cămăraşului.

Cămăraşul de dulceţi, cofetarul curţii, se îngrijeşte să fie aduse pe masă, la urmă, bucate făcute cu zahăr sau în alt chip; tot el are în seamă vasele de porţelan.

Cămăraşul de rafturi este priveghetor peste hamuri şi are în seamă şeile, hamurile bătute în aur şi argint, precum şi toate tacâmurile cailor.

Pivnicerul este pus veghetor peste chelari. El însuşi stă sub ascultarea cuparului sau paharnicului toată ziua, iar sub porunca lui sunt toţi dogarii şi ceilalţi oameni care lucrează în crame. Drept leafă are drojdia vinului, din care face rachiu.

Logofătul de vistierie, adică *cel ce ţine socotelile vistieriei*, porunceşte peste toţi diecii vistieriei şi păzeşte condicile de cheltuieli; iar el se află la porunca vistiernicului cel mare.

Cămăraşul de catastife ţine toate condicile de socoteli cu cheltuielile deosebite ale domnului, ca şi condica oştenilor. Când se cercetează oastea, atunci el citeşte pe fiecare după numele său. Asemenea face şi când se plăteşte leafa; iar la urmă dă căpitanilor condica oştenilor din ceata lor, pe care o scrie cu mâna lui, pentru care osteneală primeşte câte un taler împărătesc de la fiecare.

Cămăraşul de lumini sau *veghetorul luminilor* ţine socoteala dajdiilor de ceară şi săpun, care se numeste seu şi se foloseşte pentru lumânările şi lămpile curţii.

Vornicul de târg, mai marele târgului, strânge zeciuiala de la toate mărfurile care se vând cu măsura şi cu cântarul — dajdie care la moldoveni se numeşte mortasipie. El primeşte şi lumânările de la cămăraşul de lumini şi le împarte slujitorilor curţii. De asemenea tot el trebuie să îngrijească de lemnele pentru trebuinţa curţii şi să le împartă, la vreme, prin odăi şi cuhnii.

Vătaful de aprozi de târg este veghetorul peste slujitorii divanului de judecată, care adună dajdia şi alte dări de la târgoveţi şi le aduc apoi la vistierie. Toţi aceştia, împreună cu mai marii lor, stau la porunca vistiernicului cel mare.

Vătaful de paici, mai mare peste paici, are sub supravegherea sa pe cei opt slujitori de casă a domnului care se nu-

mesc paici şi poartă cingătoare de argint, spadă şi lance, cu mânerul şi vârful bătute în argint poleit cu aur.

Doamna este slujită de:

Doi vornici, care sunt şi oblăduitori ai ţinutului Vasluiului.

Un comis care îngrijeşte de grajdul, caretele şi caii ei şi

Doi cluceri, care îngrijesc de grâu şi bucate atât pentru slujitorii curţii, cât şi pentru grajduri.

După aceştia urmează la rând slujitorii boierimii care se află pe lângă domn şi la curtea domnească şi, prin aceste slujbe, ajung la dregătorii mai înalte:

Cei cincizeci de cămăraşi ai divanului care stau lângă domn, când acesta se află în divan şi care trebuie să cheme pe boieri înlăuntru, în faţa domnului;

Cei douăzeci şi patru de cămăraşi ai spătăriei;

Cei doisprezece cămăraşi ai divanului cel mare;

Cei trei cămărăşi ai divanului cel mic;

Cei şapte postelnici de rang mai mare; douazeci şi patru sau mai mulţi, dacă vrea domnul, de rang mai mic;

Cei cincizeci de aprozi de divan, a căror slujbă este asemenea cu a ceauşilor la turci, adică să aducă în faţa judecăţii pe pârâţii care nu s-au înfăţişat în ziua hotărâtă şi să împlinească datoriile celor răi platnici;

Cei douăzeci şi patru de *păhărnicei*, care slujesc la masă şi dau de băut oaspeţilor;

Cei douăzeci şi patru de stolnici aduc bucatele din cuhne la masa domnească;

Cei şaizeci de armăşei, care trebuie să prindă pe tâlhari şi pe boierii care vor să fugă din ţară sau care sunt vinovaţi de vreo altă fărădelege mai mare;

Uşierii, care trebuie să îngrijească de casă şi masă pentru solii Înaltei Porţi şi ai hanului tătărăsc din Crimeia şi să-i slujească.

CAPITOLUL AL VII-LEA

DESPRE OASTEA MOLDOVENEASCĂ

CUPRINS

După ce am vorbit de boierii moldoveni şi despre numele slujitorilor curţii domneşti, urmează să dăm o scurtă lămurire despre oştile pe care le ţinea odinioară Moldova şi pe care le mai are şi acum. Că odinioară, pe când ţara mai era slobodă, oastea număra 70 000 şi adeseori 100 000 de oameni, ne-o spun cronicile ţării. Aceasta n-o sa ni se pară de necrezut, dacă ne gândim cu ce vecini puternici: turcii, leşii, cazacii, ungurii şi muntenii a purtat Moldova războaie pe vremuri şi nu numai că şi-a păstrat slobozenia ţinând piept lovirilor lor până în vremea lui Bogdan al III-lea, ba chiar şi-a întins şi mai mult hotarele. Numai că această putere a moldovenilor, după ce ajunsese la culme sub Ştefan cel Mare, începu să decadă cu vremea tot mai mult. Căci cârmuitorii ţării după *Bogdan al III-lea*, care a închinat Moldova turcilor, fiindcă sub pavăza acestora nu avea a se teme de lovirile vecinilor, nu s-au mai îngrijit de oaste — cum se întâmpla de obicei în vremuri liniştite. Şi, fiindcă socotea că este fără folos sa ţină atâţia oameni, fără să fie de trebuinţă, au lăsat bucuroşi oştile să se împuţineze şi să piardă vitejia lor de altădată. Cu toate aceste cronicile noastre moldoveneşti spun că, până în vremea Movileştilor, n-au fost niciodata ţinuţi în oaste mai puţin de 40 000 de oameni. Numai că după aceste vremuri puterea moldovenilor a decăzut aşa de mult — atât din pricina tulburărilor dinlăuntru, cât şi din pricina uneltirilor turcilor, care în răzvrătirile domnilor au găsit prilej ca să răpească faima coroanei moldoveneşti — astfel că acuma abia mai este în stare să ridice în faţa duşmanului 6 până la 8 000 de oameni. Iar aceştia se împart în oşteni cu

înţelesul cel adevărat, adică cei care slujesc pentru o leafă ştiută, şi oşteni de scuteală care, pentru slobozenie de dări, slujesc în oaste pe cheltuiala lor.

Peste oştenii cu înţelesul cel adevărat sunt puşi:

Başbuluc-başa. Acesta porunceşte peste 10 buluc-başi sau căpitani, iar fiecare dintre aceştia are sub el cam 100 de seimeni.

Iar seimeni în limba turcească se numesc oşteni aduşi din Serbia, Bulgaria, Albania şi Grecia, care sunt ţinuţi cu bună leafă pentru straja domnului, care se schimbă în toată vremea la curte, unde îşi au şi locuinţele de jur împrejurul zidurilor.

Patru căpitani nemţi, odinioară căpetenii a peste o mie de oameni, mai au astăzi sub steagul lor abia 25 de oameni.

Patru căpitani cazaci, care asemenea aveau pe vremuri la porunca lor 1 000 şi chiar mai mulţi oşteni, dar care acum abia mai au 40 până la 50 de oameni din neamul lor, de obicei din ceata zaporojenilor.

20 de căpitani de călăraşi, care sunt puşi peste vreo sută de oameni, fiecare dintr-înşii având leafă 3 taleri împărăteşti pe lună.

11 căpitani mari. Toţi aceştia stau la porunca hatmanului. Căpitanii tătarilor lipcani (care este numele sciţilor ce locuiau în Lituania şi care sunt mahomedani). Aceştia sunt patru sau mai mulţi, după cum vrea domnul.

Beşli-agasi, care are sub dânsul doi căpitani ai beşliilor. Iar beşliii sunt tătari sau turci, pe care domnul îi ţine ca să stăvilească împilările oştilor turceşti şi ca să poată pedepsi pe turci, când aceştia se desfrânează, fiindcă musulmanii socotesc nelegiuire dacă un mahomedan este pedepsit sau bătut de un necredincios, cum le zic ei, de obicei, creştinilor. Ei stau mai presus de oştenii de scuteală, adică de cei care slujesc pentru slobozirea de dări.

Buluc-başii cetăţilor, din care fiecare cetate, mare sau mică, are patru sau cinci, după cât e de mare ţinutui ei — iar Iaşii are zece — şi peste care este pus, de obicei, un agă.

Opt căpitani poruncesc dărăbanilor, peste care este pus căpitanul cel mare al dărăbanilor, ce stă la porunca unui agă.

Nouăsprezece căpitani de mie sau de cete alcătuite din 1 000 de oameni luaţi în oaste din cele 19 ţinuturi ale Moldovei. Fiecare din acestea se alcătuia mai înainte vreme din 10 centurii sau companii, care se zic la moldoveni sutaşi. Dar în zilele noastre numărul lor este destul de scăzut. Odinioară ele stăteau sub marii vornici ai Moldovei de Sus şi de Jos, iar acum toate aceste oşti sunt date sub privigherea şi la porunca hatmanului. Aceia dintre ei care stau la hotare păzesc trecătorile din munţi şi vadurile apelor. Cei ce se află înlăuntrul Moldovei — unde nu au a se teme de duşmani — sunt folosiţi pentru strajă la palatul hatmanului, ori îi trimite el să slujească ţara. Că au fost cândva şi husari, ne-o dovedeşte înca numele acelei cete din oastea lor care se numeşte *hinsari*. Hinsarii de astăzi din Moldova de Sus şi din Moldova de Jos sunt cei ce ţin de vornicul ţinutului. Totuşi aceştia nu fac vreo slujbă ostăşească, ci, păstrându-li-se vechiul nume, sunt puşi să lucreze ogoarele. De-aici se trage la moldoveni zicala: “*dalle arme alla sapa*”, “*de la armă la sapă*”.

Tot printre aceştia se socotesc şi vânătorii moldoveni, care, împreună cu vătaful sau mai marele lor, au în stăpânire un sat de 100 şi mai bine de gospodării în munţii Moldovei, lânga târgul Piatra. La vreme de război, trebuie să stea în preajma domnului, în tabără; iar la vreme de pace, ei se îndeletnicesc cu vânătoarea, şi aduc la curte tot felul de fiare: cerbi, zimbri, oi sălbatice şi orice fel de fiare care cutreieră pădurile, parte vii pentru plăcerea domnului, parte ucise pestre masa domnească, pentru care muncă sunt slobozi de dări. Pentru pulbere şi plumbi dobândesc leafă deosebită.

Călăraşii din Ţarigrad (cetatea împărătească) sau *alergătorii ţarigrădeni*, care sunt cincizeci, cu vătaful sau mai marele lor. Toţi vorbesc turceşte şi, când este de trebuinţă, trebuie să se ducă la Ţarigrad, pentru care treabă primesc, în afară de slobozirea de dări, 20 de taleri din vistieria ţării. Călăraşii de Galaţi stau la porunca unui vătaf deosebit sau mai mare al lor şi împlinesc aceeaşi slujbă ca şi cei ţarigrădeni. Iar când sunt

trimişi undeva, nu primesc mai mult de 10 taleri. Sunt cam cincizeci cu toţii.

Umblătorii de Hotin, cincizeci la număr, şi tot atât de mulţi umblători de Soroca sau alergători soroceni. Grăiesc leşeşte şi ruseşte şi sunt trimişi, când este de trebuinţă, în Ţara Leşească şi în Rusia. Şi unii şi alţii ascultă de vătafii sau mai marii lor deosebiţi.

Cei 24 de fuştaşi, purtători de ghioage. În vreme de pace, păzesc uşile de la odăile femeilor şi de la temniţele curţii în care sunt închişi slujitorii curţii pentru greşeli mărunte. Dacă cineva trebuie să fie bătut din porunca domnului, cu vergile, ei împlinesc pedeapsa. Când domnul iese de la curte, fie cu alai, fie pentru desfătarea sa, ei îl împresură de amândouă laturile cu ghioage lungi în mână: aceeaşi slujbă o împlinesc şi în război. Au o căpetenie a lor deosebită, ce se numeşte vătaf de fuştaşi.

Acestea sunt, aşadar, oştile pe care trebuie sa le ţină ţara, cu cheltuiala sa, pentru domn. Iar dacă domnul vrea să ţină din punga lui mai multe oşti, nimeni nu-l împiedică s-o facă; numai că domnii nu cutează niciodată să-şi sporească oştile, decât atunci când cugetă la vreo răzvrătire. Căci ei socotesc că este mai folositor să pui banii în vistierie, decât să-i risipeşti pentru oşteni care nu sunt de trebuinţă.

CUPRINS

CAPITOLUL AL VIII-LEA
DESPRE OBICEIURILE CURŢII DOMNEŞTI

De aici înainte credem că luăm asupra noastră o muncă neplăcută cititorului dornic să ştie dacă îi vom arăta fastul şi rânduiala de care se ţine seama la alaiurile cele mari şi la ospeţele domneşti, precum şi în biserică.

Ori de câte ori domnul iese din cetate ca să se ducă la vreo mânăstire sau pleacă la război, aceasta se face cu cel mai mare fast şi el este petrecut de un mare număr de oşteni. În frunte păşesc câteva căpetenii şi călăuze, alese pentru aceasta dintre oşteni şi alergători. După ei vine călărimea în frunte cu steagul şi căpitanii, aşa fel că între cetele de oaste se lasă loc, ca să se poată deosebi unele de altele. De amândouă laturile steagului păşesc căpitanii cetelor de oaste, care iau seama ca toţi oştenii să meargă cu rânduială şi în linie dreaptă. În urma lor vin călăraşii şi umblătorii cu vătafii lor; după ei sunt duşi de căpăstru caii lăturaşi, în faţa cărora sunt purtate două tuiuri sau cozi de cal, pe care Poarta le dăruieşte domnului ca semn de cinstire a domniei sale.

După aceea vin coconii domnului, după care vine domnul însuşi, oleacă mai îndărăt, în mijlocul rândului. De amândouă părţile îl însoţesc strâns paicii. Straiele şi slujba acestora le-am descris mai sus. Mai departe, de-a dreapta, urmează comişii sau mai marii grajdurilor şi vătafii slujitorilor curţii; de-a stânga postelnicul cel mare cu ceilalţi postelnici în rândul al treilea; după domn, merg buluc-başii, câte patru de fiecare latură şi anume cei mai vârstnici dintre ei mai aproape de domn. Alaiul îl încheie seimenii sau oştenii cu leafă, care merg de amândouă laturile, sub privegherea ceauşilor — care ar putea să fie numiţi,

după pilda europenilor, caporali — ca să meargă drept şi într-acelaşi pas. Iar îndată după domn, îşi are locul său, spătarul, care poartă armele domnului. După aceea urmează slujitorii de taină — cum li se zice — cămăraşii, paharnicii, ciohodarul şi medelnicerii. Întâiul rând după aceştia îl alcătuiesc vătaful de copii, adică mai marele cămăraşilor, cu cămăraşii săi, al doilea rând, păhărniceii; al treilea, stolniceii. Pe urmă vine sangeacul cel mare, adică steagul cel mare, care are în vârf alemul, cu încă două steaguri dăruite domnului de sultan la începutul domniei. După purtătorii steagurilor urmează tubulhanaua sau muzica ienicerilor, după care se întind, pe amândouă laturile, armaşii. După aceştia vin, în rândul cei dintâi, boierii cei mari, în al doilea, cei din starea a doua, în al treilea, cei din a treia. Toţi boierii mazili merg laolaltă după rangul dregătoriei pe care au avut-o. Coada alaiului o face o droaie amestecată de slugi boiereşti, târgoveţi şi neguţători. Dar când domnul porneşte la război, atunci urmează tunurile, sub privegherea şătrarului cel mare şi căpitanului dărăbanilor, cu puşcaşii ori tunarii, precum şi merindele de trebuinţă pentru tabără şi boclucurile. Altminteri toţi aceştia merg printre ceilalţi boieri după rânduială.

Cu rânduiala aceasta ajungând la vreo biserică sau mănăstire, călărimea se înşiră la uşă, şi când domnul trece pe dinaintea lor, ei i se închină plecându-şi capetele. Iar pedestrimea, atât cât poate să intre în curte, este rânduită într-un cerc mare. Când domnul ajunge la scară, descalecă în strigările obişnuite ale ceauşilor: *“să trăiască întru mulţi ani!”*. Apoi iese în întâmpinarea domnului, mitropolitul, cu diaconii săi — care cădelniţează — şi cu sfânta cruce, dându-i evanghelia s-o sărute. De acolo domnul, păşind în urma mitropolitului şi, în cântarea to ezil ¤xion, după ce se închină la sfintele icoane, se suie în amvon (lucru neîngăduit nimanui afară de domn şi preoţi), iar în mijiocul bisericii îşi face semnul crucii. De aici se duce la strana sa şi, suindu-se în ea, se închină mai întâi către mitropolit plecându-şi capul, apoi şi către boieri, care în vremea aceasta se aşează şi ei pe la locurile lor.

Dar pentru că noi vorbim tocmai de obiceiurile curţii, socotim că nu e de prisos să spunem câteva vorbe despre orânduiala stranelor în biserică.

Lângă stâlpul din dreapta, înlăuntrul bisericii, se află strana domnulul, cu trei trepte şi împrejmuită cu zăbrele frumos lucrate şi poleite cu aur. Amândouă laturile ei sunt împodobite cu stema domnească. Deasupra se vede o coroană poleita cu aur, sub care se află icoana sfântului pe care domnul şi-l alege păzitor. În faţa ei, lângă stâlpul din stânga bisericii, este o altă strană pentru coconii domnului, asemenea cu strana domnului, cu deosebire că are numai două trepte. Lângă domn, de-a dreapta, şade spătarul cel mare, care ţine spada domnului pe umăr şi buzduganul în mână. La stânga şade postelnicul, iar îndărătul lui tot şirul postelnicilor, cu toiege în mână, pâna la stâlpul din stânga. Îndărătul lor sunt rânduiţi ceilalţi slujitori ai curţii, după starea lor. De-a dreapta domnului, către altar, îşi are strana lui mitropolitul, împreună cu unul dintre episcopi, după care urmează, până la strana dascălului, egumenii şi stareţii mănăstirilor. În dreapta, în faţa mitropolitului, stau doi episcopi cu egumenii stranei lor, în aceeaşi orânduială. Şirul feţelor bisericeşti se isprăveşte la dreapta cu vistiernicul cel mare, ca el să ţină la îndemână dania de bani pe care domnul obişnuieşte să o dea la miruit şi ca să nu se tulbure liniştea şi ruga celor ce ascultă slujba, dacă ar fi să o aducă mai de departe. În stânga stau logofătul al doilea şi logofătul de taină, cel dintâi fiindcă are în grijă toate trebile mănăstirilor şi ale feţelor bisericeşti; cel de al doilea fiindcă trebuie să ţină şi să dea celor din jur vinul sfinţit de mitropolit sau de o faţă bisericească. În colţul din dreapta al stranei sunt cântăreţii moldoveni, în cel din stânga cântăreţii greci, care cântă, cu schimbul, cântările bisericeşti în amândouă limbile. Îndărătul stranei beizadelei stau boierii de starea întâi, într-un şir până la stâlpul dinafară, în tinda bisericii. După aceştia urmează boierii fără dregătorii, apoi mai marii, căpitanii şi toţi ceilalţi câţi pot încăpea în biserică. Îndărătul stranei domnului stau jupânesele boierilor cu dregătorii, în dreptul bărbaţilor lor,

până la stâlpul cel de pe urmă din latura dreaptă, înlăuntrul bisericii. Lângă stâlpul acesta este locul doamnei — o strană cu trei trepte. Dacă are fiice, ele se aşează între doamnă şi jupânesele boierilor. De-a dreptul doamnei stau cămărăşiţele şi jupânesele de la curte, aflate în slujba ei. La stânga o păzesc cei doi vornici ai ei, care poartă de grijă ca norodul să nu ajungă prea aproape de stranele femeilor. În tindă stau jupânesele boierilor fără dregătorii, în dreptul bărbaţilor lor. De-a lungul pereţilor bisericilor sunt zidite, ce e drept, strane pentru toata lumea, dar nimeni nu cutează să se aşeze decât la vecernie, când se cântă vieţile sfinţilor sau psalmii lui David. Numai domnului îi este îngăduit să stea cu capul acoperit în biserică şi el se descoperă numai atunci când se cântă "*Sfânt este Dumnezeul nostru*", când se citeşte Evanghelia, când se spune Crezul de la Niceea, Tatăl Nostru sau când preotul rosteşte vorbele cele sfinte ale Cinei celei de taină. Când începe să dea χνοινιχον (împărtăşania), mitropolitul se duce cel dintâi să sărute icoanele sfinţilor; după aceea şi domnul. Când acesta coboară din strană toţi boierii îşi lasă locurile, ca să se închine către domn atunci când se întoarce la locul lui. Când se isprăveşte slujba, mitropolitul dă anaforă (ἀντὶδωρδν pâinea rămasă) domnului, doamnei, coconilor şi domniţelor. Asemenea şi toţi boierii cu dregătorii primesc anafora din mâinile mitropolitului, care stă în strana lui. La urmă, logofătul al treilea le dă să guste din prinoasele preoţilor. După acestea boierii ies înaintea domnului şi, dupa ce încalecă, se rânduiesc în faţa bisericii şi stau cu capetele goale până ce trece domnul; pe urmă, cu aceeaşi rânduială îl urmează pe domn la curtea domnească. Acolo îşi lasă caii în curtea cea dinafară (fiindcă nimănui nu-i este îngăduit să intre călare înlăuntru), se rânduiesc apoi în mijlocul curţii dinlăuntru în picioare şi primesc cu cinste pe domn, când descalecă de pe cal. Urcând scara, el se întoarce către boieri cu capul gol, mulţumindu-le, după care fiecare se duce la casa sa.

În zilele când nu sunt ospeţe, masa de prânz a domnului se pune de cele mai multe ori în sala cea mică, adesea însă şi în

cea mare sau în casa femeilor (gynaeceo). La masa de prânz sunt poftiţi de fiecare dată doi dintre boierii mari şi tot atâţia dintre cei mici. Dacă mai este loc la masă, mai vin şi căpitanii, ba uneori şi oşteni vechi. La cină nu vine nimeni afară de rubedeniile domnului sau oarecine care e văzut cu ochi buni de domn sau care îl veseleşte cu linguşiri ori vorbe plăcute. Câteodată la masa de prânz a domnului vine şi doamna; alteori ea porunceşte să i se pună masa deosebit în odăile ei şi o slujesc cămăraşii, medelnicerii, cuparul sau paharnicul şi jupânesele alese din neamurile boiereşti. Iar când sunt ospeţe mari, masa se aşează în divanul cel mic. Răsunetul tobelor şi al trâmbiţelor dă semn pentru aducerea bucatelor. Stolnicii le aduc din cuhne, înaintea lor mergând vătaful şi stolnicul al doilea, şi le dau stolnicului cel mare, ca să le pună pe masă. Când vine domnul, mitropolitul rosteşte rugăciunea obişnuită la masă şi blagosloveşte bucatele; medelnicerul cel mare aduce apa pentru spălatul mâinilor. După ce domnul se aşează la locul său, se aşează şi ceilalţi după orânduială. Iar sfetnicii şi boierii de starea întâi se ţin aproape, împlinindu-şi slujba. Bucatele puse pe masă pentru domn le gustă mai întâi stolnicul cel mare. Când domnul începe să mănânce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească şi cea creştinească pornesc să cânte. Paharnicul cel mare aduce băutura dintâi şi gustă vinul turnat dintr-o oală mare într-un pahar mai mic, care lucru se zice în graiul moldovenilor "credinţă". Atunci mitropolitul şi episcopul (cărora li se pun dinainte numai bucate de peşte şi lapte, fiindcă lor nu le este îngăduit, după canoanele lui Vasile cel Mare, să mănânce carne) şi toţi boierii se scoală în picioare şi se închină către domn. După aceea ei nu se mai scoală în picioare, dar se mai închină când şi când înspre domn, chiar dacă sunt beţi. Boierii cei mari stau la masă până se bea paharul al treilea; după aceea spătarul cel mare dă spada spătarului al doilea. Paharul celui de-al doilea îl dă domnului paharnicul al doilea şi ceilalţi boieri de starea a doua împlinesc acum slujba celor mari. La urmă, domnul dă fiecăruia dintre aceştia

câte un blid de la masa sa, ca semn al milostivirii sale, pe care ei îl au — după ce sărută mai întâi mâna domnului — şi îl duc în odaia de alături, unde se pune masă osebită pentru ei. Domnul arată aceeaşi cinstire şi altor boieri mai mici care sunt de faţă, buluc-başilor şi căpitanilor, dupa acelaşi obicei. După ce mănâncă şi beau cu toţii, se întorc la masa domnească, la slujbele lor şi se îngrijesc ca păhărniceii sa dea de băut boierilor, stolniceii să ia bucatele de pe masă şi să le ducă acolo, cămărăşeii să schimbe talgerele şi toate să se facă aşa cum se cade şi cu orânduială. Armaşii stau la capătul mesei cu buzduganele lor, străjuindu-l pe domn (fiindcă masa este aşezată în lung). După ce toţi dimprejurul mesei au băut câteva rânduri de pahare şi capetele încep să se fierbânte, deşartă cu toţii un pahar mare de vin, drept mulţumită pentru mila şi îndurarea cerească; al doilea pahar îl beau în sănătatea sultanului, dar nu pomenesc vreun nume. Fiindcă moldovenilor li se pare fără rost şi searbăd să bea în sănătatea turcilor; dimpotrivă, este cu mare primejdie să bei în sănătatea crailor creştini şi drept credincioşi. Paharul al treilea îl bea mitropolitul, după ce rosteşte puţine vorbe, în sănătatea domnului. Când pomeneşte numele acestuia, toţi boierii se scoală deodată de la masă şi se aşează în mijiocul divanului, în rânduiala lor cea obişnuită. Când isprăveşte rugăciunea mitropolitul face semnul crucii asupra domnului şi-l blagosloveşte iar, în vreme ce domnul duce paharul la gură, se slobozesc toate tunurile împrejur, cu bubuitul cărora se amestecă muzica, din care însă cei de faţă nu aud decât răsunetul, care vine din bolţile largi ale palatului. După domn, mitropolitul deşartă şi el un pahar de argint, cam de o sută de dramuri, dar nu se clinteşte de la locul lui, ci se scoală numai în picioare. Toţi ceilalţi boieri, care stau pe scaune sau în picioare, golesc două câte două paharele care li se dau şi, după ce sărută mâna domnului (ţinându-l postelnicul cel mare de subsuori) se aşează iar la locurile lor de mai înainte. După ce au băut aşa, mai deşartă paharele în sănătatea doamnei, coconilor şi domniţelor şi pentru orice le-ar mai pune la

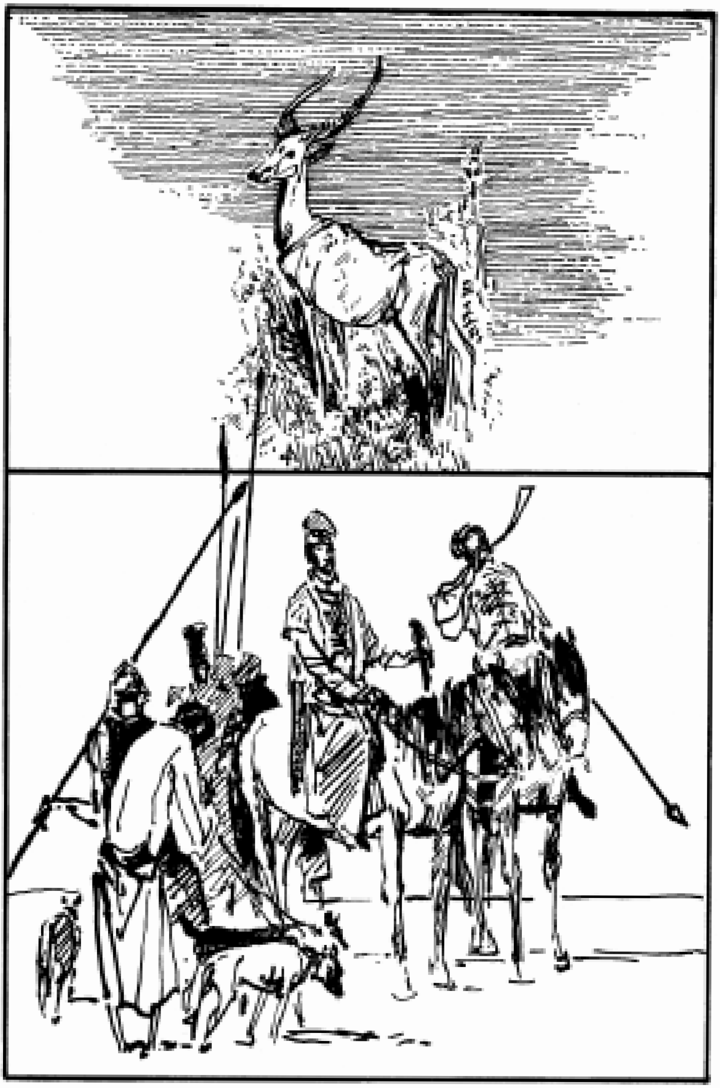
îndemână prilejul ori beţia. Fiindcă domnul nu obişnuieşte să se scoale de la masă până când nu se aduc sfeşnicile, pe care le aşează medelnicerul cel mare, când toţi oaspeţii se scoală şi se închină în faţa domnului. Când domnul îşi pune şervetul pe masă însemnează că ospaţul s-a isprăvit. Postelnicul cel mare, înţelegând aceasta, loveşte în pământ cu toiagul de argint pe care îl poartă în mână; la acest semn toţi cei care se mai pot ţine pe picioare se scoală îndată. Iar pe ceilalţi care sunt atât de beţi că nu-şi mai pot duce picioarele, îi ridică alţii şi-i scot afară. Când se scoală domnul, medelnicerul îi aduce apă şi un ştergar. Mitropolitul rosteşte rugăciunea şi, după ce domnul îşi face de trei ori semnul crucii, se întoarce către boieri şi, cu capul gol, îşi ia rămas bun. Când se întoarce cu spatele, slujitorii de la curte şi cămăraşii aflaţi de faţă iau cu mare grijă de pe masă ce poate apuca fiecare: căci ei socot că e o cinste pentru ei să mănânce ceva de pe masa domnească. Ca să nu se piardă vreun tacâm de argint, nu le este îngăduit să scoată ceva din odaie; sau, când sunt mai mulţi la un loc şi fiecare vrea să mănânce ceva deosebit, atunci ei trebuie să arate supraveghetorului cămării argintăriei câte talgere au luat şi sa le aducă după aceea îndărăt. Muzica domnului îi însoţeşte pe ceilalţi boieri până la casa lor. A doua zi se adună cu toţii în divan, intră la domn ca să-i sărute mână, îi mulţumesc pentru cinstea de care s-au bucurat şi se roagă de iertare pentru greşelile săvârşite la beţie.

CAPITOLUL AL IX-LEA

DESPRE VÂNĂTORILE DOMNEŞTI

CUPRINS

După cum toţi domnii de pe pământ obişnuiesc să iubească vânătoarea, aşa şi domnii Moldovei o socotesc foarte plăcută. Să nu se creadă că unui neam plecat cu totul armelor îi place vânătoarea — care este un fel de război — mai mult decât toate celelalte îndeletniciri trupeşti; la moldoveni ea se bucură de cinste îndeosebi şi pentru că le-a dat prilejul să-şi găsească şi să-şi ia iarăşi în stăpânire patria. Dar în vremurile care au urmat, domnii au trecut peste măsură şi întru acest lucru, iar bieţilor ţărani — locuitori ai câmpiilor şi pădurilor prielnice vânătoarei — de-abia le-au lăsat răgaz cât era de trebuinţă ca să-şi agonisească hrana de toata ziua, şi lucrul acesta e pricina că s-au iscat adesea răscoale. Afară de acestea, oamenii înţelepţi au luat seama că domnii prea dornici de vânători nu se îngrijesc de trebile ţării, le lasă cu totul pe seama sfetnicilor şi vremea rânduită pentru trebile obşteşti o prăpădesc numai cu petreceri de acestea. Domnii următori au înţeles răul dintru aceasta şi au pus măsură acestei îndeletniciri în aşa chip că nici ţăranul nu a mai fost prea mult împilat şi nici domnul nu a fost lipsit de această desfătare. Şi ei au rânduit pentru vânătoare vremea dinaintea celor patru posturi ale bisericii Răsăritului, când să se adune la vânătoarea domnească toate stările, boieri, oşteni, răzeşi şi neguţători. În zilele acestea sunt adunaţi câteva mii de ţărani din satele de primprejur, care trebuie sa intre în păduri şi să gonească fiarele. Dinspre câmpie, de toate laturile pădurilor, stau la pândă vânătorii, parte dintre ei cu câini de vânătoare, parte cu laţuri şi, cu chipul acesta, fiarele gonite de strigătele ţăranilor sunt prinse fără mare osteneală. Ca să îmbărbăteze sârguinţa vânăto-

rilor, domnii au rânduit pentru fiecare fiară vânată un dar. Cine prinde un iepure dobândeşte bacşiş (aşa se numesc în limba turcească aceste mici daruri) de 25 de aspri; cine prinde o vulpe, 60 de aspri; pentru un porc sălbatec, un taler; pentru un urs, un galben, iar pentru o ciută 80 de aspri. După ce se isprăveşte vânătoarea, fiarele cele curate, ce sunt bune de mâncat, sunt duse parte la cuhnea domnească şi parte sunt împărţite între boierii şi căpeteniile oastei; cele spurcate însă, cum sunt vulpile, urşii, pisicile sălbatice şi alte fiare care vieţuiesc în munţii Moldovei, sunt lăsate paicilor sau slujitorilor domneşti, care trag foloase destul de mari din pieile lor. În afară de aceste vremi obişnuite ale anului rânduite pentru vânătoare, domnul poate, oricât de des pofteşte, să adune locuitorii şi să-i folosească la vânătoare. (Pentru că nimeni nu poate să-i poruncească ceva sau să se împotrivească vrerei lui, după cum am spus şi mai sus.) Dar el şi-ar trage prin aceasta nume rău şi şi-ar acoperi slava de ocară, care nu s-ar şterge în veci dinaintea ochilor urmaşilor. Asemenea el nu poate sa fie nici încredinţat că nu l-ar pârî boierii la Poartă pentru asemenea împilare a supuşilor. Iar când îl îndeamnă ori vremea frumoasă, ori frumuseţea locului să se desfăteze, atunci porneşte la vânătoare în tovărăşia oamenilor săi de la curte şi a oştenilor, care trebuie să-l urmeze întotdeauna; dar nu se întâmplă prea adesea să-şi petreacă vremea, pe care trebuie s-o folosească pentru trebile ţării, cu vânatul fiarelor.

CUPRINS

CAPITOLUL AL X-LEA

DESPRE ÎNGROPĂCIUNEA DOMNILOR

Moldovenii îşi cinstesc domnul nu numai cât este în viaţă, ci şi după ce moare. Când un domn îşi dă obştescul sfârşit, trupul său — dacă este vară îl bălsămează îndată şi stă neîngropat, în palatul său, până ce se adună în Iaşi toţi boierii, cei mari şi cei mici, arhiereii, arhimandriţii şi stareţii tuturor mănăstirilor, precum şi călugării vestiţi pentru viaţa lor cucernică şi preoţii cei mai de frunte. În vremea aceasta îl îmbracă în haine domneşti şi podoabe, iar boierii, cei mari şi cei mici, şi ceilalţi slujitori stau împrejurul lui cu smerenie, ca şi în vremea când trăia. Ca să-şi arate jalea, tot norodul umblă prin cetate cu capetele goale şi în zilele câte se rânduiesc toate pentru îngropăciune se trag clopotele bisericilor. În ziua îngropăciunii se rânduieşte un alai la fel cu acela care îl însoţea pe domn cât trăia, atunci când se ducea undeva. Feţele bisericeşti merg în frunte şi cântă cântarile de îngropăciune obişnuite în biserica Răsăritului; de amândouă laturile păşesc oştenii cu puştile şi steagurile întoarse. Obrazele şi straiele tuturora, arată jalea, la care îşi iau părtaşi chiar şi caii făcându-i să lăcrimeze cu zeamă de ceapă. Năsălia o duc pe umeri boierii de starea întâi, cărora, până la cel din urmă, le iau locul, în drum, ceilalţi boieri mai mici, ca să arate prin aceasta că ascultă porunca domnului răposat, tot aşa ca şi atunci când era în viaţă. Alaiul se încheie cu o muzică de oaste, în care sunt amestecate tobe, care, cu sunetul lor înăbuşit, dau un cântec de jale. Cu această rânduială domnul este dus la mitropolie şi, câta vreme se cântă litaniile, îl pun jos în faţa stranei domneşti, în care şedea cât era în viaţă. După aceea, cel care rosteşte cuvântul de

îngropăciune se urcă în amvon şi spune multe vorbe de laudă despre domn, îi pomeneşte virtuţile, arată ce păgubeşte ţara prin moartea lui şi la urmă mângâie pe ascultători pentru paguba aceea, nădăjduind că vor afla iarăşi virtuţile adunate ale celui răposat în fiul şi urmaşul său. După ce sfârşeşte de vorbit, se apropie de năsălie toţi arhiereii, stareţii, boierii cei mari şi cei mici şi toţi cei care au slujit la curtea lui, sărută mâna dreaptă a mortului şi crucea pe care o ţine în mâna aceasta. După ce îi arată şi această cinstire din urmă, îl duc — dacă a dorit să fie îngropat în cetate — la locul de îngropare hotărât, cu acelaşi alai cu care l-au adus în biserică şi-l coboară în groapă, cu năframe de mătase, boierii din starea întâi. Mitropolitul aruncă peste sicriu cel dintâi pumn de ţărână. În vremea aceasta se slobozesc tunurile, iar dangătul clopotelor, care face o larmă asurzitoare şi care nu se opreşte până ce nu se umple groapa, se amestecă cu sunetele muzicii. Iar dacă domnul a poruncit ca să-l îngroape într-o mănăstire aflată departe de cetate, atunci numai câţiva boieri, împreună cu slujitorii curţii, sunt rânduiţi să-i ducă trupul acolo cu mare fast. Ei arată şi acuma domnului răposat aceeaşi cinstire pe care i-au arătat-o cât era în viaţă. Dacă drumul lor trece printr-o cetate sau printr-un târg, ei coboară trupul din car, îl ridică pe umeri şi-l poartă până la marginea cealaltă a cetăţii sau târgului. Când ajung la urmă la mănăstirea hotărâtă pentru îngropare, îl îngroapă cu acelaşi fast arătat mai sus şi anină stema domnească pe peretele cel mai de aproape de mormânt al bisericii.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XI-LEA
DESPRE LEGILE ŢĂRII MOLDOVEI

Din pricina tăcerii istoricilor nu se ştie ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor şi dreptul firesc au avut putere ca şi legile scrise. Dar când Dacia a fost schimbată în provincie romană şi împăratul *Ulpiu Traian* a aşezat aici romani, după ce l-a biruit pe *Decebal* şi s-a stârpit norodul din locurile acestea, Dacia a luat legile romane de la locuitorii ei cei noi. Acestea ţinură atâta vreme cât a stat ţara sub stăpânirea împăraţilor romani şi bizantini. Iar după ce a fost deşertată de locuitori din pricina năvălirilor barbarilor, împăraţii bizantini s-au văzut siliţi să părăsească această provincie, cugetând numai la scăparea lor, legile romane au început atunci să se strice şi să se schimbe de către daci, până într-atâta încât la întemeierea cea nouă a Moldovei cu norocoasa descălecare a lui Dragoş, judecătorii abia mai ştiau cum sa împartă dreptatea. *Alexandru*, cei dintâi despot al Moldovei, care a vrut să lecuiască răul acesta şi pe care ai noştri l-au numit cel Bun pentru faptele lui mari, a primit de la împăraţii bizantini, odată cu domnia, şi legile greceşti τωνβαιλικων cuprinse în Codicile bazilicalelor, şi din cărţile acelea întinse a scos ceea ce alcătuieşte acuma pravila din Moldova. Osebit de acestea, feluritele obiceiuri pe care aceştia le-au luat, în timpul rătăcirii lor încoace şi încolo, de la neamurile megieşe, n-au putut fi şterse, asa cum altminteri aproape oricare neam de pe pământ are obiceiurile sale deosebite, cum sunt acelea cu privinţă la: moştenire, diate, împărţeala moşiilor şi la zilele de corvoadă. De aceea la moldoveni s-au ivit două feluri de

legi: una scrisă, întemeiată pe legile împăraţilor romani şi ţarigrădeni şi pe hotărârile soboarelor bisericeşti, şi una nescrisă, care ar putea fi numită *datina* norodului, cum se numeşte şi în limba noastră cu vorba slavonească *obicei*, care însemnează datină şi obicei. Dar, pentru că aceste obiceiuri nu sunt scrise şi au fost adesea răstălmăcite de către judecătorii cumpăraţi şi folosite ca să sprijine strâmbătatea, *Vasile Lupu Albanezul*, domn al Moldovei, în veacul trecut a pus oameni cinstiţi şi cunoscând legile ţării să adune laolaltă toate legile scrise şi nescrise, alcătuindu-se din ele un codice deosebit de legi[1], rămas şi astăzi călăuza judecătorilor din Moldova pentru împărţirea dreptăţii.

---

[1] Pravila, apărută în 1646, în tiparniţa de la Trei Ierarhi, poartă titlul: *Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe cu dzisa şi cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul şi domnul Ţării Moldovei den multe scripturi tălmăcită, den limba ilenească pre limba românească*. Prima parte a pravilei s-a inspirat din legi bizantine, bazate pe legislaţia lui Iustinian; partea a doua se bazează pe opera *Praxis et Theorice* (*Criminalis* (1616) a juristului italian Prosper Farinaccius. Titlul pravilei indică folosirea acestei lucrări într-o versiune grecească.

CUPRINS

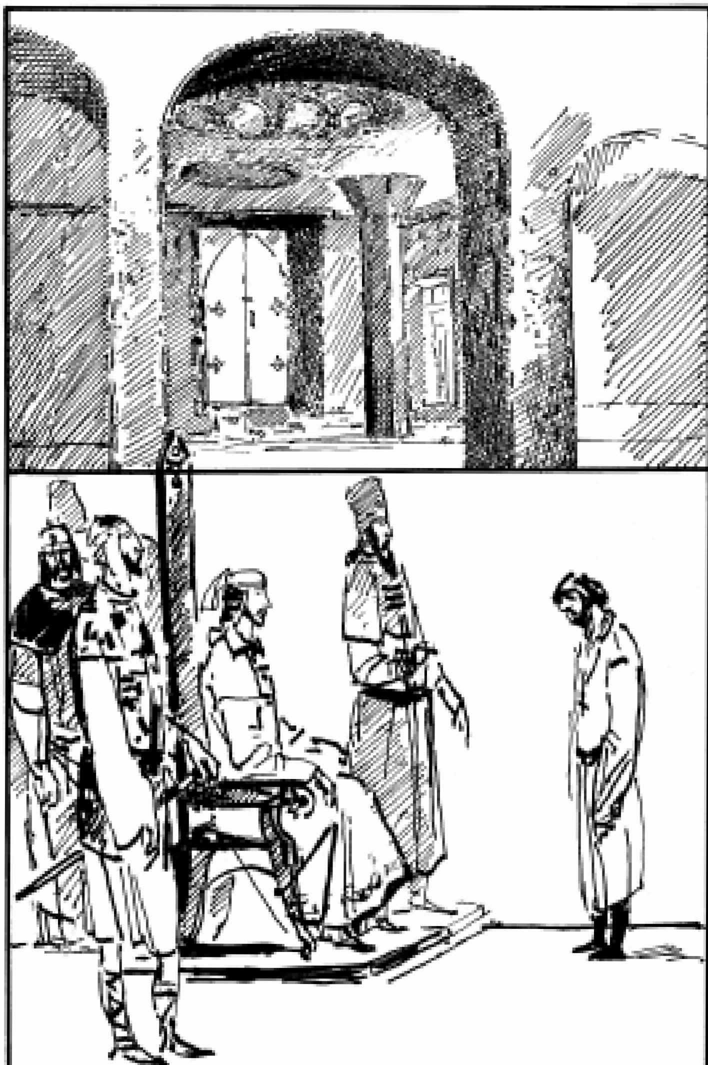
CAPITOLUL AL XII-LEA

DESPRE DIVANUL DE JUDECATĂ AL DOMNULUI ŞI AL BOIERILOR

Domnul ţine divan de judecată obştească de trei sau patru ori pe săptămână, în tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a hotărât pentru posturile cele mari. Divanul — cu acest cuvânt turcesc numesc moldovenii sala cea mare de primire — se află totdeauna în mijlocul palatului domnesc. Aici, la peretele din fund, este aşezat scaunul domnului, având aninată deasupra o icoană a lui Isus Hristos în faţa judecăţii şi dinaintea ei arde necontenit o lumânare. În partea stângă, pe care moldovenii o socotesc, după felul turcesc, mai de cinste decât dreapta, se află scaunul mitropolitului, după care urmează boierii dregători după starea lor. În faţă, lângă peretele din dreapta al sălii, îşi au locul boierii fără dregătorii.

În mijloc, lângă domn, la dreapta sa, şade spătarul cel mare, ţinând spada domnească; ceva mai departe, tot de această parte, şade postelnicul cel mare, cu un şir lung de postelnicei. Ceilalţi care sunt de trebuinţă în divan, aprozi şi armaşi, stau în faţa domnului, aşa ca să-i aibă el înaintea ochilor. Îndată ce domnul — după o rugăciune scurtă către Hristos judecătorul — se aşează în scaun, toată lumea din sală tace şi, la porunca portarului, aprozii aduc înlăuntru câte doi, câte trei dintre pricinaşii adunaţi în faţa porţii. După ce li se ascultă jăluirea, aceştia sunt lăsaţi să iasa afară prin altă uşă a divanului, care dă înspre curtea mica a palatului — dacă nu sunt duşi la temniţă. După aceştia urmează alţii, până când nu mai rămâne nimeni care să se jăluiască. La amiază se hotărăşte jăluitorilor rămaşi altă zi ca să se înfăţişeze la judecată. Această jude-

cată este însă aşa de înfricoşată şi nepărtinitoare, încât însuşi logofătul cel mare, dacă ar fi pârât şi de un ţăran, îndată ce şi-a auzit numele pomenit trebuie să se scoale de la locul său şi să se aşeze de-a stânga ţăranului, până ce isprăveşte jăluirea. Pricinile cele mari le judecă domnul însuşi, pe cele mai mici le lasă în seama boierilor. Boierii cărora li se înfăţişează pricina o cercetează pe la casele lor şi hotărăsc. Dacă jăluitorul şi pârâtul sunt mulţumiţi de judecată, atunci ea are aceeaşi putere ca şi cum ar fi fost făcută în divanul domnesc. Dar dacă una din cele două părţi socoate că i s-a făcut strâmbătate, poate să se jăluiască iarăşi la divanul de judecată al domnului. În faţa acestuia pricina se cercetează din nou şi, dacă se dovedeşte că un boier a făcut judecată strâmbă, pentru că a luat plocoane, sau din părtinire, sau fiindcă nu se pricepe să judece, atunci se pedepseşte înfricoşat. Iar dacă domnul socoate că aceluia care s-a jăluit din nou i s-a făcut judecată dreaptă, atunci îl pedepseşte să fie bătut cu vergile, pentru că a defăimat judecata boierului, iar după aceea, pentru că nu a băgat în seamă porunca stăpânirii, se mai pedepseşte după socotinţa domnului, trebuind să plătească îndoit şi cheltuielile celeilalte părţi. Când domnul vrea să asculte el însuşi jalbele pe care le socoteşte mai însemnate sau de mâna întâi, porunceşte să vină la divan pârâtul şi jăluitorul, îi lasă să spună slobod tot ce gândesc că ar fi de folos pentru apărarea lor sau pentru învinovăţirea parţii dimpotrivă. După ce se cercetează pricina, mitropolitul şi fiecare din boierii aflaţi în divan spun ce gândesc cu glas tare (măcar că ştiu că domnul are alt gând) şi apoi îl lasă pe pârât slobod sau îl judecă vinovat. Boierilor fără de slujbe nu li se îngăduie să aducă nimic în faţa domnului şi nici să-şi spună gândul, decât dacă îi întreabă domnul. Când s-au auzit gândurile tuturora şi s-a cunoscut că cineva e vinovat, domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cade după legile politiceşti şi cele bisericeşti. Mitropolitul citeşte mai întâi cuvântul legii şi după aceea cere mila domnului, căreia legile nu-i pot pune stavilă. Acelaşi lucru îl fac îndată şi

boierii. La urmă, domnul îşi spune gândul său şi lasă slobod pe pârât sau îl osândeşte la moarte sau la altă pedeapsă. Cei care sunt pârâţi pentru vreo fărădelege mare se dau armaşului cel mare, ca să-i bage în temniţă. Iar aceia care se bagă în temniţă din pricina datoriilor se dau pe seama vătafului de aprozi. Osândele sunt de mai multe feluri: pe tâlhari îi spânzură, pe jefuitorii de biserici îi arde, boierului care a făcut moarte de om, îi taie capul, pe ţărani îi pune în ţeapă şi-i omoară în chipul acesta cu încetul şi în chinuri. Asemenea fărădelegi numai arareori le pedepseşte domnul cu o pedeapsă mai blândă — doar dacă omorâtorul se învoieşte cu rudeniile ucisului şi acestea arată în faţa domnului şi a celorlalţi că îl iartă de vină şi de pedeapsă şi nu cer să se plătească sângele cu sânge sau moartea cu moarte. Dacă omorâtorul poate să dobândească iertare, acesta atunci poate să şi nădăjduiască întrucâtva că va afla milă şi la domn; dar el nu poate să fie încredinţat că va scăpa cu viaţă. Iar dacă din faptele lui de până atunci domnul ştie că răutatea lui nu mai poate fi îndreptată prin nici o pedeapsă sau sunt alte pricini pentru care nu voieşte să-i dăruiască viaţa, atunci obişnuieşte să dea răspuns că jăluitorii şi rudeniile ucisului pot să ierte ucigaşului fărădelegea săvârşită, dar el nu poate suferi ca în ţara lui să trăiască ucigaşi şi alţi ticăloşi, ca să se spurce de la stricăciunea lor mădularele cele sănătoase ale ţării. Cu acest cuvânt îl osândeşte sau la moarte sau îl trimite la ocnă. Boierii care au luat din banii ţării sau care au uneltit cu primejdie asupra vieţii domnului (lucru care se întâmplă adesea după cugetul cel nestatornic al moldovenilor) domnul poate să-i osândească la moarte şi la pierderea moşiilor, fără să mai întrebe pe ceilalţi boieri. Iar dacă nu are a se teme că tărăgănarea ar aduce vreo pagubă sau primejdie ca uneltitorii ceilalti, văzându-se a nevoie, să-şi înfăptuiască lucrarea lor, atunci domnul, ca să arate dreptatea judecăţii sale şi ca să bage spaima în ceilalţi, porunceşte să-l aducă pe răzvrătit în faţa divanului de judecată şi îi vădeşte vinovăţia cu scrisorile prinse — dacă are asemenea scrisori — sau cu

alte mărturii, apoi îl osândeşte la moarte sau la altă pedeapsă. Dacă i se cade osânda la moarte, nu poate să-i dea altă pedeapsă decât tăierea capului, iar daca îl pedepseşte cu bătaia, nu o poate împlini nimeni altul decât domnul cu mâna lui, ori cu topuzul (buzdugan domnesc) — care, ce e drept, loveşte cel mai tare, dar nu vatămă onoarea — sau cu vergi şi bice, care este socotită bătaia cea mai de ocară. Alte pricini nu zăbovesc multă vreme în divan, ci orice pricină care trebuie judecată se isprăveşte de obicei în aceeaşi zi sau, când este prea încâlcită, se aduce de trei, patru ori în divan. Dacă domnul nu poate să vină în divan, fiindcă e bolnav sau are alte trebi, boierii se aşează pe la locurile lor ca şi când domnul ar fi de faţă, ascultă jăluirile şi le hotărăsc, trimiţând judecăţile lor scrise la domn, arătându-i şi chipul cum s-a făcut judecata. Afară de aceasta, oricine este slobod să dea jalbă domnului, atunci când se duce la biserică sau la preumblare, pe care le ia spătarul al treilea şi le pune pe masa domnului când se întorc la curte. După aceea vine logofătul de taină, care le citeşte domnului şi scrie pe marginea jalbei hotărârea acestuia. El rupe jalbele mincinoase sau acelea prin care se cere vreo strâmbătate. După aceea spătarul dă înapoi jalbele celor ce le-au făcut. Mai marele aprozilor are grijă să se împlinească voia domnului. Nu s-a auzit niciodata zicându-se că hotărârea domnului ar fi fost dobândită prin daruri, nici el că s-ar fi abătut de la calea dreptăţii ca să părtinească pe careva, deşi s-a vădit că lucrul acesta s-a întâmplat de mai multe ori printre boieri. Aceasta este orânduiala cu care jalbele celor asupriţi ajung la judecătorul cel mai mare al Moldovei, adică la domn, şi chipul în care se judecă.

Acuma trebuie să mai spunem ceva şi despre judecăţile mai mici. Ele sunt de două feluri: judecăţi de obşte ale ţării, adică judecăţi ale unui ţinut, şi judecăţi deosebite, adică ale locului. Toţi sfetnicii domneşti şi boierii divanului din starea întâi au putere să judece şi să hotărască pricinile de judecată în toată Moldova, de îndată ce se găsesc afară din Iaşi; însă

cei doi vornici mari au o putere şi mai mare. Nici unul dintre locuitorii ţinutului pe care îl au ei în seamă nu se poate trage de la judecata lor; dar oricare din cele două părţi poate să nu primească judecata celorlalţi boieri şi să se ducă la divanul domnesc; dacă judecata vornicului nu mulţumeşte una sau cealaltă din părţi, aceasta este slobodă să se jeluiască din nou la divanul domnesc. Dacă s-a înfăţişat divanului domnesc, pricina nu se mai cercetează, ci se caută numai să se vadă dacă judecata — aşa cum este scrisă în hotărârea vornicului, ce se dă după obicei la partea câştigătoare — a fost dată după dreptate şi după legea ţării. O pricină se cercetează din nou numai atunci când cineva face jalbă la divanul domnesc după ce a fost judecat de un boier pe care îl primise mai înainte judecător. Dacă judecata boierului se socoteşte strâmbă — lucru ce se întâmplă adesea — atunci el trebuie să sufere pedepse grele. Dar dacă la cercetare se află că judecata a fost dreaptă şi că jăluitorul pus pe gâlceavă, a vătămat din nechibzuinţă cinstea boierului, atunci se pedepseşte cu bătaia şi trebuie să plătească îndoit cheltuielile părţii vrăjmaşe. Osebit, boierilor din starea întâi li s-a mai îngăduit să judece şi să hotărască şi în pricinile din cetatea Iaşi, dacă se învoiesc cele două parţi în gâlceavă, fiindcă nimeni nu poate fi împiedicat să se ducă la divanul domnesc. Dacă un boier a judecat în divanul domnesc vreo pricină care i s-a dat lui în seamă, el trebuie să dea hotărârea lui împreună cu temeiurile ei, printr-un diac al divanului, logofătului cel mare; dacă acesta socoteşte că judecata s-a făcut după dreptate şi după legea cea de obşte şi după cea bisericească, scrie cu mâna lui dedesubt: "*S-a cercetat*" şi o dă logofătului de taină ca să o pecetluiască cu pecetea divanului, după care hotărârea nu se mai poate schimba. Iar dacă socoteşte că boierul a judecat cu strâmbătate, atunci logofătul cel mare rupe scrisoarea şi trimite pe jăluitor la divanul domnesc. Însă afară de curte logofătul cel mare nu poate nici să cerceteze iarăşi şi nici să lepede judecata altui boier. Cu nici un chip nu-i este îngăduit unui boier

dintr-un rang mai de jos să răstoarne hotărârea unui boier mai mare. Iar fiindcă boierii cei mari trebuie să fie aproape necontenit la curtea domnească şi nu pot să judece toate pricinile din toată ţara, de aceea s-au orânduit în cetăţi şi târguri judecători care să judece pricinile locuitorilor Moldovei. În unele locuri aceştia se numesc pârcălabi, iar în altele vornici şi cămăraşi. La Hotin, Cernăuţi, Suceava, Neamţ şi Soroca sunt câte doi pârcălabi, care poartă şi numele de oblăduitori, fiindcă aceste cetăţi sunt cele mai de frunte; asemenea mai sunt câte doi la Roman, Botoşani (târg care este în stăpânirea doamnei), Orhei, Chişinău, Lăpuşna, Fălciu, Galaţi, Tecuci, Tutova şi Putna. Celelalte târguri mai mici, cum sunt Bacău, Târgul Frumos, Hârlăul, Covurluiul şi Vasluiul, au fiecare numai câte un pârcălab. La Bârlad sunt doi vornici, care judecă pricinile în locul vornicului cel mare din Ţara de Jos. Tot doi sunt şi în ţinutul Dorohoi, în locul vornicului cel mare al Ţării de Sus: unul la Câmpulung şi unul la Vaslui. Peste ocnele de sare din ţinutul Ocna sunt doi cămăraşi deosebiţi. Aceştia toţi pot să judece aproape toate pricinile, dar nu pot hotărî decât pe cele mai mici. Pe cele mai de seamă trebuie să le trimită ori la vornicul cel mare al ţinutului acela, ori, dacă se judecă din nou, la divanul domnesc. Atunci însă ei hotărăsc părţilor împricinate un soroc, adică o zi când amândouă părţile trebuie să se înfăţişeze înaintea domnului. Aceasta se face astfel: pârcălabul trimite o scrisoare în care vesteşte că cutare şi cutare, care trăiesc în necontenită gâlceavă din cutare pricină, fac jalbă la divanul domnesc şi făgăduiesc să se înfăţişeze la divan în cutare zi sau la cutare soroc. Această scrisoare o rupe în două şi dă câte o parte fiecăreia dintre părţile împricinate. Dacă vreuna din ele nu se înfăţişează la divan la sorocul hotărât, trebuie să plătească o heria, adică gloabă: un ţăran 25 de galbeni, un răzeş 100 şi un boier 600. De această pedeapsă nu poate scăpa nimeni decât dacă poate să dovedească fie că a fost bolnav, fie că a împlinit vreo slujbă domnească, fie că i-au fost încredinţate, de către cei mai mari, trebi ale ţării, care l-au împiedicat să se înfăţişeze.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XIII-LEA

DESPRE VENITURILE VECHI ŞI CELE DE ACUM ALE MOLDOVEI

Atât cronicile noastre moldoveneşti, cât şi hrisoavele domnilor de odinioară arată cu prisosinţă că, altă dată, începând din vremea descălecatului lui *Dragoş*, toată Moldova era moştenire a domnului[1], căci locuitorii cei noi ai Moldovei nu puteau să-şi aleagă moşii anume nici să le stăpânească, ci acestea le erau dăruite de către domn, împreună cu boieria — după cum fiecare izbândea să se facă vestit prin vitejia sa — şi ca să-şi ţina rangul, primeau în dar sate şi moşii. Că lucrul acesta este adevărat arată hrisoavele neamurilor cele vechi din Moldova, pe care se bizuie stăpânirea lor asupra satelor şi din care se lămureşte că sunt numai daruri, pentru care au a mulţumi dărniciei domnului. Ca să luminăm mai bine acest lucru, am voi să pomenim aici un hrisov dat strămoşului nostru *Teodor Cantemir* de către *Ştefan cel Mare*, având cuprinsul următor: "*Fiindcă* Teodor Cantemir, *pârcălab pe Chilia şi Smila, s-a arătat a fi o slugă credincioasă şi un oştean viteaz al crucii lui Hristos, întru apărarea acestor cetăţi împotriva năvălirilor turceşti şi tătărăşti şi fiindcă la urmă toate locurile acestea au fost, cu voia lui Dumnezeu, pustiite şi răpite de*

---

[1] La sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, exista, alături de proprietatea domnească, proprietate boierească şi mănăstirească, în afară de cea a ţăranilor. Afirmaţia lui Cantemir că întreaga Moldovă ar fi fost "moştenire a domnului" este tendenţioasă, determinată de intenţiile sale politice de a crea un stat centralizat, în care domnitorul să aibă drepturi absolute. Nu este mai puţin adevărat, însă, că domnul răsplătea serviciile boierilor credincioşi cu moşii. În majoritatea cazurilor, domnii nu făceau, însă, altceva decât să le întărească boierilor o proprietate existentă de fapt.

către turci, fiind silit de puterea acestora să părăsească moşia părintească, dăruită moşului şi strămoşului său, pentru slujbele făcute cu credinţă, de către strămoşii noştri răposaţi întru domnul, dăruim, de aceea, sus-pomenitului Teodor Cantemir, *din dragoste, şi milă creştinească, trei sate în ţinutul Fălciului cu tot ce ţine de ele, păduri, câmpii, ape şi iazuri şi-l facem mai mare peste tot codrul Tigheciului şi căpitan mai mare al călărimii de acolo"* (care pe atunci era în număr de opt mii de oameni, după cum mărturisesc cronicarii). În acelaşi fel grăiesc şi hrisoavele date altor neamuri. Din această pricină aproape că nu întâlneşti în Moldova vreun neam de boieri care să nu-şi tragă numele de la satul primit de întemeietorul său ca dar de la domn. Aşa, mai târziu, *Cantemir* s-a numit Silişteanu de la satul cu acelaşi nume, Racoviţă de la Racova şi Ureche de la Urecheşti. Dar fiindcă în vremile ce urmară boierii s-au înmulţit foarte mult şi se părea că aceste danii vor slei veniturile ţării întregi, domnii au despărţit, pentru binele ţării, veniturile care mai înainte intrau în aceeaşi vistierie atât pentru cheltuielile domnului, cât şi pentru cheltuielile ţării. Pentru cheltuiala curţii lor, domnii şi-au oprit toate cetăţile şi târgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor; apoi ocnele de sare, vămile, zeciuiala la oi, porci şi stupii de albine de la ţărani şi de la răzeşi pentru că boierii sunt şi până astăzi slobozi de asemenea dări. Pe toate celelalte le-au lăsat ţării şi boierilor şi au hotărât ca fiecare casă ţărănească să plătească, în vreme de pace, pentru trebuinţele ţării, 80 de aspri, adică un florin, dajdie numită de ei fumărit; în vreme de război, un taler împărătesc sau 120 aspri, iar la vreme de mai mare nevoie, un galben, care preţuia atunci 200 aspri. Cititorul poate să-şi dea lesne seama ce mulţi bani se adunau, dacă erau îndestulători pentru a ţine 40 000 de oşteni moldoveni şi 14 000 de străini: nemţi, cazaci, sârbi, bulgari, alvaniţi şi greci. Se cunoaşte din catastifele cu socoteli ale ţarii că numai veniturile domnului făceau peste 60 000 taleri împărăteşti în fiece an, iar numai

din Câmpulung se strângeau 24 000 de oi sub numele de zeciuială. Iar acuma, vai ! Moldova a căzut într-o sărăcie şi ticăloşie aşa de mare, încât abia se mai scoate a şasea parte din veniturile de odinioară. Adică se scot din vămi cam 30 000, din ocne 10 000, din cetăţi şi târgurile unde sunt pârcălabi 15 000, din zeciuiala oilor de obicei 10 000 taleri împărăteşti; iar în anul cel dintâi de domnie, când şi boierii trebuie să dea zeciuială, se scot 20 000; din zeciuiala stupilor de albine şi a porcilor 25 000, de la curteni sau boierii de starea mai de jos 15 000 de taleri împărăteşti, care, socotindu-se laolaltă, fac ceva mai mult ca 100 000 taleri împărăteşti. Aceste venituri domnul le poate folosi cum îi place, pentru cheltuielile lui şi pentru cele ale curţii sale. Însă veniturile ţării nu sunt hotărâte după puterile supuşilor, ci după măsura lăcomiei turcilor. Căci orice ar cere aceştia, nu se poate să nu li se dea, iar domnul nu este dator să dea şi el ceva, din veniturile sale, pentru uşurarea locuitorilor. Purtarea de grijă pentru veniturile ţării o au în seamă cei şapte boieri de frunte, numiţi îndeobşte boieri de sfat. Numai lor le este îngăduit să intre în vistierie (odaia în care se ţine sfatul ţării). Asemenea numai vistiernicul cel mare (mai marele vistieriei) şade între dânşii, fiindcă pe seama lui se află vistieria şi are cheia de la cămara acesteia. Când soseşte vreo poruncă de la Poartă sau când domnul socoteşte că e de trebuinţă pentru trebile ţării, atunci el îi cheamă pe cei şapte boieri prin scrisoare la sfat. Aceştia se adună la vistierie şi, după ce se sfătuiesc, îl vestesc pe domn, prin vistiernicul cel mare, despre ceea ce socotesc dânşii că trebuie să se facă. Dacă domnul încuviinţează sfatul lor, atunci porunceşte să se împlinească lucrul până în atâtea zile. După aceea se trimit prin ţinuturi doi sau trei dintre ei — sau şi mai mulţi dacă e de trebuinţă pentru împlinirea lucrului — ca să adune banii sau zahereaua sau orice li s-a poruncit şi dau totul vistiernicului, de la care iau dovadă de ceea ce a primit. Vistiernicul e dator să înfăţişeze aceloraşi şapte boieri din sfat, la fiecare sfert de

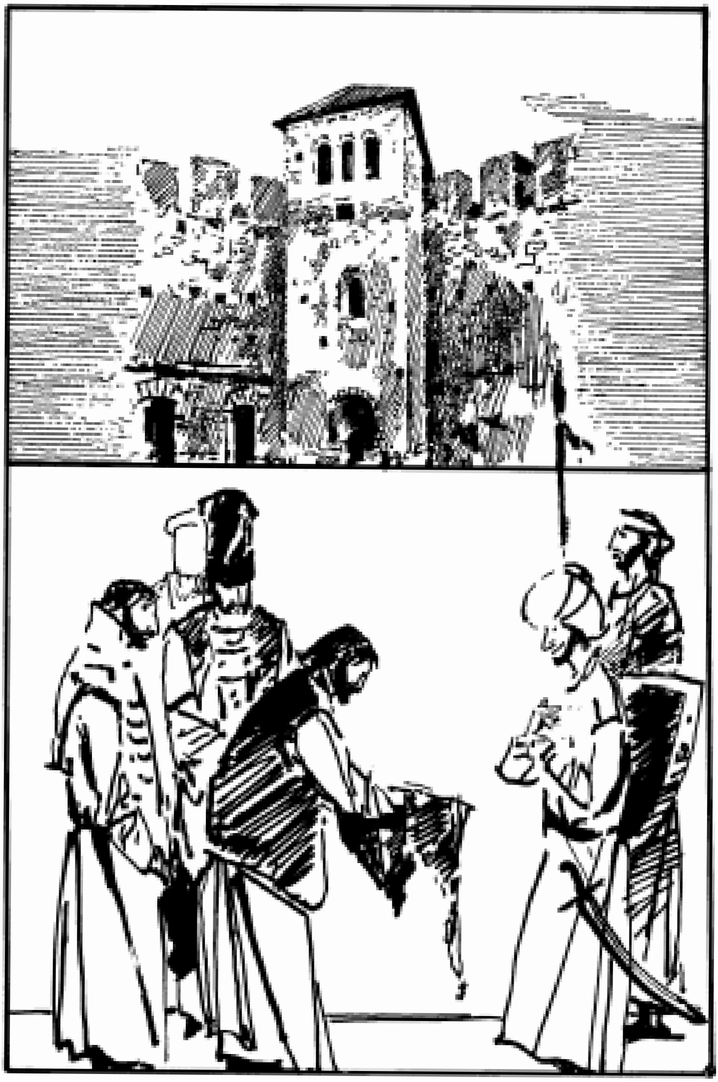
an, socoteala veniturilor şi cheltuielilor. În vremi liniştite se află întotdeauna în vistierie de la 30 000 până la 40 000 taleri împărăteşti. Dar când Poarta trimite domn nou sau când înnoieşte domnia celui dinainte cu firman nou de domnie, trebuie să se adune în jur de 50 000 de taleri împărăteşti şi tot acest bănet trebuie smuls şi stors în toate chipurile de la bieţii supuşi, numai să sature lăcomia fără margini a curţii turceşti. De aceea trebuie să ne aşteptăm la o decădere şi mai mare, pentru că lipsa şi sărăcia cresc din zi în zi.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XIV-LEA

DESPRE TRIBUTUL ŞI PEŞCHEŞURILE PE CARE MOLDOVA LE PLĂTEŞTE PORŢII

Din vremea când oştile turceşti s-au ivit la malurile Dunării şi până în vremea lui Ştefan cel Mare, moldovenii şi-au apărat vitejeşte slobozenia şi nu s-au lăsat înşelaţi nici de linguşiri, nici de mari făgăduieli şi nici de pilda vecinilor lor, a valahilor, ca să-şi vâre grumajii în jug străin. Iar dacă cronicile noastre moldoveneşti cele vechi arată că domnii Moldovei ar fi dat bani turcilor de mai multe ori, de la lucrul acesta nici noi nu ne dăm în lături. Căci domnii noştri cei întelepţi, având putinţa să răscumpere cu bani suferinţele, urmând pilda senatului veneţian, atât de vestit pentru înţelepciunea lui în trebile politiceşti, mai bucuroşi au voit să-şi îndurereze punga decât ţara şi supuşii. Dar un tribut care să fi fost statornic şi necurmat nu s-a putut pune până în vremea lui *Ştefan cel Mare*. Abia fiul său, *Bogdan cel Chior*, a închinat Moldova turcilor — după cum se zice, în urma diatei lăsate de tatăl său — învoindu-se să le dea, în fiece an, 4 000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi, dar nu ca tribut, ci numai ca semn de închinare, iar atunci când împăratul s-ar duce el însuşi la război, să trimită şi dânsul în oastea turcească 4 000 de moldoveni, ca să desfunde drumurile şi să întocmească podurile. Aceste tocmeli au ţinut aproape un veac, iar turcii, mulţumiţi că au pus frâu zimbrului moldovenesc, nu îndrăzneau să-i scurteze laţul până nu-l îmblânzesc. După răzvrătirea lui *Ioan Armeanul* puterile moldovenilor fiind sleite detot, ei au început să ceară de la urmaşul acestuia, *Petru*, poreclit *cel Şchiop*, 12 000 de galbeni (haraci). Cu toate că boierii s-au învoit cu tributul cel nou, Petru n-a vrut sa fie socotit de către urmaşi drept cel dintâi

care a făcut Moldova să plătească tribut şi de aceea s-a lepădat de scaunul domnesc şi s-a dus în Transilvania, unde avea moşii. Turcii au pus în locul lui pe *Iancul Sasul*, un om hapsân şi crunt, Sardanapalul moldovenilor, care, ca să dobândească domnia, s-a învoit cu tot ce vroiau turcii, căci el nu se temea că o să-şi vatăme cu chipul acesta numele cel bun, pe care nici nu l-a avut vreodată. Pentru că, în vremile care au urmat, domnii au năzuit în mai multe rânduri să scuture jugul, mai ales când le-au venit într-ajutor tulburările dinlăuntru, turcii au găsit atunci prilej să mărească tributul, aşa încât cei 12 000 de galbeni s-au urcat la 65 000 taleri împărăteşti, care trebuie să se plătească acum la vistieria curţii turceşti. Ca să ridice banii, turcii trimit în fiecare an în Moldova, când nu se află în război cu alte stăpâniri europeneşti, pe vreunul din slujitorii de taină ai sultanului, care poartă numele de hasne-agasi (priveghetor ai vistieriei). Pe acesta îl duc în cetate cu mare alai şi, după ce numără banii, îi dă din nou domnului, ca să-i trimită la Ţarigrad. Pentru această osteneală i se dă din partea domnului 7 500 de taleri împărăteşti, împreună cu o blană de samur. Câteodată trebuie să i se dea şi mai mult, dacă în scrisoarea vizirului se află vreo poruncă de acest fel sau când se ştie îndeosebi că acel hasne-agasi, are multă trecere la împăratul său. Iar când capuchehaiele domnului plătesc tributul de-a dreptul, ei dobândesc o dovadă de la hasne-agasi, pe care o duc lui madenkalfasi (mai mare peste mine) şi primesc de la el altă dovadă, în care se arată că haraciul s-a plătit pentru tot anul. Amândouă hârtiile acestea le duc la mehtupci-effendi, logofătul cel dintâi al marelui vizir, sau logofătul de taină, care, după ce ia scrisorile celorlalţi, dă o dovadă din partea sa că banii s-au plătit. Când capuchehaiele domnului înfăţişează dovada aceasta vizirului cel mare, acesta porunceşte să-i îmbrace cu câte un caftan şi, împreună cu tefterdarul, scrie domnului o scrisoare prea plăcută cu acest cuprins: (după titlu) *"Banii pe care voi trebuie să-i plătiţi în fiecare an s-au adus şi s-au plătit deplin, în acest an fericit, de către hasne-agasi tri-*

mis de noi şi de către capuchehaiele tale, care slujesc toată vremea la Poartă. Acum, cu bine ! Fii din belşug binecuvântat în toate şi pâinea preaînălţatului nostru împărat, stăpânul nostru cel sfânt, să-ţi priască. Am să te văd. Sa faci tot asemenea şi de acum înainte în celelalte slujbe ale sultanului nostru, punându-ţi toate puterile, cu poala suflecată, dar să te păzeşti să slujeşti strâmbătăţii sau să te pui împotriva poruncilor ce ţi se trimit şi paşii tăi să fie statornici în ascultare şi credinţă. Pace ţie ! Dată“ etc. Afară de tributul de fiecare an despre care am vorbit chiar acum, Moldova trebuie să mai plătească la Bairam sau Paştele turcilor, drept peşcheş sau dar sultanului, 12 500 taleri împărăteşti, împreună cu două blăni, una de samur preţuind 1 500 taleri împărăteşti şi alta de râs; sultanei valide, adică mamei împăratului, 5 000 de taleri şi o blană de râs; pentru ceara lumânărilor din palatul împărătesc 6 000; pentru seul de trebuinţă la unsul corăbiilor de război 12 000 de taleri; pentru câzlar-agasi (mai marele eunucilor) 2 500 de lei[1] şi o blană de samur; vizirului 5 000 de taleri şi o blană de samur de mult preţ, pentru chehaia 2 500 de taleri şi o blană de samur; pentru tefterdar 1 000 de taleri, împreună cu o blană de samur; lui reis-effendi 500 de taleri şi o blană de samur. Celelalte daruri ce se împărţesc slujitorilor împăratului şi vizirului: postavuri, mătăsuri şi blăni mai proaste de samur (pe care le numesc *pacea*, pentru că sunt făcute din picioarele samurului), rareori fac mai puţin de 40 000 de taleri împărăteşti.

Pe deasupra, atunci când se face război cu leşii sau cu ruşii, dacă vizirul porunceşte să se facă pod peste Dunăre, sau să se adune cai pentru grajdul împărătesc sau pentru trasul tunurilor mari, sau să se dea zaherea, ţara trebuie să se îngrijească de toate acestea. Dar toate cheltuielile se scad din haraci. Când se aşează domnul nu se plăteşte totdeauna aceeaşi sumă de bani, ci se potriveşte dupa lăcomia de bani a vizirului cel mare şi după ambiţia celui ce năzuieşte la domnie. Dar

[1] *Leonines* — monede olandeze în circulaţie la acea vreme.

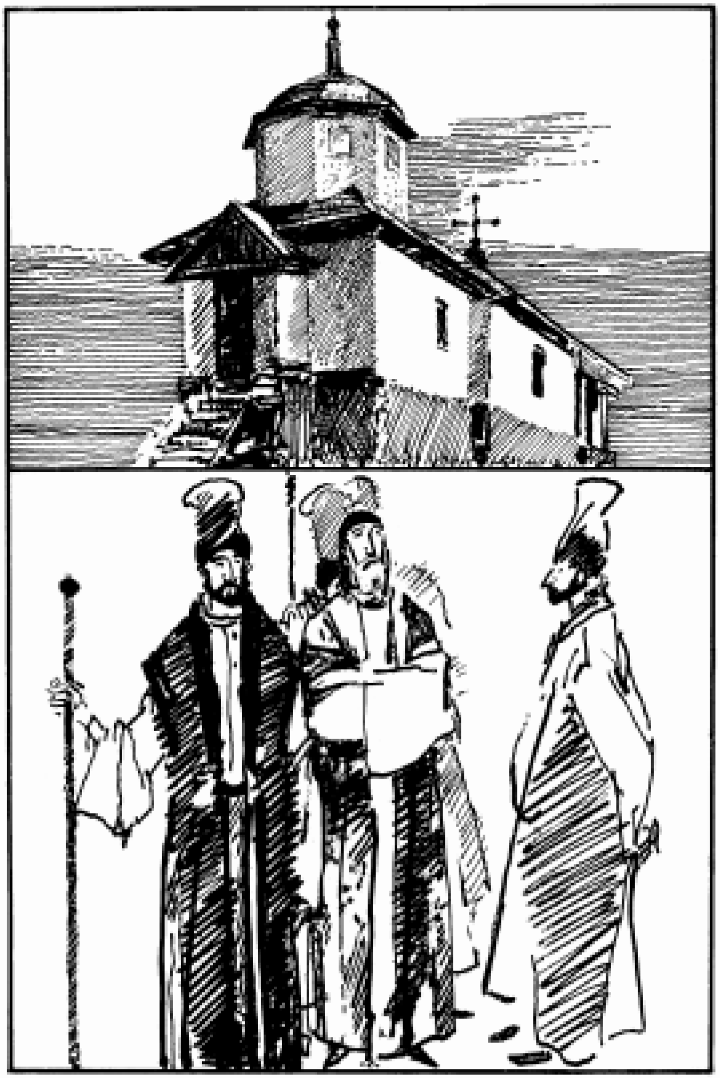
este obicei să se plătească împăratului 25 000 de taleri, mamei sultanului 5 000, vizirului 15 000, chehaiei pe jumătate atâţia. Tefterdarul dobândeşte 1 000, reis-effendi 500 de taleri. Darurile pentru ceilalţi slujitori ai curţii şi pentru dregători, cum este bairam peşcheşul, adică darul de Paşti, se urcă la 4 000 taleri. Ischimne-agasi, care îl duce pe domn la scaun, dobândeşte un dar de 10 000 de lei. De multe ori toate cheltuielile acestea ajung la 300 000 de lei, pe care trebuie să-i dea ţara, nu domnul din punga sa. Asemenea şi înnoirea sau întărirea domniei se face cu cheltuială. Cum am pomenit mai sus, este un mucarer mic şi unul mare. Cel mic este hiucmfirmanul sau firmanul de domnie, ce se plăteşte 25 000 de taleri, iar când vizirul este binevoitor domnului, şi mai puţin. Dar mucarerul mare, prin care se înnoieşte firmanul de domnie după trei ani, se face tot cu atâta cheltuială ca şi punerea unui domn nou. Afară de aceasta, când un capugi-başa sau alt slujitor de la curtea împărătească se trimite la domn cu vreo poruncă, nu se poate să plece fără să i se dea daruri.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XV-LEA
DESPRE BOIERIMEA MOLDOVENEASCĂ

Cine vrea să cerceteze de unde se trage boierimea moldovenească nu are trebuinţă să alerge, după pilda altor neamuri, la născociri îndoielnice şi întunecate. Scriitorii greci şi latini, pe care toţi învăţaţii lumii îi ştiu că sunt pricepuţi, ne dau în privinţa aceasta lumina cea mai limpede. Pentru că noi credem că cineva ar putea să tăgăduiască că au fost soldaţi şi cetăţeni romani aceia pe care *Traian* — după ce a biruit pe regele *Decebal* şi a nimicit ţara dacilor — i-a strămutat în Dacia ca locuitori noi. Dacă ne-ar lipsi alte mărturii, numai faptul că *Adrian*, după moartea lui *Traian*, lăsând barbarilor alte ţinuturi asiatice, s-a oprit să părăsească Dacia, numai fiindcă se temea să nu ducă la pieire atâtea mii de cetăţeni romani care erau acolo şi încă ar fi destul pentru cititorul care cunoaşte vremurile vechi ca să se încredinţeze de adevărul lucrurilor, dacă şi-ar aduce aminte şi de obiceiul statornic la romani, după care nu era îngăduit să se primească cineva într-o legiune, dacă nu era cetăţean şi deci de neam bun. De aceea noi socotim că e de prisos să ne împotrivim născocirii lui *Aeneas Sylvius*, care zice că Moldova ar fi fost numai un loc de scăpare pentru romanii surghiuniţi. De altminteri n-a fost niciodată obiceiul ca să se socotească mărturia unui scriitor din vremea aceea mai prejos decât închipuirea şi prepusul după bunul plac al altuia care a trăit o mie de ani mai târziu. Noi nu avem de gând să vădim mai pe larg în ce chip s-a păstrat neamul roman colonizat în Dacia atâtea veacuri de-a rândul de la *Traian* şi până în vremurile noastre. Vrem să facem acelora care mai au vreo îndoială o singură dovadă şi anume că

limba moldovenească, ce se potriveşte mai mult decât oricare altă limbă cu cea romană, ne duce prea lămurit la strămoşii neamului nostru, fără ca cineva să mai poată tăgădui în vreun chip. Dar cu toate acestea noi nu cutezăm să spunem că neamurile boiereşti cele mai de frunte, vestite în zilele noastre în Moldova, ar fi întrecut în faimă pe altele la fel cu ele, atunci când romanii stăpîneau încă Dacia. Noi cunoaştem mult prea bine nestatornicia lucrurilor pământeşti şi ştim prea bine că *Dragoş*, descălecătorul Moldovei, nu a pus în locurile cele mai de cinste şi în dregătorii ale trebilor politiceşti şi ale oastei pe aceia care puteau să înşire nume cât mai multe ale înaintaşilor lor, ci pe aceia care-i întreceau pe ceilalţi în vitejie şi credinţă. Asemenea mai ştim despre ei că în satele din Moldova, pustiite de năvălirile tătarilor, au aşezat ţărani goniţi din Ţara Leşească, iar satelor ridicate din nou de dânşii, fie că le-au adăugat numele lor, fie că — lucru mai de crezut — au luat satele ca semn al boieriei lor. Asemenea se ştie prea bine că în vremea care a urmat — când ţările sârbilor şi bulgarilor au fost nimicite de puterea turcească şi a căzut sub stăpânirea străină şi cetatea de scaun a grecilor, multe din neamurile boiereşti cele mai de frunte ale acestor neamuri au fugit în Moldova, care era locul de scăpare al tuturora în vremea aceea şi pentru credinţa lor au dobândit împământenirea şi boieria. Asemenea s-a întâmplat şi cu câteva neamuri boiereşti ale tătarilor, care au fost luate ostatece în războaiele necontenite dintre sciţi şi moldoveni sau care din pricina gâlcevilor dintre ei s-au plecat domnilor de bunăvoia lor, s-au creştinat şi s-au socotit vrednice să slujească ţara în dregătorii politice sau ale oastei. După aceea, cu deosebire în veacul din urmă, de când s-a început să se trimită domni în Moldova de la Ţarigrad, aceştia îşi cumpărau robi cerchezi şi abasieni (în vremea când nu erau încă domni şi se aflau în Ţarigrad) şi după ce îşi arătau credinţa faţă de stăpân, slujindu-i multă vreme, îi puneau mai întâi în slujbele curţii

domneşti, iar pe urmă îi ridicau şi în rândul boierilor, care le aducea privilegiile nobilimii. Domnii au primit în rândurile boierilor şi vreo câteva neamuri leşeşti, cu deosebire pe acelea care erau cele mai cu priinţă ţării Moldovei, tot aşa după cum, dimpotrivă, mulţi moldoveni au fost primiţi în boierimea leşească. Înmulţindu-se în felul acesta prea mult numărul boierilor, domnul a socotit să împartă boierimea în trei stări. În cea dintâi s-au pus boierii aceia pe care îi punea domnul însuşi în dregătoriile cele mai înalte ale ţării sau urmaşii lor. Rangul lor este cam acelaşi cu acela pe care îl au în Rusia *boiarii* faţă de ceilalţi boieri mai de jos. În starea a doua stau curtenii sau oamenii de la curte, care au moştenit un sat sau altul de la înaintaşii lor. În starea a treia intră călăraşii, care pentru folosul moşiilor ce li s-au dăruit de domni, trebuie să-l însoţească totdeauna la război cu cheltuiala lor. Cei din urmă sunt răzeşii, pe care i-am putea numi mai bine ţărani slobozi decât boieri. Ei sunt aproape la fel cu odnodvorţii ruşi; nici ei nu au gospodării ţărăneşti mari, ci locuiesc mai mulţi laolaltă într-un sat şi-şi lucrează moşiile fie ei înşişi, fie cu slugile năimite. Neamurile boiereşti pe care istoria moldovenească le pomeneşte de la început s-au păstrat toate şi astăzi şi, lucru de mirare, nici unul dintre neamurile vechi moldoveneşti nu a pierit detot în atât de multele războaie şi în atât de multele prădăciuni ale tătarilor, afară de un singur neam, al domnului moldovean — *Vasile Lupu Albanezul*, care era pe vremuri mai numeros decât toate celelalte, iar astăzi s-a stins detot. Cu toate că unele dintre neamurile acestea au ajuns într-o sărăcie atât de mare că din 5 000 de gospodării pe care le aveau mai fiecare în stăpânire altădată, abia le-au mai rămas câte vreo cinci, dar măcar neamul însuşi s-a păstrat. Vrem să arătăm aici numele acestor neamuri şi, fiindcă toate sunt deopotrivă între ele, le vom numi în rânduiala alfabetului.

Abazeştii
Arbureştii
Asanii, care se trag din Asan, frate al lui Ioan, domn al Valahiei, pomenit de Choniates.
Arăpeştii

Bantaşeştii
Başoteştii
Bogdăneştii
Bubuşeştii
Bălşeştii, două neamuri
Bouleştii
Buţurenii
Burguleştii

Cantacuzinii, greci după naştere, care se trag din Ioan Cantacuzen, împărat la Ţarigrad.
Cantemirii, care se trag din Tataria Crimeii.
Carabaşeştii
Carpeştii
Catargieştii
Cerchezeştii, cerchezi
Ciaureştii
Ciobăneştii
Ciogoleştii
Clucereştii
Costăcheştii sau *Gavrileştii*
Costineştii, sârbi
Chiriacheştii
Crupenscheştii, leşi

Darieştii
Doniceştii
Drăgoşeştii
Drăceştii sau *Doneştii*

Fraticeştii

Găneştii
Ghengheştii
Goieneştii

Hăbăşeştii
Hînceştii
Hăzăreştii
*Hrysoverghi*i, grec, neam împărătesc

Isăceştii

Minuleştii
Micleştii
Mileştii
Mireştii
Movileştii. Din neamul acesta au fost cinci domni.
Motoceştii
Murguleştii

Năculeştii
Neculeştii, greci

Paladeştii, greci
Petralifii, greci
Pilateştii
Pisoschieştii, leşi
Prăjeştii

Racoviţeştii
Razii, greci
Ropceneştii
Ruseteştii, greci

Septiliceştii
Şoldăneştii

Şipoteneştii
Stârceştii
Sturzeştii
Tălăbeştii
Talpeştii
Tămăşeştii
Tanskii
Tăutuleştii
Totoeştii
Tudoreşti, greci
Turculeţeştii
Ţifeştii
Uricheştii
Vârlăneştii
Zoreştii
Zorileştii

Odinioară era la moldoveni obiceiul — care trecând vremea a dobândit putere de lege — să nu se dea dregătorii oamenilor tineri, măcar de se trăgeau din neamurile cele mai de frunte, până nu-şi dovedeau credinţa în alte slujbe mai mici şi dacă nu ajungeau iscusiţi îndeletnicindu-se multă vreme cu acele lucruri. De aceea boierii cei mai mici, îndată ce fiii lor treceau de vârsta copilăriei, îi dădeau să slujească pe la boierii din starea întâi. Aceştia nu-i puteau însă folosi la altceva decât să slujească la masă şi să străjuiască la uşă. După ce învăţau, vreme de trei ani, obiceiurile curţii şi purtarea aleasă, boierul însuşi îi înfăţişa domnului şi, prin rugămintea lui, dobândea ca ei să fie primiţi în rândul cămăraşilor divanului cel mare, de unde după un an îi schimba în divanul cel mic şi de aici în spătărie. Dacă unul dovedea acolo cuget curat şi purtare cinstită, ca să se poată trage nădejde de la el, atunci era primit printre slujitorii cămării mari. După ce mai treceau cîţiva ani, prin rugămintea altui boier (căci dacă părinţii înşisi se rugau domnului pentru fiul lor se socotea lipsit de cinste), el ajungea postelnicel, adică postelnic mic; dintre aceştia sunt doisprezece şi poartă în mâini toiege albe şi subţiri, cât ei de înalte, înaintea domnului. După ce dovedea domnului în această slujbă credinţă şi îndemânare, atunci se folosea şi în alte slujbe de taină ale curţii, iar după ce-şi petrecea în chipul acesta tinereţea, îl ridica mai întâi în starea a treia a boierilor şi la urmă în starea cea dintâi. Dacă domnul afla că vreunul are virtuţi deosebite,

atunci putea să ridice chiar pe un boier din starea cea mai de jos, în răstimp de câţiva ani, până la boieria cea mai înaltă. În zilele noastre, când semeţia creşte odată cu sărăcia, un boier cugetă că şi-ar ruşina starea, dacă ar trebui să slujească la alt boier. Dar pentru că ambiţia nu-i îngăduie să-şi ducă viaţa tras deoparte, el caută în fel şi chip să fie primit dintr-o dată, cu mijlocirea rudeniilor sale, în rândul slujitorilor de taină, care se numesc boiernaşi. Dar fiindcă starea aceasta este ca şi o şcoală pentru cârmuitori, din care se împlineşte de obicei numărul boierilor mari, aproape că nu se poate spune ce neoameni ajung la locurile de cinste cele mai înalte. Din această pricină se întâlnesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeţi, îndărătnici şi care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile ţării, dar le lipsesc şi năravurile bune şi nu au deprinderea unei vieţi cinstite, la care nu se găseşte nimic vrednic de laudă, decât ce e bun la unul şi la altul, dăruit de fire, şi la care nu s-a venit în ajutor cu nici un fel de învăţătură dinafară. Cu prilejul acesta socotim că nu este rău să povestim în ce chip boiereşte domnul pe boierii din Moldova. În ziua cea de pe urmă a lunii decembrie, în ajunul prăznuirii sfântului Vasile, la porunca spătarului cel mare toţi boierii îşi lasă semnele boieriei lor în spătărie sau în divanul domnesc. A doua zi, adică în ziua cea dintâi a lui ghenar — cu trei sau patru ceasuri mai înainte să se crape de ziuă — se adună la curte toţi boierii, atât cei care sunt în slujbă, cât şi cei mazilіţi, şi-l petrec pe domn în biserică la utrenie fără semnele boieriei lor, ca şi cum ar fi scoşi din dregătorii. După ce se isprăveşte utrenia, domnul se duce în spătărie şi se aşează în scaun, iar toţi boierii rămân afară, în divanul cel mic. După aceea domnul porunceşte cămăraşului de taină să-l cheme la el pe postelnicul cel mare, dacă vroieşte să-l lase în dregătoria sa; de nu, atunci îl cheamă pe acela pe care a hotarât să-l pună în locul lui. Când intră acesta înlăuntru, domnul îi vorbeşte pomenindu-i slujbele făcute ţării de către părinţii săi sau de el însuşi, îi arată pentru ce l-a dăruit cu

această dregătorie, ori de ce i-o întăreşte din nou, îl îndeamnă să fie cu credinţă şi de aci înainte, prin făgăduieli ori ameninţări, şi-i spune ce are de făcut. După aceea îi întinde un toiag de argint, pe care acesta, luându-l, sărută mâna şi poala hainei domnului şi se trage puţin îndărăt; apoi cămăraşul cel mare îl îmbracă cu un caftan. Postelnicul cel mare îşi primeşte cel dintâi semnele dregătoriei sale (nu pentru că ar fi mai mare decât ceilalţi, căci, după rânduială, el este al cincilea, aşa cum s-a arătat mai sus, dar pentru că el are datoria să cheme înlăuntru pe ceilalţi) şi, îndată ce este întărit din nou, aduce înlăuntru, la porunca domnului, pe acela pe care domnul voieşte să-l cinstească cu dregătoria logofătului cel mare. După ce îi spune puţine vorbe, domnul dă acestuia un toiag aurit; iar postelnicul cel mare îi pune atunci pe umeri un caftan, îl ia cu blândeţe de subsuoară şi-l duce către domn, ca să-i sărute mâna şi poala hainei. Aceeaşi slujbă o face postelnicul cel mare şi celorlalţi sfetnici şi boieri de starea întâi, pe boierii de starea a doua îi cheamă înlăuntru şi-i îmbracă cu caftan postelnicul al doilea; pe cei de starea a treia, postelnicul al treilea; dar pe aceştia din urmă nu-i îmbracă cu caftan, ci se întăresc numai la porunca domnului în dregătoriile lor. După aceea toţi merg cu domnul la liturghie; acolo, în biserică, boierii cei noi se aşează pe la locurile celor scoşi din slujbe; iar cei scoşi din slujbe rămân cu ceilalţi boieri în tinda bisericii. După ce se isprăveşte liturghia, domnul pofteşte la masă pe cine voieşte el; către seară el dăruieşte fiecărui sfetnic şi boier de starea întâi cele doua pahare de argint, cam de câte două măsuri fiecare; acelor de starea a doua câte unul, pe care apoi le beau cu toţii, pline cu vin, în faţa domnului. Jupânesele boierilor de starea întâi primesc în dar în aceeaşi zi, de la doamnă, câte un pahar puţin mai mic. A doua zi boierii se adună din nou la curte, mulţumesc domnului pentru milostenia ce le-a făcut şi fiecare îi trimite în dar, prin postelnic, câte un cal de mult preţ sau alt lucru frumos ce are fiecare.

Aceeaşi cinstire îi arată, în aceeaşi zi, doamnei, jupânesele boierilor, în sala cea mare a gineceului ei. În vremea cealaltă a anului domnii rar obişnuiesc să schimbe ceva în dregătoriile ţării, cu toate că nimic nu poate să-i împiedice să scoată din slujbe pe boierii vechi şi să pună în locul lor pe alţii noi, oricând ar vroi. Dar fiindcă domnii s-au obişnuit să boierească şi să schimbe dregătorii o singură dată, la începutul anului, au hotărât pentru aceste ceremonii — poate din cinstire pentru vechiul obicei — acea vreme a anului pe care înaintaşii lor au socotit-o cea mai potrivită.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XVI-LEA

DESPRE CEILALŢI LOCUITORI AI MOLDOVEI

Nu cred să mai fie vreo altă ţară de mărimea Moldovei, în care să întâlneşti neamuri atât de multe şi atât de deosebite. Afară de moldoveni, ai căror strămoşi au venit îndărăt din Maramureş, mai locuiesc în Moldova şi greci, albanezi, sârbi, bulgari, leşi, cazaci, ruşi, unguri, nemţi, armeni, evrei şi ţiganii cei cu mulţi copii. *Grecii, albanezii, sârbii* şi *bulgarii* trăiesc slobozi în Moldova şi parte se îndeletnicesc cu neguţătoria, parte slujesc cu leafă domniei. *Nemţii, leşii* şi *cazacii* sunt puţini, fie oşteni, fie slujitori la curte; dintre leşi, câţiva au fost ridicaţi în rândul boierilor. *Armenii* se socotesc supuşi, la fel ca şi târgoveţii şi neguţătorii din alte cetăţi şi târguri ale Moldovei şi plătesc domnului aceeaşi dajdie. Ca şi papistaşii, ei au biserici tot atât de mari şi la fel de împodobite ca şi bisericile dreptcredincioşilor şi îşi urmează slobozi legea lor. Asemenea şi *evreii* se socotesc supuşi; ei trebuie să plătească o dajdie deosebită în fiecare an, mai mare decât aceea obişnuită. Nu au altă îndeletnicire decât neguţătoria şi să ţină hanuri. Pot să-şi facă sinagogă oriunde voiesc, însă nu de piatră, ci numai de lemn. *Ruşii* şi *ungurii* au fost totdeauna în Moldova vecini. *Ţiganii* sunt împrăştiaţi ici şi colo în toată Moldova şi nu afli boier care să nu aibă în stăpânirea sa câteva sălaşe de-ale lor. De unde şi când a venit acest neam în Moldova ? Nu ştiu nici ei înşişi şi nici nu se găseşte nimic despre dânşii în cronicile noastre. Toţi ţiganii, din toate ţinuturile, au acelaşi grai, care este amestecat cu multe cuvinte greceşti şi, pesemne şi persieneşti. Ei nu au altă îndeletnicire afară de fierărie şi zlătărie. Au aceeaşi înfaţişare şi aceleaşi năravuri ca şi ţiganii din alte

ţări; însuşirile lor cele mai de seamă şi ceea ce îi deosebeşte de alţii sunt trândăvia şi furtişagul. Asemenea în Iaşi şi în alte târguri trăiesc mulţi *turci*, care fac neguţătorie; însă nicăieri nu le este îngăduit să-şi cumpere moşii sau vreo casă la sat sau la târg; cu atât mai puţin să-şi zidească moschei sau să-şi facă rugăciunile la vedere după slujba lor religioasă plină de eresuri. Poarta turcească nu a stăruit vreodata să li se îngăduie aceasta. Deie domnul să tacă pe vecie!

Moldovenii adevăraţi sunt — afară de boieri, ale căror stări le-am arătat mai sus — fie târgoveţi, fie ţărani. *Târgoveţi* le zicem acelor ce trăiesc prin cetăţi şi prin târguri; *ţărani*, acelor care locuiesc prin sate. Cei din târguri nu sunt supuşi nimănui decât domniei şi-şi plătesc dajdiile numai acesteia. Toţi sunt meşteşugari. Rareori afli un moldovean neguţător, pentru că semeţia sau, mai bine zis, lenevia le este născută din fire, încât orice neguţătorie o socotesc lucru de ocară, afară de neguţătoria cu roadele pe care le dobândesc de pe pământurile lor. Şi eu socot că aceasta este pricina cea mai de seamă de nu se poate afla decât rareori un târgoveţ moldovean bogat şi în ţara noastră este necontenit lipsă de bani, cu toate că se trimit peste hotare mai multe lucruri decât se aduc în ţară. Căci neguţătorii străini: turci, evrei, armeni şi greci, pe care noi avem obicei de-i numim *gelepi*, au apucat în mână, din pricina trândăviei alor noştri, toată neguţătoria Moldovei şi duc cirezi întregi de vite mari şi mici, pe care le cumpără în Moldova cu preţ foarte mic, la Stambul şi în alte cetăţi şi le vând acolo de două sau de trei ori mai scump. Dar fiindcă celor mai înstăriţi dintre aceştia nu le este îngăduit să aibă în stăpânire nici pământ şi nici case în Moldova, cei mai mulţi bani se trec în afară din ţară; prea puţini din aceşti se mai întorc îndărăt peste Dunăre şi abia de sunt îndestulători ca să se poată plăti cu ei haraciul turcilor şi ca să se împlinească alte cheltuieli obşteşti. Ţărani moldoveni adevăraţi nu sunt deloc. Cei pe care îi aflăm se trag din ruşi sau din ardeleni sau ungureni, cum

avem noi obicei să le zicem. Căci în veacul cel dintâi după descălecatul Moldovei *Dragoş* o împărţise toată între cei ce-au venit cu el, când a găsit ţara cea nouă pustie de locuitori[1]. Dar fiindcă se părea că nu e cu dreptate ca un boier să muncească la alt boier (pentru că toţi cei ce se trăgeau din sângele lui Roman se socoteau boieri) şi fiindcă neamul deprins cu armele se socotea prea bun pentru ca să fie folosit la lucrarea pământului, atunci urmaşii lui *Dragoş* au fost nevoiţi să aducă, cu învoirea domnului, oameni din ţările învecinate — unde şerbia ţăranilor era în obicei — şi să-i aşeze pe moşiile lor. Că lucrul acesta este adevărat, o dovedeşte însuşi numele de ţăran, care în graiul moldovenesc se zice *vecin*[2] şi din care se vădeşte că aceia pe care armele moldoveneşti învingătoare i-au silit să muncească pământul au fost mai întâi vecini. Tocmai din această pricină în Ţara de Sus, cea dintâi unde s-au aşezat Drăgoşeştii, se află multe aşezări ţărăneşti; iar în Ţara de Jos, unde s-au aşezat mai în urmă, nu sunt alţi ţărani decât aceia pe care boierii din acest ţinut i-au cumpărat cu bani din Ţara de Sus şi i-au adus pe moşiile lor sau aceia pe care i-au cumpărat dintre răzeşii care şi-au înstrăinat moşia lor strămoşească din pricina sărăciei şi care asemenea au fost siliţi cu strâmbătate să-şi pună grumazul în jugul şerbiei. De aceea lesne se poate vedea din ce stare este cineva, când un boier îl trage la judecată ca să i se supună şerb. Dacă pârâtul poate să arate că înaintaşii săi fie că au stapânit înainte vreme vreo moşie (chiar de au pierdut-o din pricina sărăciei sau din pricina vremurilor tulburi), fie că au fost primiţi în rândurile călăraşilor, curtenilor şi aprozilor, atunci el este socotit om slo-

[1] Teza potrivit căreia Dragoş ar fi găsit în Moldova o ţară pustie este greşită. Aproape întreg teritoriul era locuit. Toponimia indică, pe acest teritoriu, continuitatea elementului autohton. Pentru unele regiuni — Vrancea, oraşele Baia, Siret etc. — există atestări documentare anterioare anului venirii lui Dragoş, în aceste locuri. În *Hronic*, Cantemir revine asupra acestei afirmaţii, întreaga lucrare propunându-şi să demonstreze tocmai continuitatea românilor în Dacia.

[2] Era denumirea dată şerbilor.

bod. Căci nimeni nu poate dobândi asemenea slujbe dacă nu e om slobod. Însă acela care nu poate face asemenea dovadă atuncea trebuie să rămână în stăpânirea boierului. Aceia care au fost aduşi din Ţara Leşească în mijlocul Moldovei şi-au uitat, cu scurgerea vremii, limba lor şi şi-au însuşit-o pe cea moldovenească; iar aceia care locuiesc la hotarul Podoliei vorbesc şi astăzi leşeşte şi ruseşte. Fiindcă ungurii au rămas neclintiţi în legea lor papistăşească, şi-au păstrat şi limba ţării lor: dar ei înţeleg cu toţii şi limba moldovenească. Toţi, de orice neam ar fi, sunt siliţi să muncească cu sârguinţă pentru stăpânii lor; nu li se hotărăşte dinainte cât să lucreze, ci stă la bunul plac al stăpânului să hotărască câte zile trebuie să fie puşi la muncă. Acesta nu poate să le ia cu sila banii sau dobitoacele. Oricât de mare ar fi bogăţia pe care şi-a agonisit-o un ţăran, stăpânul său nu poate să-i ia nici o parte dintr-însa: dacă i-o ia cu sila, judecata îl osândeşte s-o dea îndărăt. Iar dacă stăpânul vrea să-i facă strâmbătate, atunci îl bate pe ţăran până când acesta îi dă de bunăvoia lui ceea ce vrea să dobândească boierul. După lege, el nu-l poate omorî pe ţăran. Şi dacă totuşi îl omoară în vreun chip, atunci nu numai că stăpânul e osândit la moarte, dar el trebuie să slobozească şi muierea şi copiii ucisului. Fiindcă nimeni nu are putere asupra vieţii şi morţii vreunui moldovean; numai domnul are[1]. Un boier poate, ce-i drept, să vândă un vecin moldovean, însă nu afară din satul în care acesta s-a născut. Dacă îşi vinde însă toată moşia, cu ţărani cu tot, vânzarea aceasta se socoteşte dreaptă şi se ţine în seamă. Ţăranul plăteşte atâtea dări, câte voieşte domnia să-i pună; la acestea nu se hotărăşte nici felul şi nici sorocul de plată. Eu i-aş socoti, desigur, pe ţăranii moldoveni că sunt cei mai nenorociţi ţărani din lume, dacă belşugul pământului, şi secerişurile bogate nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

---

[1] Sistemul juridic descris de Cantemir este valabil pentru vremea lui. Într-o etapă anterioară judecata o făcea fiecare boier pe moşia sa, iar într-o epocă mai veche, în cadrul obştiilor, dreptatea o împărţea sfatul obştei.

La muncă sunt foarte leneşi şi trândavi[1]; ară puţin, seamănă puţin şi totuşi culeg mult. Nu se îngrijesc să dobândească prin muncă ceea ce ar putea să aibă, ci se mulţumesc să adune în jitniţe numai atât cât le trebuie pentru hrana lor vreme de un an sau, cum au ei obiceiul să zică, până la pâinea cea nouă; de aceea, când vine vreun an neroditor sau când o năvălire a vrăjmaşului îi împiedică să secere, sunt în primejdie să moară de foame. Daca ţăranul are o vacă sau două, socoteşte că are destulă hrană pentru el şi pentru copiii săi, pentru că unele vaci dau 40 sau cel mai puţin 24 de măsuri de lapte pe zi. Iar dacă vreunul are 20 de stupi de albine, atunci el poate plăti lesne din venitul lor dările pentru tot anul. Fără să mai vorbim că fiecare stup roieşte, dacă vremea e după pofta ţăranului, în fiecare an alţi şapte; şi este deajuns ca fiecare stup să dea, când se taie, două sau mai multe măsuri de miere, căci fiecare măsură se vinde cu un taler. Cei ce locuiesc în munţi au oi, miere şi poame din belşug; cei de la câmpie au grâu, boi şi cai. Cel mai rău e de cei care au ca vecini pe tătari, pentru că aceştia nu numai că îi pradă de tot ce pot să apuce, dar şi săvârşesc uneori — cu chip că pornesc asupra Lehiei, când le este îngăduit să treacă prin Moldova — cele mai mari prădăciuni, iau ostateci pe toţi locuitorii de prin sate, pe care îi duc cu ei şi-i vând la Ţarigrad, zicând că sunt ruşi. Asemenea năvăliri, ce-i drept, nu mai sunt de multă vreme îngăduite, fiind oprite de multe ori prin porunci date de sultan; dar cine poate să se păzească aici de vicleşugurile tătarilor? Cei mai norociţi sunt aceia pe care soarta îi duce la Ţarigrad, căci acolo capuchehaiele domniei pot să ia fără plată pe oricare moldovean robit, oriunde ar da de el, şi să-l slobozească.

Ceea ce am spus mai sus despre ţăranii vecini moldoveni nu se potriveşte pentru locuitorii din trei ţinuturi ale Moldovei, care, ce-i drept, nu ţin de boierime, dar nu sunt supuşi nici unui

[1] Din acest punct de vedere, Cantemir se situează pe poziţia marii boierimi care consideră cu dispreţ că iobagii sunt săraci nu din cauza exploatării şi a lăcomiei boierilor, ci a lenei.

boier şi fac launloc un fel de republică[1]. Cel dintâi este *Câmpulung*, în ţinutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munţi foarte înalţi. Acest ţinut are cam 15 sate, toate cu obiceiurile şi judecăţile lor deosebite. Uneori primesc şi doi vornici trimişi de la domnie; însă de multe ori îi gonesc afară din ţinut, la câmpie, când aceştia întărâtă cugetele locuitorilor şi se bizuie pe întăriturile ce le-a dat lor firea. Nu se pricep la meşteşugul lucrării pământului cu sapa, fiindcă în munţii lor nu au defel ţarini; toată munca lor este păstoritul oilor. Plătesc o dajdie în fiecare an, însă nu atât cât le cere domnia, ci numai cât făgăduiesc ei domnilor; iar această învoială o înnoiesc, prin trimişii lor, de câte ori se aşează domn nou peste Moldova. Dacă un domn vrea să se poarte mai aspru cu ei şi să le pună biruri noi, ei nu stau mult la tocmeală, ci cu toţii nu mai vroiesc să le plătească şi fug în părţile cele mai nestrăbătute ale munţilor. De aceea nici domnii nu au cerut de la ei mai mult decât au făgăduit ei să dea. Uneori, aţâţaţi de câteva capete tulburi, s-au răzvrătit împotriva domnului şi au trecut sub aripa leşilor, care întâmplare a dat prilej unor cronicari leşi să spună că Moldova plătea tribut Lehiei. Dar oricine ştie şi însuşi episcopul S. Piasecius aduce mărturie, cu toate că îi stau împotriva Dlugoş, Sarnicius şi Orichovius, că Moldova, mai înainte de a cădea sub stăpânirea turcilor, avea învoieli de pace cu Lehia. După aceea însă, când Moldova a început să plătească haraci turcilor, leşii nici nu s-au gândit măcar să o silească să treacă sub ascultarea lor, cu toate că unii crai ai lor au umblat în câteva rânduri ca s-o aducă la slobozenia ei de odinioară.

A doua republică, dar mai mică, din Moldova este *Vrancea*, din ţinutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurat din toate părţile de munţii cei mai sălbatici. Aici sunt douăsprezece sate şi două mii de case şi fiindcă se mulţumesc, ca şi cei din Câmpulung, cu păstoritul, locuitorii nu au ştiinţă despre plug. Asemenea şi ei plătesc domniei în fiecare an o dajdie ştiută;

[1] De fapt asociaţii de obştii libere ţărăneşti.

altminteri se ţin de legile lor şi nu primesc nici poruncile şi nici judecători de la domnie. A treia este *Tigheciul*, în ţinutul Fălciului, un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buceag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei între Prut şi Basarabia. Locuitorii plătesc domniei în fiecare an o dajdie mică, toţi sunt călăraşi sau călăreţi. Înainte vreme erau o oaste de 8 000 de oameni; dar acuma abia mai pot aduna la nevoie 2 000; de altminteri întrec în vitejie pe toţi ceilalţi moldoveni, încât este şi o zicală: "*cinci tătari din Crimeia preţuiesc mai mult decât zece tătari din Buceac; cinci moldoveni biruie zece tătari din Crimeia, iar cinci codreni (pădureni, căci aşa sunt numiţi cei din Tigheci) bat zece moldoveni*". Ceva mai mult am vorbit despre ei mai sus, în partea întâia a capitolului al cincilea.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XVII-LEA
DESPRE NĂRAVURILE MOLDOVENILOR

În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puţini străini au o imagine adevărată), dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut şi să înfăţişăm pe locuitorii ţării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeaşi măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în faţă cusururile care-i sluţesc, decât dacă i-am înşela cu linguşiri blajine şi cu dezvinovăţiri dibace, încât să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzându-le, le osândeşte. Din această pricină vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credinţa cea adevărată şi ospeţie nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda. Din toate cusururile obişnuite şi pe la ceilalţi oameni, au şi moldovenii dacă nu prea multe, totuşi nici prea puţine. Năravurile bune sunt rare la ei şi întrucât sunt lipsiţi de o adevărată creştere bună şi de deprindere a năravurilor bune, va fi anevoie să găsim un om cu năravuri mai bune decât ceilalţi, dacă firea cea bună nu i-a venit într-ajutor.

Trufia şi semeţia sunt muma şi sora lor. Dacă moldoveanul are un cal de soi bun şi arme mai bune, atunci el gândeşte că nimeni nu-l întrece şi nu s-ar da în lături să se ia la harţă chiar şi cu Dumnezeu, dacă s-ar putea. Cu toţii sunt mai cu seamă cutezători, semeţi şi foarte puşi pe gâlceavă; cu toate acestea se liniştesc lesne şi se împacă iarăşi cu potrivnicul. Vorba duel încă nu le este cunoscută. Ţăranii trec rareori de la vorbe la

arme, însă astupă gura semeaţă a potrivnicului cu ciomagul, cu bâta şi cu pumnii. Asemenea fac şi oştenii; foarte rar trec de la sfadă la sabie şi dacă, totuşi, acest lucru se întâmplă vreodată, ei trebuie să ispăşească cu pedepsele cele mai straşnice. Sunt glumeţi şi veseli; ceea ce au în suflet le stă şi pe buze; dar, aşa cum uită uşor duşmăniile, tot aşa nu ţin multă vreme nici prietenia. De băutură nu au prea multă greaţă, dar nici nu-i sunt plecaţi peste măsură. Desfătarea lor cea mai mare este să petreacă în ospeţe, uneori de la al şaselea ceas al serii până la al treilea ceas după miezul nopţii, alteori şi până ce se crapă de ziuă, şi să bea până ce varsă. Atâta că nu au obicei să facă petreceri în fiece zi, ci numai la sărbători sau când e vreme rea, iarna, când gerul sileşte oamenii să stea pe acasă şi să-şi încălzească mădularele cu vin. Rachiul nu-l iubeşte nimeni, afară de oştean; ceilalţi beau numai un pahar mic înainte de masă. Locuitorii Ţării de Jos, de la hotarul cu Valahia, iubesc vinul mai mult decât ceilalţi. Odată s-a iscat sfadă dacă moldovenii sau valahii sunt cei mai mari beţivi. Cei ce se luaseră la sfadă au mers pe podul de la Focşani (la hotarul dintre Moldova şi Valahia), unde atâta s-au sfădit amândoi cu paharele până când valahul a căzut jos de prea mult vin ce băuse. Drept plată pentru izbînda lui moldoveanul a fost dăruit de domnie cu boieria.

Arcul îl întind foarte bine, asemenea se pricep să poarte suliţa; dar totdeauna au izbândit mai mult cu spada. Numai vânătorii poartă puşti şi moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva duşmanului, la care nu ajungi nici prin meşteşugul războiului şi nici prin vitejie. La începutul luptei sunt totdeauna foarte viteji, iar de-al doilea sunt mai moi; dacă şi după aceea sunt din nou împinşi îndărăt, atunci rar mai cutează să înceapă a treia oara. Însă de la tătari au învăţat să se întoarcă iar din fugă şi cu acest meşteşug au smuls adesea izbânda din mâna duşmanului. Faţă de cei învinşi se arată când blânzi, când cruzi, după firea lor cea nestatornică. Ei socotesc că este o datorie creştinească să ia

viaţa unui turc sau tătar şi pe acela care se arată blând cu aceştia îl socotesc că nu este bun creştin. Ce gîndesc ei despre acest lucru, au arătat îndeajuns la pustiirea cea din urmă a Bugeacului când Petriceicu a năvălit în Basarabia după bătălia de la Viena.

Moldovenii nu cunosc măsura în nimic; dacă le merge bine, sunt semeţi, dacă le merge rău, îşi pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoie la întâia aruncătură de ochi; iar dacă se iveşte ceva cât de cât să le stea împotrivă, atunci se zăpăcesc şi nu ştiu ce să facă. La urmă, când văd că străduinţele lor sunt zadarnice, se căiesc pentru ceea ce au săvârşit, dar prea târziu. De aceea nu putem face nimic alta, decât să punem pe seama osebitei şi nemărginitei pronii că împărăţia atât de mare şi înfricoşată a turcilor — după ce răsturnase cu armele toată puterea romanilor în Asia şi o bună parte din Europa, Ungaria, Serbia, Bulgaria şi alte nenumărate împărăţii şi pusese stăpânire cu sila pe neamul cel mai înţelept — grecii — nu a fost în stare să silească un norod atât de prost şi fără de putere să i se plece sub stăpânire, norod care a umblat de atâtea ori să lepede jugul pe care l-a primit de bunăvoie, dar şi-a păstrat întreagă şi nevătămată rânduiala sa politicească şi bisericească.

De altminteri moldovenii nu numai că nu sunt iubitori de învăţătură, ci chiar le e urâtă aproape la toţi[1]. Chiar şi numele meşteşugurilor cele frumoase şi ale ştiinţelor nu le sunt cunoscute. Ei cred că oamenii învăţaţi îşi pierd mintea şi atunci când vor să laude învăţătura cuiva, zic că a înnebunit de prea multă învăţătură. Despre lucrul acesta moldovenii vorbesc fără cuviinţă zicând că *"învăţătura este treaba popilor; pentru un om de rând este deajuns dacă ştie să citească şi să scrie, să-şi scrie numele, să-şi treacă în condica lui un bou alb, negru şi cu*

[1] Această imputare făcută moldovenilor de rând este nedreaptă. Condiţiile social-politice au împiedicat răspândirea învăţăturii în rândul maselor. În secolul al XVII-lea, învăţământul căpătase oarecare extindere, prin înfiinţarea unor şcoli, pe care, însă, nu le frecventau decât fiii boierilor şi chiar dintre ei, un numar destul de mare işi făceau studiile în Polonia.

coarne, caii, oile şi alte dobitoace de povară, stupii şi orice alte lucruri de acestea; toate celelalte sunt netrebuincioase". Cu toate că femeile nu stau ascunse faţă de bărbaţi cu aceeaşi băgare de seamă ca la turci, cu toate acestea, dacă sunt cât de cât de neam bun, ies rareori afară din casele lor. Jupânesele boierilor au, ce-i drept, o înfăţişare plăcută, dar cu frumuseţea stau mult în urma nevestelor oamenilor de rând. Căci acestea au chipul mai frumos, însă sunt în cea mai mare parte desfrânate. Unele beau pe acasă mult vin; dar în adunări rareori vezi o femeie beată: căci o femeie este socotită cu atât mai vrednică de cinste, cu cât mănâncă şi bea mai puţin la ospeţe. De aceea rar va vedea-o cineva ducând îmbucătura la gură sau deschizându-şi buzele atât ca să i se poată vedea dinţii; ea îşi vâră îmbucătura în gură cât poate mai în taină. Ei nu socotesc nimic mai de ocară decât să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve; şi se socoteşte fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e ruşine să-şi acopere capul, chiar şi cu pânza cea mai subţire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăţiei. Altminteri, obiceiurile sunt tot atât de deosebite, cât este de deosebit aerul de la un ţinut la altul al ţării.

Locuitorii din Ţara de Jos, de multă vreme obişnuiţi să trăiască în război cu tătarii, sunt oşteni mai buni şi de asemenea oameni mai mânioşi decât ceilalţi: se răzvrătesc mai lesne şi sunt mai nestatornici, iar dacă nu au un duşman dinafară cu care să se bată, sunt lesne ispitiţi de lenevie ca să stârnească o răzvrătire împotriva căpeteniilor, ba chiar şi împotriva domniei însăşi. Despre slujba religioasă ştiu puţin lucru. Cei mai mulţi dintr-înşii şi aproape tot norodul de rând crede că fiecărui om Dumnezeu îi hotărăşte ziua morţii; iar înaintea acesteia nimeni nu poate să moară sau să piară în război. Aceasta le dă o îndrăzneală aşa de mare, încât se năpustesc uneori nebuneşte asupra duşmanului. Să omoare sau să prade un turc, un tătar sau un evreu socotesc că nu este păcat şi cu atât mai puţin fărădelege. Cei ce locuiesc mai aproape de tătari pradă şi

omoară cu vrednicie; şi atunci când năvălesc în ţara tătarilor, ei zic că n-au prădat, ci că şi-au luat înapoi numai ce era al lor, fiindcă tătarii nu ar avea în stăpânire astăzi nimic afară de ceea ce au răpit cu sila de la strămoşii lor. Preacurvia este rară la ei. Însa tinerii socotesc nu numai că nu este ruşine, ci că este de laudă să preacurvească în taină până se însoară, ca şi când n-ar fi ţinuţi să asculte de vreo lege. De aceea la ei se aude adesea vorbindu-se în chipul acesta: "Fătul meu iubit! fereşte-te de furtişag şi de ucidere, pentru că eu nu te voi putea scăpa de la spânzurătoare; dar pentru împreunare neîngăduită, nu ai a te teme de vreo primejdie de moarte, câtă vreme vei plăti banii la şugubinat (aşa se cheamă acela care îi duce la femei desfrânate)". Chipul cu care primesc oaspeţi străini şi drumeţi e vrednic de cea mai mare laudă; căci deşi foarte săraci din pricina învecinării cu tătarii, totuşi nu se dau înapoi niciodată să dea mâncare şi găzduire unui oaspe şi-l adăpostesc fără plată timp de trei zile, împreună cu calul său. Pe străin îl primesc cu faţa voioasă, ca şi când le-ar fi frate sau altă rudenie. Unii aşteaptă cu masa de prânz până la al nouălea ceas din zi şi, ca să nu mănânce singuri, îşi trimit slugile pe uliţe şi le poruncesc să poftească la masă drumeţii pe care îi întâlnesc. Numai vasluienii n-au faima aceasta; aceştia nu numai că închid casa şi cămara în faţa oaspetelui lor, ci se ascund când văd pe cineva venind, se îmbracă în haine zdrenţăroase, vin apoi în chip de calici şi cer ei înşişi pomană de la străin.

Locuitorii din Ţara de Sus se pricep mai puţin în ale războiului şi nici nu sunt prea deprinşi cu armele; mai degrabă îşi mănâncă pâinea în sudoarea frunţii şi în linişte. Sunt înverşunaţi aproape până la eres în credinţa lor, de aceea se găsesc peste 60 de biserici din piatră numai în ţinutul Sucevei, peste 200 de mănăstiri mari, clădite din piatră, în toată Ţara de Sus, iar munţii sunt plini de călugări şi pustnici, care îşi jertfesc acolo, în linişte, lui Dumnezeu viaţa smerită şi singuratecă. Furtişaguri nu se săvârşesc decât puţine sau deloc la ei. Tot-

deauna s-au arătat cu credinţă către domn, iar dacă s-au iscat şi unele tulburări printre ei, acestea au fost stârnite numai de boierii din Ţara de Jos. Asemenea şi înainte de însurătoare păzesc curăţia şi au năravuri bune — lucru prea rar în Ţara de Jos. În trebile ţării sunt mai vrednici decât ceilalţi; trebile casei le fac cel mai bine; poruncile primite le împlinesc cu cea mai mare râvnă, iar oaspeţii îi primesc mult mai bine decât locuitorii din Ţara de Jos.

Jocurile sunt la moldoveni cu totul altfel decât la celelalte neamuri. Ei nu joacă doi sau patru inşi laolaltă, ca la franţuji şi leşi, ci mai mulţi roată sau într-un şir lung. Altminteri, ei nu joaca prea lesne decât la nunţi. Când se prind unul pe altul de mână şi joacă roata, mergând de la dreapta spre stânga cu aceiaşi paşi potriviţi, atunci zic că joacă *hora*; când stau însă într-un şir lung şi se ţin de mâini aşa fel că fruntea şi coada şirului rămân slobode şi merg împrejur făcând felurite întorsături, atunci acesta se numeşte, cu un cuvânt luat de la leşi “danţ”. La nunţi înainte de cununie au obicei sa joace în ogrăzi şi pe uliţe în două şiruri, unul de bărbaţi, iar celălalt de femei. La amândouă se alege o căpetenie, un om bătrân şi cinstit de toţi, care poartă în mână un toiag poleit cu aur sau unul pestriţ, legat la capăt cu o năframă cusută frumos. La pasul cel dintâi una dintre căpetenii trage pe ceilalţi, care trebuie să vină după ea, de la dreapta spre stânga, cealaltă îi trage de la stânga spre dreapta, astfel încât ajung să stea faţă în faţă; după aceea se întorc spate la spate, apoi se învârtesc fiecare şir în şerpuiri arcuite şi, ca să nu se încurce, se mişcă aşa de încet, încât mai că nu se poate vedea că şirurile se mişcă. În amândouă şirurile fiecare îşi ia locul după rangul lui. Jupânesele şi jupâniţele boierilor au locul după starea bărbaţilor şi părinţilor lor. Totuşi căpetenia are totdeauna locul cel dintâi, locul al doilea îl ia nunul, iar pe al treilea mirele. Aceleaşi locuri le iau în şirul femeilor nuna şi mireasa, chiar dacă acestea sunt dintr-o stare mai de jos decât celelalte. Până la urmă, însă, cele două rânduri

se amestecă şi joacă roată, în aşa chip că fiecare bărbat însurat ţine de mâna dreaptă pe nevasta lui, iar holteii ţin fiecare de mână câte o fată de seama lor şi le învârtesc împrejur. Uneori hora se învârteşte în trei colţuri, în patru colţuri sau în forma unui ou, după voia şi iscusinţa căpeteniei. Afară de aceste feluri de jocuri, care se joacă pe la sărbători, mai sunt încă alte câteva aproape un eres, care trebuie alcătuite din numerele fără soţ 7, 9 şi 11. Jucătorii se numesc "căluşari", se adună o data pe an şi se îmbracă în straie femeieşti. În cap îşi pun cunună împletită din pelin şi împodobită cu flori; vorbesc ca femeile şi, ca să nu se cunoască, îşi acoperă obrazul cu pânză albă. Ţoţi au în mână câte o sabie fără teacă, cu care ar tăia îndată pe oricine ar cuteza să le dezvelească obrazul. Puterea aceasta le-a dat-o o datină veche, aşa că nici nu pot să fie traşi la judecată, când omoară pe cineva în acest chip. Căpetenia cetei se numeşte stariţ, al doilea primicer, care are datoria să întrebe ce fel de joc pofteşte stariţul, iar pe urmă îl spune el în taină jucătorilor, ca nu cumva norodul să audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au peste o sută de jocuri felurite şi câteva aşa de meşteşugite, încât cei ce joacă parcă nici nu ating pământul şi parcă zboară în văzduh. În felul acesta petrec în jocuri necontenite cele zece zile între Înălţarea la cer a lui Hristos şi sărbătoarea Rusaliilor şi străbat toate târgurile şi satele jucând şi sărind. În toată vremea aceasta ei nu dorm altundeva decât sub acoperişul bisericii şi zic că, dacă ar dormi într-alt loc, i-ar căzni de îndată strigoaicele. Dacă o ceată de acestea de căluşari întâlneşte în drum alta, atunci trebuie să se lupte între ele. Ceata biruită se dă în lături din faţa celeilalte şi, după ce fac învoieli de pace, ceata biruită este supusă celeilalte cete vreme de nouă ani. Dacă vreunul este omorât într-o astfel de încăierare, nu se îngăduie judecată şi nici judecătorul nu întreabă cine a savârşit fapta. Cine a fost primit într-o asemenea ceată trebuie să vină de fiecare dată, vreme de noua ani, în aceeaşi ceată; dacă lipseşte, ceilalţi zic că îl căznesc duhuri rele şi strigoaicele. Norodul lesne crezător

pune pe sama căluşarilor puterea de a izgoni boli îndelungate. Vindecarea o fac în acest chip: bolnavul îl culcă la pâmănt, iar căluşarii încep să sară şi, la un loc ştiut al cântecului, îl calcă, unul dupa altul, pe cel lungit la pământ începând de la cap şi până la călcâie ; la urmă îi mormăie la urechi câteva vorbe alcătuite într-adins şi poruncesc boalei să slăbească. După ce au făcut aceasta de trei ori în trei zile, lucrul nădăjduit se dobândeşte de obicei şi cele mai grele boli, care s-au împotrivit lungă vreme meşteşugului doftoricesc, se vindecă în acest chip, cu puţină osteneală. Atâta putere are credinţa până şi în farmece.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XVIII-LEA

DESPRE OBICEIURILE DE LA LOGODNĂ ŞI DE LA NUNTĂ

După ce am arătat sufletul şi năravurile moldovenilor, cititorul poftitor să ştie nu va fi cu siguranţă nemulţumit, dacă îi vom arăta pe scurt şi obiceiurile de care ţin aceştia seamă la logodne şi la nunţi. Moldovenii îşi însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericeşti, cununia. Însă se socoteşte că e ruşine dacă o fecioară cere pe un bărbat; iar obiceiul ţării a statornicit că flăcăii trebuie să-şi aleagă ei înşişi neveste şi nu să-şi aleagă părinţii fetei ginerele. Drept aceea, dacă unui flăcău îi place o fată, atunci el trimite la părinţii ei oameni pe care ei îi numesc, cu o rostire latinească stricată, peţitori, adică *petitores*. Aceştia iscodesc mai întâi pe departe gândurile bătrânilor, ca să nu păţească ruşinea să nu vrea părinţii fetei. Dacă bagă de seamă însă că aceştia vor s-o dea atunci se duc cu toate rudeniile mirelui în casa fetei. Cel mai de frunte dintre peţitori, numit staroste, începe să rostească vorbele pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sunt la fel: "*Moşii şi strămoşii părinţilor noştri, umblând la vânat prin codri au dat peste ţara în care locuim noi acum şi în ţara asta trăim, ne hrănim şi ne întărim cu laptele şi mierea ei. Îmboldit de pilda lor, măritul boier cutare, în vreme ce umbla după vânat pe câmpii, prin codri şi prin munţi, a dat de o ciută, care, sfioasă şi cuminte nu i-a îngăduit să-i vadă faţa, ci a luat-o la fugă şi s-a ascuns. Am pornit pe urmele lăsate de copitele ei, care ne-au adus până în casa aceasta; de aceea voi trebuie sau să ne daţi sau să ne arătaţi încotro a fugit vânatul pe care l-am gonit cu osteneală şi sudoare din pustietăţi*". Acela ce rosteşte vorbele acestea mai adaugă încă vreo câteva alte vorbe

cu tâlc şi înflorite, pe care le poate ticlui. Părinţii răspund la început că în casa lor n-ar fi venit acest fel de vânat; oaspeţii s-au încurcat în urmele pe care au venit, ciuta ar putea fi ascunsă pe la vecini. Iar dacă peţitorii stăruie să li se arate vânatul, atunci se aduce o fată bătrână, urâtă şi îmbrăcată în zdrenţe şi îi întreabă dacă aceasta e ciuta pe care o urmăresc. Peţitorii răspund: "*nu*" ! şi adaugă că vânatul lor are plete bălaie, ochi de şoim, dinţi ca şiragul de mărgele, buze mai roşii decât cireşile, trup ca de leoaică, pieptul ca de gâscă, gât ca de lebădă, degete mai netede decât ceara şi faţa mai strălucitoare decât soarele şi luna. Dacă părinţii tăgăduiesc din nou că un astfel de vânat s-ar fi arătat vreodata la ei, peţitorii le dau răspuns că ei au cei mai buni câini de vânătoare, care nu i-au înşelat niciodată şi care le-au dat semnele cele mai adevărate că ciuta pe care o caută ei se află tăinuită aici.

La urmă, când peţitorii se laudă cu sila şi cu armele, atunci părinţii scot fata la iveală, împodobită după puterile lor. Când o văd, peţitorii spun îndată că ea este ciuta căutată. Apoi cheamă un preot sau, dacă acesta este prins cu alte trebi, pe cei mai bătrâni dintre vecini şi înaintea lor logodnicii îşi schimbă inelele. Isprăvindu-se aceasta, părinţii ascund îndată fata şi se întinde masa, la care, înainte să se scoale, se hotărăşte ziua nunţii.

Când mirii sunt copii de boieri, atunci nu se poate face nici logodna şi nici binecuvântarea preotului fără încuviinţarea domnului şi mărturia arhiereului. Prin aceasta de la urmă se caută să nu se facă vreo nuntă neîngăduită de legile creştineşti şi preoţeşti; iar prin cea dintâi, să nu se unească mai de aproape prin această legătură mai multe neamuri boieresti fără de voia domnului. Când se hotărăşte vremea să se facă nunta, atunci rudeniile se adună în lunea dinainte, după liturghie, atât în casa mirelui, cât şi în cea a miresei, aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sunt ţigani şi se ospătează în casă în cântările din gură şi din instrumente, ale acestora. După ce

se ridică de la masă, fetele şi alte femei cern făină aleasă pentru nuntă, din care pricină ziua aceasta este numită îndeobşte ziua cernutului. Dacă se află în acelaşi târg sau în acelaşi sat casele celor logodiţi, ori nu sunt mai departe una de alta decât cale de două sau trei zile, atunci ospăţul de nuntă începe de joi în amândouă casele şi ţine până sâmbătă. Duminică se strâng toate rudeniile mirelui ca să aducă mireasa şi trimit înainte colăcari ca să vestească sosirea mirelui. Cei ce sunt adunaţi la casa miresei îi pândesc în cale şi caută să-i prindă înainte să ajungă la casa miresei. Ca să se ferească de acest lucru colăcarii folosesc de obicei cai foarte iuţi. Dacă se întâmplă să-i prindă, când este vorba de oameni din norod, îi leagă vârtos şi-i pun de-a-ndăratelea pe cal; la cei de frunte, însă, pe aceştia îi împresoară prietenii miresei şi îi duc îndată, cu chip că i-au robit, până la casa acesteia. Odată ajunşi acolo, îi întreabă ce caută? Ei dau răspuns că au fost trimişi să vestească război şi că oştenii vor sosi curând ca să ia cetatea. După ce spun acestea, îi duc înlăuntru şi îi silesc să deşarte câteva pahare cu vin şi îndopaţi astfel cu vin, îi trimit îndată îndărăt cu câţiva oaspeţi ai miresei. Când aceştia văd că vine mirele, îi lasă pe colăcari — nu fără ocări — şi se grăbesc spre casă. Dacă aceia care îl însoţesc pe mire pot să se ia după dânşii şi să-i înhaţe, atunci obişnuiesc să-i lege vârtos şi să-i ia cu ei. La urmă, când oaspeţii celor două părţi se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărându-se o răsplată şi anume: la oamenii de rând, o năframă cusută frumos, iar la cei mai avuţi, o bucată de pânză sau de mătase de bun preţ. Apoi trimit înainte oameni care hotărăsc ţinta şi, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înşii care fac strigarea, aceia ce cred că au caii cei mai buni le dau pinteni. Învingătorul primeşte răsplata din mâna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meşteşugit. Spre seară, după vecernie, logodnicii sunt duşi la biserică cu cât alai le stă în puteri, ca să primească binecuvântarea bisericească. În mijiocul bisericii se aşterne un covor, pe care stă la dreapta mirele, iar la

stânga mireasa. În vreme ce stau acolo, li se pun sub amândouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rând, lei prin care se înţelege că s-au lepădat de lume şi că trebuie să calce în picioare măreţia acesteia. Îndărătul lor stau nunul şi nuna, ţinând două lumânări la fel de mari şi de grele. În vremea aceasta preotul rosteşte rugăciunea obişnuită la cununie şi le schimbă de trei ori inelele. După ce pune celor doi miri cununiile pe cap, îi poartă prin mijlocul bisericii la fel ca la danţ, în vreme ce cântăreţii înalţă cântarea obişnuită la acest prilej. În această vreme rudele împrăştie printre cei din jur bani mărunţi, nuci şi hamei uscat, ca să arate prin asemenea pilde că se roagă lui Dumnezeu dătătorul de viaţă pentru rodnicia hameiului şi a nucilor, iar de toate avuţiile şi semeţiile acestei lumi trebuie să se lepede. Preotul dă la urmă celor doi cununaţi să guste de trei ori pâine întinsă în miere, semn al dragostei şi unirii veşnice. Şi ca să dea prilej celor dimprejur să râdă la această ceremonie voioasă, îi lasă pe miri să încerce de trei ori în zadar să apuce din îmbucătură. După ce se sfârşesc toate, toţi se întorc, în aceeaşi rânduială în care au venit, la casa miresei, a carei faţă e acoperită cu o pânză subţire de mătase roşie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, când mireasa e dusă la culcare, fraţii sau rudeniile miresei le înfig în perete deasupra capului mirilor. În vremea aceasta mănâncă şi bea, câteodată până la al treilea ceas al dimineţii. După acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoş fript cu pene cu tot; unul dintre oaspeţi se ascunde sub masă, cântă cocoşeşte şi vesteşte zorii zilei. Oaspeţii dau după aceea bucătarului bacşiş şi se ridică cu toţii de la masă; iar mirele, care îşi ţine mireasa de mână, se aşează în mijlocul camerei. Apoi un diac citeşte cu glas tare foaia zestrei, iar toate aceste lucruri, care au fost puse într-o cameră deosebită ca să poată fi văzute de fiecare, sunt încărcate într-o căruţă şi duse acasă la mire. Apoi acela care vorbeşte părinţilor miresei în numele ei pomeneşte naşterea, creşterea şi toate celelalte binefaceri primite de la ei; le mulţumeşte pentru toate şi le cere binecuvântarea, pe care părinţii i-o dau ei înşişi sau pun

pe altcineva să i-o dea în numele lor şi roagă pe Dumnezeu şi pe îngerul lor păzitor să le dea celor cununaţi dragoste credincioasă şi aşternut nespurcat, iar la urmă le aduce paharul de despărţenie — care se numeşte paharul căii albe — lăsându-i apoi să plece din casa lor. Când dau să păşească peste pragul casei, îi opresc fraţii miresei sau, dacă aceasta n-are fraţi, fraţii părinţilor ei, cu sabia goală, pe care o înfig de-a curmezişul în stâlpii uşii. Mirele scapă de ei dându-le fie un cal, fie un alt dar pe care îl are la îndemână. Mireasa se urcă singură (pentru că nu-i este îngăduit să ia din casa părintească nici o slugă) într-o căruţă, însoţită de mama sau sora mirelui, şi îl urmează pe bărbatul ei, care merge înainte. Când ajung la casa mirelui — după ce se mai deşartă încă vreo câteva pahare de vin — pe tineri îi duc naşii în odaia de culcare. Mirele se îngrijeşte cu multă luare-aminte ca a doua zi părinţii miresei să nu afle nimic despre fiica lor; pentru că aceştia trebuie să-şi vadă fiica, împreună cu toţi prietenii apropiaţi, a treia zi după nuntă, drum care se numeşte drumul cel mare, fiindcă acuma părinţii pot să aibă parte — după cum se întâmplă — sau de multă cinste, sau de ruşine. Căci, dacă fiica lor s-a aflat fecioară, nu numai că toate sunt bune, dar şi părinţii sunt ospătaţi cu o masă strălucită, la care, după ce mănâncă al doilea fel de bucate, se arată fiecăruia pe un taler cămaşa cu semnele fecioriei, pe care toţi obişnuiesc să pună un mic dar. Dar aceasta se întâmplă numai la oamenii de rând, căci la cei mai de sus nu pot să vadă cămaşa decât socrii. Iar dacă fiica lor s-a făcut de ocară din pricina unei împreunări neîngăduite, mirele îşi adună a doua zi prietenii apropiaţi, cărora le arată că şi-a găsit mireasa spurcată (cu acest cuvânt numesc ei femeile necinstite). Aceştia aduc pentru ea cea mai proastă căruţă şi, cu hamuri rupte, înhamă în locul cailor pe părinţii ei şi-i silesc cu bătaia să-şi ducă înapoi acasă, ca pe o curvă, fiica aşezată în caruţă. Nimănui nu-i este îngăduit să împiedice acest lucru pe drum şi dacă cineva ar cuteza să slobozească pe părinţi, acela ar fi pedepsit nu numai cu bătaia, ci şi de către judecător, ca un

călcător al legii şi al obiceiurilor ţării. Bărbatul opreşte toată zestrea, şi, dacă el a făcut cheltuieli cu nunta, le primeşte îndărăt, la porunca judecătorului, de la parinţii care nu şi-au păzit fata. Aşa se întâmplă printre ţărani cu oamenii aceia sărmani; dar nu şi printre boieri care îşi priveghează fetele mult mai îndeaproape, aşa că nu li se poate întâmpla lesne asemenea lucru. Când află că fata lor s-a găsit spurcată, răscumpără necinstea fiicei lor cu o zestre mai mare în sate sau bani; iar dacă ginerele nu se mulţumeşte în nici un chip cu aceasta, îşi iau fata acasă şi dau mirelui slobozenie să se însoare cu alta.

Când domnul însuşi este naş, atunci ospăţul de nuntă se face la curtea domnească. Mirele primeşte din partea domnului un gugiuman la fel cu al domnului şi un cal, iar la masă toata vremea stă de-a dreapta domnului cu capul acoperit. Toţi slujitorii curţii îl slujesc, ca şi pe domn; iar când mirele se duce la biserică sau la casa sa, toată curtea domnească — cu ţimbale şi alte instrumente moldoveneşti şi turceşti — îl însoţeşte ca pe domnul însuşi. A treia zi după nuntă mirele se duce împreună cu mireasa la domn şi la doamnă ca să mulţumească pentru cinstea atât de mare ce li s-a făcut — dar fără să aducă daruri.

CUPRINS

CAPITOLUL AL XIX-LEA

DESPRE OBICEIURILE DE ÎNGROPĂCIUNE LA MOLDOVENI

Moldovenii îşi îngroapă morţii după rânduiala bisericii răsăritene. Îndată ce moare cineva, se spală cu apă caldă şi, înainte de a-i înţepeni mădularele, îl îmbracă cu hainele cele mai noi şi cele mai bune pe care le-a avut; se aşează apoi trupul pe năsălie în mijlocul pridvorului. Trupul mortului nu se îngroapă chiar în ziua cea dintâi, ci se aşteaptă până a treia zi, ca nu cumva să se socotească mort un bolnav căzut numai în nesimţire şi să se îngroape de viu. Vecinii se adună când aud clopotele şi îşi arată întristarea către rudele de sânge care stau în jurul mortului. În ziua sorocită pentru îngropăciune, toţi vecinii se adună şi-l petrec pe mort, după ce se isprăveşte slujba la biserică, în vreme ce preoţii merg înaintea lui, iar rudele în urmă. După ce se împlinesc datinele bisericeşti, trupul mortulul este îngropat în curtea bisericii. Iar când moare vreo căpetenie a oastei, atunci caii lui se acoperă cu pânză neagră şi hainele cele mai scumpe i se pun deasupra; înaintea mortului este purtată o suliţă de care atârnă o sabie fără teacă şi cu mânerul în jos. De o parte şi de alta păşesc vreo câţiva oşteni, îmbrăcaţi în zale şi cu coifuri. Ei pun în ochii cailor zeamă de ceapă sau praf de puşcă, ca să se arate ca şi când caii ar plânge în felul oamenilor moartea stăpânului lor. Trupul unui boier îl petrece de obicei domnul însuşi, împreună cu toată curtea lui. Dacă mortul a fost unul dintre cei mai de frunte, atunci semnele dregătoriei lui sunt purtate înaintea năsăliei până la groapă; iar după aceea sunt aşezate în spătărie

sau în divan. Locul său trebuie să rămână gol măcar vreme de trei zile. Doliul nu este acelaşi pentru toţi. Dacă moare un ţăran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol şase luni de-a rândul, chiar dacă este în toiul iernii, şi să-şi lase să crească părul şi barba; nu pot să-şi acopere cu nimic capul, chiar dacă au de mers cale cât de lungă. Altminteri acelaşi lucru îl făceau îndeobşte şi boierii vreme de 40 de zile de-a rândul; însă acuma au lepădat asemenea obiceiuri şi se mulţumesc să îmbrace haină cernită şi să-şi lase părul să cadă în plete. Dacă a murit fratele unei fete de ţăran, după obicei ea îşi taie o şuviţă de păr şi o atârnă pe crucea ce se pune la groapa lui şi poartă grijă un an întreg ca nu cumva să se piardă sau să cadă; dacă se întâmplă totuşi acest lucru, ea atârnă iară o şuviţă pe cruce. De obicei se adună cu toţii în fiecare duminică la groapă vreme de un an şi-şi plâng morţii. Cei bogaţi năimesc bocitoare, care ştiu felurite cântece de jale, în care arată ticăloşia şi deşărtăciunea vieţii, după cum se poate vedea din versurile acestea cu care fac de obicei începutul:

Cânt cu jale viaţa rea a lumii acesteia,
Cum se sfarmă şi se rupe ca un fir de aţă.[1]

Apoi ele închipuiesc fiinţa celui mort ca fiind de faţă, îl întreabă tot felul de lucruri şi spun că din ură pentru lumea

---

[1] În ediţia latină Cantemir a tălmăcit versurile cu care se începe poemul filozofic *Viaţa lumii* de Miron Costin astfel:

A lumii cânt cu jele
Cumplita viaţă,
Cum se rupe şi se taie
Ca cum ar fi o aţă

Nu este exclus că motivul acesta, care descinde în literatura cultă din lirica lui Ovidiu, să fi avut şi o circulaţie populară. În nici un caz, forma utilizată de Cantemir, nu pare a indica o provenienţă populară.

aceasta nu vroieşte să răspundă la întrebările puse, dar, în cele din urmă, înduplecat de rugăminţile rudelor, rosteşte câteva cuvinte. Le dă învăţătură ce trebuie şi ce nu trebuie să facă şi le spune că de aici înainte nu va mai vorbi cu dânşii şi nici nu se va mai întoarce pe pământ, fiindcă a şi început să guste desfătările raiului, pe care Dumnezeu le-a gătit slugilor lui credincioase — şi alte bazaconii de acestea de-ale femeilor limbute.

III

DESPRE CELE BISERICEŞTI ŞI ALE ÎNVĂŢĂTURII ÎN MOLDOVA

CUPRINS

CAPITOLUL I
DESPRE RELIGIA MOLDOVENILOR

Lenevirea strămoşilor noştri este de vină că nu putem spune ce fel de religie au avut odinioară moldovenii mai înainte ca soarele dreptăţii să fi răsărit pe cerul nostru. Iar dacă vroim să credem că dacii cei vechi se trăgeau din sciţi — cum zic toţi istoricii pe care îi cunoaştem — atunci se poate prepune, fără teamă că vom greşi, că moldovenii s-au închinat la aceiaşi zei la care s-au închinat — după cum se vede din cele ce spun cronicile ruseşti — neamurile scite, cum sunt: *Peruna*, zeul tunetului, *Volos*, zeul dobitoacelor, *Pohvist*, zeul văzduhului, *Lado*, zeul veseliei, *Kupalo*, zeul secerişului, şi alţi zei ca aceştia, precum: *Osliado, Chorsa, Daşuba, Striba, Semargle* şi *Mocosa*. Asemenea se vede că şi romanii, pe care nu i-a întrecut nici un alt neam cu eresurile, nu numai că nu au nimicit religia cea veche, ci dimpotrivă au mai sporit-o cu zei noi de-ai lor. Acest lucru îl va vedea lesne oricine îşi aminteşte că romanii, ori de câte ori supuneau o ţară nouă, aduceau jertfe atât zeilor neamului biruit, cât şi zeilor lor: ba încă după ce au biruit Egiptul, muma cea roditoare a idolilor, au adus de acolo la Roma idoli de tot felul, cărora li s-au închinat de asemenea. Se mai adaugă la aceasta şi credinţa tuturor celor ce se închinau la idoli că nu numai fiecare ţară ar avea zeii ei, ci şi că fiecare familie ar avea zeii casei şi zeii păzitori, despre care credeau că le-ar purta o grijă deosebită şi că cel ce nu se înţelege cu ei nu poate nici să-şi stăpânească cu norocire ţara sa şi nici să trăiască în pace în casa lui. Nu se poate dovedi cu nici un fel de mărturii limpezi ale cronicarilor cam în ce vreme a încetat în Moldova eresul păgânesc şi s-a primit legea cea creştinească;

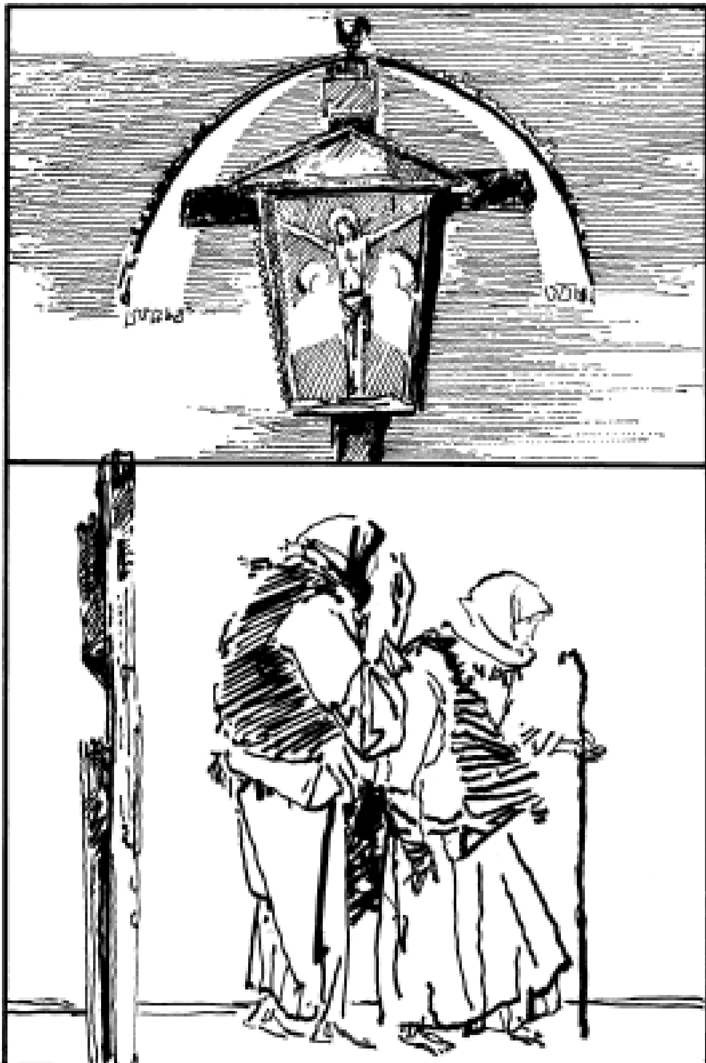
cu toate acestea, pesemne că religia creştinească a fost adusă pe faţă în Dacia abia în vremea domniei lui *Constantin cel Mare*, fiindcă sub *Constanţiu*, fiul lui *Constantin cel Mare*, amândouă Daciile îşi aveau arhiereii lor, după cum arată tipicul soborului ţinut la Sardes. Şi se poate că mulţi daci să se fi plecat cu multă vreme înainte asupra învăţăturii sângerate a mucenicilor, ca să urmeze steagul lui Hristos. În zilele noastre tot norodul ţine de biserica creştinească a Răsăritului. Nu se îndoieşte nimeni de slova credinţei, nimeni nu se arată fără luare-aminte faţă de vreuna din porunci şi nu face nimic din cele oprite de biserică. O erezie sau un eretic nu s-au arătat vreodată în Moldova şi cu atât mai puţin s-ar fi putut răspândi[1]. Poate că pricina este şi că norodul nu a primit niciodată învăţătura scolastică şi cea vicleană a clevetitorilor, ci a crezut că simplitatea Evangheliei şi învăţătura sfinţilor părinţi bisericeşti sunt îndestulătoare pentru mântuirea sufletului şi fără şcoală. Nici o altă religie nu este mai urâtă de moldoveni ca religia papistaşilor, deşi ţin de ea aproape toţi supuşii moldoveni de neam unguresc, care au şi un episcop al lor la Bacău. Adică ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, iar îndepărtarea lor de la biserica cea adevărată se poate înţelege lesne; papistaşii însă sunt lupi îmbrăcaţi în piele de oaie (căci ei nu ştiu nimic despre alţi papistaşi decât despre cei crescuţi în biserica Răsăritului); iar papistaşii le zic celor ce ţin de biserica grecească uneori fraţi, alteori schismatici şi ἀκέφαλων[2] pentru că nu cinstesc capul văzut al bisericii, adică pe papa; alteori îi numesc chiar eretici. De aceea se întâmplă că norodul cel prost abia poate să deosebească adevărul de înşelăciune, ca să se poată păzi de otrava ei. Pricina cea mai de seamă împotriva oricăror înnoiri, ca să vorbim în treacăt, pare că se

[1] D. Cantemir are în vedere faptul că românii ca popor nu au acceptat catolicismul şi nici alte culte, cu toate încercările care s-au făcut. În acelaşi timp, dovedindu-se statornici în credinţa lor, şi nu i-au împiedicat pe alţii să-şi exercite religia în care credeau, dovedind un spirit de toleranţă exemplar.

[2] *Acefali* — fără cârmuitori.

află în statornicia cu care moldovenii s-au plecat totdeauna către biserica Răsăritului. Pentru că ştie oricine a învăţat istoria bisericii că ţara ungurească şi Transilvania, unde au locuit strămoşii noştri înainte de descălecatul Moldovei, nu s-au închinat niciodată scaunului de la Ţarigrad sau grecesc, ci totdeauna scaunului de la Roma, de aceea toţi locuitorii au şi fost fii ai bisericii Apusului, înainte să fi răzbătut până acolo ereziile lui *Luther* şi *Calvin*. Dar fiindcă urmaşii lui *Dragoş* şi-au păstrat totdeauna religia pe care au avut-o în vatra de unde au plecat (căci nu ni se spune nicăieri că ei ar fi părăsit biserica papistăşească şi ar fi trecut la biserica Răsăritului), dar credinţa lor nu se deosebeşte întru nimic de aceea a Răsăritului, se vede limpede că Apusul şi nu Răsăritul s-a depărtat mai târziu de la credinţa creştinească cea adevărată. Dar să lăsăm acestea şi să ne întoarcem la lucrul de care vorbeam.

Mărturisirea credinţei sau crezul se foloseşte în slujba religioasă aşa cum a fost alcătuit de către sfinţii părinţi la Sinodul de la Niceea, iar adăogirea papistăşească *"şi de la Fiul"* se leapădă. Despre purcederea sfântului duh, ei cred întocmai ceea ce spune Ioan evanghelistul cu vorbele Mântuitorului. Dar, după cum nu se vor să recunoască purcederea de la Fiul fiindcă Sfânta Scriptură nu zice nimic mai limpede, tot atât de puţin folosesc în slujba lor religioasă adăogirea lui Palama: "*de la Tatăl singur*". Au şapte taine. La împărtăşanie se ţin după cele statornicite de sfinţii părinţi *Vasile* şi *Ioan Chrisostom*. Folosesc la aceasta pâine dospită şi se împărtăşesc în amîndouă chipurile, cu pâine şi cu vin. Cinstesc icoanele sfinţilor, dar nu cioplite, ci zugrăvite, însă zic că numai lui Dumnezeu singur i se cuvine slujbă religioasă. Cred că sfinţii n-au ajuns încă la mântuirea desăvârşită, ci că, împreună cu Pavel, ei aşteaptă ziua de apoi, adică judecata cea de pe urmă; mai cred că aceştia au totuşi, în vremea aceasta în sufletele lor o nădejde neîndoită în mântuire, care trezeşte în ei o bucurie nespusă, aşa că pentru vredniciile lor nu le lipseşte nimic. Nu recunosc purgatoriul, dar zic că păcatele mici pot fi iertate

şi după moarte prin rugăciunile bisericii şi cu pomeni. Citesc în biserică Sfânta Scriptură după tălmăcirea celor şaptezeci de tâlmaci; ei leapădă Vulgata şi toate celelalte tălmăciri. Postesc, în afară de miercurea şi vinerea, de patru ori pe an la vremea rânduită, dar în postul cel mare de patruzeci de zile şi în postul din zilele cele de la începutul lunii lui august închinate Sfintei Fecioare se înfrânează să mănânce chiar şi peşte. Mai sunt unii care nu mănâncă nici lunea carne, din prea mare eres, şi care îşi aşează ei înşişi şi alte zile de post la praznicile sfântului Atanasie, sfântului Gheorghe şi sfântului Dumitru, şi unele femei, măcar că nu îmbracă straie monahiceşti, fac jurământ de bunăvoie să nu mănânce carne toată viaţa lor. Altminteri norodul — şi la noi în Moldova, ca şi în alte ţări pe care ştiinţa nu le-a luminat încă — este foarte plecat spre eres şi încă nu s-a curăţat desăvârşit de necurăţia cea veche, încât se mai închină şi acuma în poezii şi cântece, la nunţi, îngropăciuni şi alte întâmplări ştiute, la câţiva zei necunoscuţi şi care se vede că se trag din idolii cei vechi ai dacilor. Aşa sunt *Lado* şi *Mano* (a), *Zâna* (b), *Drăgaica* (c), *Doina* (d), *Heiole* (e), *Stahia* (f), *Dracul din tău* (g), *Ursitele* (h), *Frumoasele* (i), *Sânzienele* (k), *Joimăriţele* (l), *Paparuda* (m), *Chiralesia* (n), *Colinda* (o), *Turca* (p), *Zburătorul* (q), *Miazănoapte* (r), *Strâga* (s), *Tricolici* (t), *Legătura* (u), *Dezlegătura* (v), *Farmec* (w), *Descântec* (x), *Vergelat* (y) şi multe asemenea.

[Notă]

a) Se obişnuieşte ca numele lor să fie pomenit de babe, mai cu seamă la nunţi; de aceea se poate presupune că prin ele trebuie să se înţeleagă Venus şi Cupido, ca păzitori ai dragostei de nuntă.

b) Acest cuvânt ar putea să se tragă din numele Diana. Totuşi rareori se vorbeşte despre ea singură, de obicei se vorbeşte de mai multe; le zic Zâne şi le socotesc nişte fecioare frumoase, care dăruiesc frumuseţe.

c) După cum se vede, prin ea o înţeleg pe Ceres. Căci în acea vreme a anulul când încep să se coacă semănăturile, toate fetele ţăra-

nilor din satele învecinate se adună şi o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de Drăgaica. O petrec pe ogoare cu mare alai, o gătesc cu o cunună împletită din spice şi cu multe basmale colorate şi-i pun în mâini cheile de la jitniţe. Drăgaica aceasta împodobită în acest chip se întoarce de la câmp spre casă cu mâinile întinse şi cu basmalele fluturând în vânt, de parcă ar zbura, şi cutreieră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă cântând şi jucând laolaltă cu toate tovarăşele ei de joc, care o numesc foarte des soră şi mai-marea lor în cântecele alcătuite cu destulă iscusinţă. Fetele din Moldova doresc din toată inima să aibă parte de această cinstire sătească, deşi în cântecele lor spun mereu, după datină, că fata care a întruchipat Drăgaica nu se poate mărita decât abia după trei ani.

d) Se vede că acesta a fost numele obişnuit la daci al lui Marte sau al Belonei, căci cu el încep toate cântecele în care se cântă faptele războinice şi moldovenii îl folosesc îndeobşte ca să-l pună înaintea cântecelor lor.

e) Acest nume îl folosesc de obicei în cântecele de jale, dar nu ca o strigare, ci în aşa chip, că s-ar părea că vor să arate prin el o fiinţă ştiută.

f) Ei îşi închipuie că aceasta ar fi o femeie uriaşă care străjuieşte şi e stăpâna caselor vechi şi părăsite, mai cu seamă a celor zidite sub pământ, şi de aceea şi a comorilor.

g) Aşa numesc ei duhurile rele, despre care cred că îşi au lăcaşul în apă.

h) Ei cred că acestea ar fi două fecioare, ce se află de faţă la naşterea oricărui copil şi care îi dăruiesc, după voia lor, însuşiri sufleteşti şi trupeşti şi îi hotărăsc de la început toata norocirea şi toată năpasta ce va întâmpina în viaţă.

i) Ei le socot pe acestea nimfe ale văzduhului, care îndrăgesc adesea pe feciorii cei tineri şi frumoşi. Când pe un flăcău îl loveşte deodată slăbănogirea sau damblaua, ei dau vina pentru boalele acestea pe Frumoase şi zic că în chipul acesta ele se răzbună atunci când dragostea li s-a schimbat în ură şi furie, fiindcă cel ce le era drag nu le-a dat ascultare.

k) Acesta este numele sfântului Ioan Botezătorul. Ei cred că în ziua când se prăznuieşte acest sfânt soarele nu-şi străbate drumul său drept înainte, ci într-o linie tremurată. De aceea toţi ţăranii moldoveni se scoală în acea zi înaintea zorilor şi privesc cu ochi mari răsăritul soarelui şi cum ochiul nu suferă prea mult această lumina şi, din pricina ei,

începe să se zdruncine şi să tremure, ei pun pe seama soarelui tremurătura pe care o simt în ochi şi se întorc voioşi acasă, după ce au făcut această încercare.

l) Aşa le numesc pe femeile despre care zic că umblă în joia verde, dis-de-dimineaţă, şi dacă dau de o femeie dormind, fiindcă în Moldova se face de obicei în toate casele focul la vremea aceea, o pedepsesc să fie de atunci încolo trândavă la tot lucrul de peste an.

m) În vremea verii, când semănăturile sunt primejduite de secetă, oamenii de la ţară îmbracă o copilă mai mică de zece ani cu o cămaşă făcută din frunze de copaci şi buruieni. Toate celelalte copile şi copiii de aceeaşi vârstă o urmează şi se duc jucând şi cântând prin împrejurimi; iar oriunde sosesc, babele au obicei de le toarnă apă rece în cap. Cântecul pe care-l cântă este alcătuit cam aşa: "*Paparudo! sui-te la cer, deschide-i porţile, trimite de acolo ploaia aici, ca să crească bine secara, grâul, meiul şi altele*".

n) Se potriveşte cu strigarea creştinilor în rugăciunea lor "*Kyrie eleison!*" de unde se şi trage. Stăpânul casei are obicei să facă la 5 ianuarie, în ajunul Bobotezei, o cruce de lemn, pe care o înveleşte cât mai frumos cu pânză albă sau cu pânză de borangic şi catifea, cum poate fiecare, după averea lui, iar după vecernie ca într-un alai, petrecuţi de o droaie de copii, o poartă prin toate casele, unde strigă foarte des cuvântul *Chiraleisa*.

o) Aceasta aduce cu *Calendis* ale romanilor şi se prăznuieşte îndeobşte la începutul fiecarui an nou, atât de către oamenii de rând, cât şi de boieri, cu datini deosebite.

p) Este un joc închipuit în vremurile vechi din ură împotriva turcilor. În ziua de Crăciun se pune cuiva o căpăţână de cerb cu coarne, mari, de care se leagă o mască făcuta din fâşii de pânză colorată şi atât de lungi încât acoperă şi picioarele celui care o poartă. Peste acesta se aşează altul, care se face un bătrân ghebos, şi aşa străbat toate uliţele şi casele, jucând şi cântând cu o mulţime de lume după ei.

q) Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tânăr frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curând măritate şi toată noaptea săvârşeşte cu dânsele lucruri necuviincioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalţi oameni, nici chiar de cei care îl pândesc. Iar noi am mai auzit că unii bărbaţi însuraţi mai inimoşi au prins asemenea zburători şi, când au aflat că sunt făpturi cu trup ca şi alţii, i-au pedepsit cum li se cădea.

r) Se numeşte miazănoapte şi zic că este o nălucă, care umblă pe răspântii de drum de la asfinţitul soarelui şi până la miezul noptii, luând înfăţişare de animale de tot felul, pierind apoi iarăşi.

s) Se trage de la cuvântul grecesc str°jl şi la moldoveni are acelasi înţeles ca şi la romani, adică zic că e o vrăjitoare bătrână care omoară copiii noi născuţi, pe neştiute, cu meşteşug drăcesc. Acest eres este răspândit cel mai mult la ardeleni. Ei zic că, atunci când umblă Strâga, găsesc copiii înăbuşiţi în leagăne, fără să fi fost mai înainte bolnavi. Dacă au prepus pe vreo femeie bătrână, atunci o leagă de mâini şi de picioare şi o aruncă într-un râu. Dacă se duce la fund, atunci zic că e nevinovată; iar dacă pluteşte deasupra apei, atunci zic că e destul de vinovată şi o ard de vie, fără să mai facă cercetări, în vreme ce bătrâna strigă în zadar că e nevinovată, până îşi dă duhul.

t) Este întocmai ceea ce la franţuji înseamnă *le loup garou**. Ei zic că cu meşteşugul vrăjilor oamenii se pot preface în lupi şi alte fiare sălbatice şi că pot să-şi însuşească în aşa chip firea acestora, că pot să se năpustească asupra oamenilor şi dobitoacelor şi să-i sfâşie.

u) Aceasta, zic ei, ar fi un fel de fermecătură cu care se poate opri mirele să se împreuneze cu mireasa lui în noaptea nunţii. Asemenea ei zic că tot aşa pot să oprească lupii şi alte fiare sălbatice să facă stricăciune la oi şi la alte dobitoace.

v) Este slobozirea de fermecătura dinainte a mirilor, care se poate dobândi, cum zic ei, prin alte mijlociri de vrăji mai puternice.

w) Este o vrajă obişnuită la ţărani, prin care femeile, după cum îşi închipuie ele, fac să se apropie de ele iubitul lor sau pot să-l facă să înnebunească pe cel care le este lor urât.

x) Acesta este alt fel de vrajă cu care ar trebui să se vindece toate bolile ce nu sunt de moarte.

Vreau sa povestesc aici ceva ce-am văzut eu însumi în patrie. Cămăraşul cel mare al răposatului meu tată avea un cal de mare preţ care fusese muşcat pe câmp de un şarpe şi i se umflase într-atât trupul, că nimeni nu mai trăgea nădejde să scape. A chemat o vrăjitoare bătrână, care a poruncit stăpânului calului să caute un izvor şi să aducă din apa aceea neîncepută, cât o putea mai degrabă. Pentru că el voia să trimită pe o slugă ca să aducă apă, vrăjitoarea cea bătrâna i-a zis că nu trebuie să facă în aşa chip, că stăpânul trebuie să se ducă el însuşi să ia apă, dacă voieste să-i scape calul cu viaţă. În cele din urmă

* Vrăjitor care travestit în lup cutreieră în timpul nopţii câmpiile.

tânărul i-a dat ascultare şi a adus babei un ulcior mare cu apă. Apa aceasta a descântat-o cu un descântec neînţeles şi i-a dat tânărului să bea. El n-a făcut prea bucuros ce i-a poruncit, fiindcă adusese prea multă apă. După ce a băut-o, îndată a văzut cum calul său, care zăcea la pământ, aproape mort, nu departe de el, îşi venea în fire iarăşi, însă el se umfla şi îl apucase nişte dureri de nesuferit. După ce baba a mai descântat o dată, într-un sfert de ceas s-a însănătoşit şi calul, iar tânărul a vărsat apa, fără să-i lase vreo urmă de durere sau de boală. Altă babă a vindecat pe de-a-ntregul în câteva zile un grajd întreg de cai, care se umpluse de râie — cu toate că se afla la o depărtare de trei zile de drum — prin descântece pe care le-a rostit deasupra unui smoc de păr de cal.

y) Este un fel de ghicire prin care moldovenii, punând nişte nuiele într-un chip ştiut în noaptea dinspre întâi ianuarie, se încumetă să ghicească toată norocirea şi năpasta pe care le va aduce anul întreg. La aceasta mai au trebuinţă şi de linte, fasole şi oale pe care le aşează una sub alta cu o rânduială ştiută.

CUPRINS

CAPITOLUL AL II-LEA
DESPRE TAGMA BISERICEASCĂ

Privegherea dinafară asupra bisericii Moldovei cade în seama domniei însăşi, care ia aminte cu râvnă şi cu multă grijă că purtarea şi învăţătura feţelor bisericeşti să se potrivească cu temeiurile credinţei; ca nici unul dintre dânşii să nu se abată din calea adevărului şi să nu ascundă inimă de lup sub piele de oaie; nici păstorul să nu poarte grijă pentru turma sa sau să fie o pildă rea. Grija pentru cele duhovniceşti, adică îndrumarea sufletelor pe calea Domnului, este încredinţată mitropolitului, care cercetează — ca un păstor credincios şi slujitor treaz al Domnului său — bisericile de sub ascultarea lui, le aşează arhierei, care nu prea au învaţătură, dar sunt plini de duh sfânt, şi care nu nesocoteşte nimic din ce i se pare că este de trebuinţă pentru hrana şi mântuirea turmei sale. Dar fiindcă, după ce s-au înmulţit locuitorii din Moldova, lucrul acesta a ajuns prea greu ca să poată să-l împlinească un om singur, pentru înlesnirea mitropolitului s-au mai făcut în Moldova încă alte trei scaune arhiereşti, unul la *Roman*, altul la *Rădăuţi* şi al treilea la *Huşi*; dar numele de episcop s-a dat numai vlădicilor de la Rădăuţi şi de la Huşi. Cel de la Roman a fost numit arhiereu şi i s-a îngăduit să poarte la slujba bisericească mitra arhierească, dar el nu este mai mare peste ceilalţi episcopi, nu are decât întâietate. Mitropolitul moldovean a fost uns de patriarhul din Ţarigrad, de când s-a aşezat scaunul său până în vremea soborului de la Florenţa. Pentru că mitropolitul era pe atunci un om de rând şi nu cunoştea bine Sfânta Scriptură, precum şi ca să-şi păstreze cinstea ce i-o dădea cel de al şaptelea scaun, precum şi alte cinstiri pe care i le făgăduise papa, a

semnat împotriva vrerii solului trimis cu el de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, toate hotărârile greşite şi amăgitoare ale soborului, dar după ce s-a isprăvit soborul, nu a mai cutezat să se întoarcă în Moldova; de aceea Marcu, arhiereul din Efes, a dat Moldovei ca mitropolit pe un arhidiacon bulgar de neam, om foarte vestit pentru smerenia şi credinţa lui; iar pentru că şi patriarhul de la Ţarigrad se dăduse de partea potrivnică, i-a poruncit să ceară întărirea sa totdeauna de la patriarhul din Ohrida. Şi, începând de-atunci, mitropoliţii Moldovei au luat obiceiul să ceară totdeauna până la începutul veacului trecut hirotonisirea de la patriarhul din Ohrida. Dar când a luat domnia Vasile Lupu şi a cercat să orânduiască trebile ţării pe care le-a găsit încurcate, parte din pricina lenevirii înaintaşilor săi, parte din pricina tulburărilor dinăuntru, atunci Partenie, pe vremea aceea patriarh de Ţarigrad, i-a trimis scrisoare alcătuită în chipul acesta:

"Noi dăm de ştire Măriei tale să afle că biserica moldovenească era odinioară sub ascultarea bisericii Răsăritului, aceasta fiind muma cea bună şi dreaptă a tuturor creştinilor, iar mitropolitul ei, ca toţi ceilalţi, era uns de scaunul sobornicesc de la Ţarigrad. Veacuri la rând a rămas sub această ascultare, până în vremea domniei lui Ioan Paleologul, când patriarhul mincinos Mitrofan a semnat hotărârile soborului bisericesc din Florenţa, zdruncinând credinţa tuturor iubitorilor credinţei celei adevărate în scaunul sobornicesc cel mai dintâi de la Ţarigrad. Dar fiindcă uneltele şi aceia care au stârnit această molimă rea au fost daţi la o parte din cale curând după aceste tulburări, iar sfânta biserică a lui Dumnezeu, mireasa mirelui cel nevinovat, a fost adusă iarăşi la pacea ei de odinioară, în faima ei cea de mai nainte, asemenea s-a dat în lături orice pricină de prepus; de aceea mai cu seamă este desăvârşit lipsit de cuviinţă ca biserica moldovenească, socotită totdeauna unul dintre mădularele cele mai alese şi mai de frunte ale bisericii

Răsăritului, să nu dobândească sfinţirea de la scaunul cel mai înalt, ci de la cel mai de jos. De aceea puţinătatea noastră şi tot soborul cel sfânt se roagă prea plecat de Măria ta să îngădui ca un mădular atât de ales al bisericii să se lipească iarăşi de scaunul mai cinstit şi să porunceşti ca mitropolitul Moldo-Valahiei (aşa numesc grecii Moldova)*, aşa cum era obiceiul înainte vreme, să ceară ungerea de la scaunul nostru cel pravoslavnic de patriarh — lucru întru lauda Domnului şi slava maicii noastre, biserica cea adevărată, iar pentru noi va fi o pricină de bucurie veşnică."*

Vasile (Lupu), înduplecându-se de această scrisoare a patriarhului şi a soborului, porunci să nu se mai ungă de atunci încolo mitropolitul Moldovei de nimeni în afară de patriarhul de la Ţarigrad. Şi porunca aceasta a întărit-o, puţină vreme după aceea, soborul bisericesc ce s-a făcut la Iasi, chiar sub acest domn, împotriva iconoclaştilor şi a altor eretici din acele vremuri, cu glasul şi iscălitura tuturor patriarhilor şi chiar al celui de la Ohrida. Altminteri mitropolitului Moldovei i se arată în biserica Răsăritului o cinstire cu totul deosebită, care nu se arată altora. El nu poartă, ce e drept, numele de patriarh, dar nici nu ascultă de vreunul, căci cu toate că este uns de patriarhul de la Ţarigrad, totuşi nu poate fi aşezat sau scos din scaun de către acesta şi nici nu trebuie să aştepte yЦjon[1] ca toţi ceilalţi mitropoliţi, bisericii celei mari ţarigrădene.

După ce a dobândit întărirea domniei, trei episcopi ai Moldovei împlinesc punerea mâinilor deasupra capului şi dau de ştire patriarhului printr-o scrisoare că cutare şi cutare om cucernic, cu frica lui Dumnezeu şi învăţat, s-a ales cu ajutorul sfântului duh şi nu în alt chip care să atârne de vrerea omenească. Acelaşi lucru îl face şi domnul printr-o scrisoare osebită către patriarh şi-l roagă să întărească în slujba aceasta, prin binecuvântarea sa, pe cel aşezat în scaun; la care lucru patriarhul nu poate să se împotrivească în nici un chip şi trebuie

---

[1] Vot.

să urmeze întru totul vrerea domnului. Afară de aceasta, el mai este de tot slobod de dajdia care se plăteşte patriarhului sub numele de κοινότητοζ καῑ βοηθεῖαζ[1]; asemeni nici o lege nu-i porunceşte să întrebe pe patriarh despre lucruri care s-au săvârşit sau se vor săvârşi în biserica moldovenească; dimpotrivă, el are tot aşa de multă slobozenie în biserica sa ca şi patriarhul din Ohrida în a sa. Cu toate că mitropolitul stă la un loc de cinste atât de înalt, totuşi el nu poate nici să aşeze şi nici să scoată din scaun pe vreunul din arhiereii săi, căci numai domnul poate să cântărească felul de viaţă şi învăţătura acelora care ar putea sa fie aleşi şi să cerceteze pricinile celor ce trebuie sa fie scoşi din slujbă, precum şi să hotărască. Căci domnia a luat pe seama ei toate acestea; numai binecuvântarea dupa canoanele statornicite de apostoli a lăsat-o în grija mitropoliţilor. În schimb nici domnul nu poate să schimbe, să adauge sau să scoată ceva în trebile duhovniceşti fără încuviinţarea mitropolitului, cu toale că el cârmuieşte ca stapân singur peste toţi supuşii săi. Această rânduială n-o ţin decât domnii cei evlavioşi. Căci, dacă domnul nu cinsteşte credinţa, atunci nici o lege nu poate sa-l îngrădească. Iar când e vorba de vreo ucidere şi domnul osândeşte pe oarecine la moarte, slujba mitropolitului nu este alta decât sau să întărească sau să îndrepteze înaintea divanului judecata domnului după lege, iar domnul, ca bun creştin şi iubitor al dreptăţii, îngăduie aceasta.

Arhiereii îşi împlinesc fără vreo împotrivire din partea cuiva slujba în eparhiile lor, aşează în slujbă preoţii de sub ascultarea lor şi, dacă aceştia săvârşesc vreo ticăloşie, îi scot din slujbă fără să aibă milă; şi nimeni nu se împotriveşte la aceasta. Totuşi ei nu au dreptul să aşeze şi să scoată din slujbă pe stareţi şi arhimandriţi, fiindcă pe aceştia îi judecă numai divanul domnesc. Pentru greşeli mai mici, fiecare se pedepseşte de către mai marele său: diaconul de preot, preotul de protopop, ieromonahul şi calugărul de egumen sau arhimandrit, proto-

[1] Împărtăşire şi ajutor.

popul, egumenul şi arhimandritul de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn, domnul de cugetul său şi de Dumnezeu, care foloseşte câteodată pe sultan drept unealtă pentru a îndrepta sau a pedepsi pe domn. Pentru greşeli mai mari, care trebuie pedepsite sau cu moarte sau cu luarea preoţiei, numai preoţii, ieromonahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar stareţul, arhimandriţii şi arhiereii nu se pot pedepsi decât de către domn. Dar dacă unul din acei pe care domnia i-a scos de sub puterea judecăţii ei săvârşeşte ceva împotriva legii soborniceşti sau vreo strâmbătate, atunci arhiereul este dator să dea de ştire mitropolitului printr-o scrisoare, iar acesta înfăţişează domniei pricina. Mitropolitul primeşte de la fiecare preot din eparhia sa, în fiecare an, două sute de aspri ca dajdie şi o piele de vulpe sau de jder; în afară de acestea, el nu mai are voie să mai ceară şi altceva. Asemenea nu are venituri nici de la arhierei, dacă aceştia nu-i dăruiesc ceva de bunăvoia lor. Aceleaşi venituri le au şi arhiereii din eparhiile lor.

CUPRINS

CAPITOLUL AL III-LEA

DESPRE MĂNĂSTIRILE DIN MOLDOVA

Toate mănăstirile din Moldova sunt aşezate pe unul şi acelaşi temei şi ele din canoanele date călugărilor de sfântul Vasile. Mănăstiri mari, sub ascultarea unui arhimandrit, sunt numai patru; iar mănăstiri mici, aflate sub ascultarea unor stareţi, sunt peste 200, afară de aproape tot atâtea schituri, care au şi ele mănăstiri într-un loc sau altul. Ele se împart în mănăstiri închinate[1] (ἀφιερὸμενα) şi mănăstiri slobode (jlenqesa). Cele dintâi sunt închinate ori cetăţii Ierusalimului, ori muntelui Sinai sau Sfântului Munte. În Moldova s-a făcut obicei ca domnii sau boierii, dacă voiesc să înalţe vreo mănăstire, să-şi împartă toată averea între mănăstire şi fiii săi şi să lase moştenire mănăstirii tot atât cât dobândeşte fiecare dintre copiii săi. Iar dacă ctitorul se teme că mănăstirea se va dărâma sau că ar putea să se ruineze după moartea lui, atunci o închină uneia din mănăstirile cele mai de frunte din locurile pomenite mai sus. În chipul acesta arhimandriţii acelei mănăstiri sunt datori să poarte grijă de mănăstire şi să ia aminte ca şi călugării să se străduiască să ducă întotdeauna o viaţă curată şi cinstită. Iar ei lasă mănăstirii numai atâta din veniturile ei, cât este de trebuinţă pentru hrana călugărilor; ceea ce prisoseşte se foloseşte pentru trebuinţele mănăstirii mai mari şi se trimite în fiecare an acolo. În

[1] Regimul mănăstirilor închinate a durat până la 11 decembrie 1863, când a fost lichidat prin legea secularizării averilor mănăstireşti. La acea dată, 27% din suprafaţa ţării aparţinea marilor mănăstiri din Athos şi Ierusalim. Este demn de remarcat că Dimitrie Cantemir, în scurta lui domnie, a reuşit să anuleze închinarea unor mănăstiri cărora, în schimb, le revenea acum obligaţia de a plăti anual domnului o anumită sumă.

mănăstirile slobode, călugării trebuie să are, să prăşească şi să secere ei singuri, iar în ceasurile în care sunt slobozi de împlinirea treburilor lor duhovniceşti, ei trebuie să se îndeletnicească cu meşteşugurile hotărâte de către stareţ, să lucreze în vie, pe ogoare şi în grădinile lor şi să gătească roadele adunate pentru folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile îşi plătesc în fiecare an dăjdiile către domnie, după starea moşiilor lor, însă mitropoliţii şi episcopii nu dau nimic domniei. Osebit, toţi călugării sunt aşa de ascultători canoanelor sfântului Vasile cel Mare, că mai degrabă ar muri de o sută de ori, decât să mănânce o îmbucătură de carne, chiar dacă le-ar porunci un doftor. Nu ies niciodată din mănăstirea lor, dacă nu-i mână egumenii sau dacă nu dobândesc învoire pentru câteva ceasuri sau câteva zile. Purtarea de grijă pentru cheltuielile mănăstirii se încredinţează celor mai bătrâni, care au dovedit stareţului cinstea lor şi bune năravuri. Altminteri, nu avem încotro şi trebuie să lăudăm chipul cum sunt primiţi oaspeţii în toate mănăstirile din Moldova. Căci orice drumeţ care se opreşte acolo — fie el drept credincios ori evreu, ori turc, ori armean — nu numai că este bine primit, ba chiar, dacă ar voi să zăbovească acolo un an întreg, cu toate carele şi dobitoacele sale, i se dă de mâncare şi i se poartă de grijă — după puterile mănăstirii — cu cinste, cum se cuvine şi fără murmur.

CUPRINS

CAPITOLUL AL IV-LEA

DESPRE GRAIUL MOLDOVENILOR

Scriitorii au felurite păreri despre izvorul graiului moldovenesc. Mulţi dintre aceştia socotesc ca el ar fi graiul latinesc stâlcit, fără amestecul altor graiuri. Alţii socotesc că el s-ar trage din graiul italienesc. Noi vroim să înfăţişăm aici temeiurile amândorora părţilor, pentru ca cititorul să poată vedea cât mai degrabă adevărul. Cei ce zic că graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă şi adevărată a graiului moldovenesc se sprijină pe temeiurile acestea: mai întâi, zic ei, coloniile romane au fost strămutate în Dacia cu mult mai înainte ca graiul romanilor să fi fost stricat în Italia de către năvălirile goţilor şi vandalilor; nici unul însă dintre cronicari nu ne spune că ele s-ar fi întors iarăşi în vremea stăpânirii barbarilor în Italia; aşa-dar locuitorii Daciei nu ar fi putut să-şi strice graiul din pricina vreunui grai asemenea, care nici nu s-a aflat. În al doilea rând, moldovenii nu s-au numit niciodata italieni, nume care a ajuns al romanilor în vremile care au urmat, în mai multe locuri, ci au păstrat totdeauna numele de romani, acelaşi pentru toţi locuitorii Italiei în vremea când Roma era cetatea cea mai de frunte a lumii întregi. În schimb nu se tăgăduieşte că ungurii şi leşii le zic *vlahi* — nume pe care aceste popoare îl dau tocmai italienilor. Căci mai curând aş crede că aceste noroade învecinate au luat numele de valah de la moldoveni, care le erau cu mult mai cunoscuţi, dându-l italienilor, decât de la italieni pentru a-l da moldovenilor. A treia şi cea mai bună dovadă este că în graiul moldovenesc se mai găsesc multe vorbe latineşti, care în graiul latinesc nu se află deloc; dar substantivele şi vorbele

ce au intrat în graiul italienesc de la goţi, vandali şi longobarzi nu se află în graiul moldovenesc.

Ca să limpezim mai bine acest lucru, vroim să dăm aici câteva pilde:

Latineşte	*Italieneşte*	*Moldoveneşte*
Incipio	Commincio	Încep
Albus	Blanco	Alb
Civitas	Citta	Cetate
Dominus	Signore	Domn
Mensa	Tavola	Masă
Verbum	Parola	Vorbă
Caput	Testa	Cap
Venatio	Caccia	Vânat

Aceia însă care vor să tragă graiul moldovenesc din graiul italienesc aduc împotrivă acestea

1. Că în acest grai sunt *verbe auxiliaria* terminate în *em, ei, are*;

2. Articolele substantivelor;

3. Asemenea că vreo câteva cuvinte ar fi pe de-a-ntregul italieneşti ca *schiop*, sciopo, claudus. La fel şi *cerc*, cerco, quaero, cuvinte care, fiind cu totul necunoscute în graiul latinesc, nu pot fi trase din alt grai decât din cel italienesc[1].

La aceasta însă cei ce împărtăşesc socotinţa celor dintâi răspund:

1. Moldovenii folosesc, ce e drept, *verba auxiliaria*, dar acestea nu sunt italieneşti, ci ale lor.

2. La fel stau lucrurile şi cu articolele, căci în nici una din părţile vorbirii nu este graiul moldovenesc mai deosebit de cel italienesc decât tocmai în aceasta. Italianul îşi pune articolul înaintea numelui. Moldoveanul după nume. Precum *l'huomo, la moglie*; pe moldoveneşte, *omul, muierea*.

---

[1] În română există împrumuturi din italiană, de dată mai recentă însă, şi, mai ales, în domeniul limbii literare. Cele două exemple invocate provin din limba latină: *şchiop* — lat. *excloppus* (forma neatestată din latina populară), *cerc* — lat. *circus*.

Italianul are numai un *articulum masculini generis*, la *singular, il,* la *plural, gli*, sau *i*, la *feminino singularis, la*, la *plural, le*; moldovenii au însă la *singulari masculino* două articole *ul* şi *le*, pe unul îl adaugă la cuvintele care se termină într-o consoană; ca omul, *homo*, calul, *equus*, scaunul, *scamnum*, vasul, *vas*, şarpele, *serpens*, câinele, *canis* etc. La plural ei pun la sfârşitul cuvintelor care înseamnează fiinţe vii articolul *ii*; precum *caii*, *oamenii*, *equii*, *homines*; lucrurile neînsufleţite se sfârşesc însă la *plural* cu *ele*, ca: scaunele, vasele ş.a.m.d. De asemenea moldovenii au două *articulos faeminini generis*: *e* şi *a*, ca: *muiere, găina, mulier, gallina*. Cuvintele care se termină cu *e* primesc la *plural ile*, ca: *muiere-muierile*, iar cele care se termină în *e* au la *plural ele*, ca: *găina, găinile*.

3. Se poate însă bănui mai degrabă că acele vorbe care se potrivesc mai mult cu graiul italienesc decât cu graiul cel vechi al romanilor s-au strecurat în graiul nostru din legăturile neguţătoreşti îndelungate pe care moldovenii le-au avut cu genovezii, pe vremea când aceştia stăpâneau ţărmurile Mării Negre.

Moldovenii au primit în limba lor, în acelaşi chip, şi vorbe din graiul grecilor, turcilor, şi leşilor, după ce au început să facă negoţ cu aceste neamuri; de exemplu, de la greci:

παΐδενιζ pedeapsă, κνβἐρνησιζ chivernisire, προκοπὴ procopie[1], βλασφημῶ blăstem, αζνμον azimă, δρὸμοζ drum, πὲΐσμα pizmă.

Acum că am arătat, aşadar, socotinţa amânduror părţi, noi nu cutezăm să hotărâm care din două ar fi aproape de adevăr, de teamă că dragostea de patrie s-ar putea să ne orbească şi să lăsăm să scape privirii noastre unele lucruri pe care alţii ar putea sa le vadă lesne. De aceea lăsăm pe bunul cititor să judece singur, şi noi ne mulţumim să punem aci ceea ce ne zice Covatius:

"Este lucru de mirare — spune el — *că graiul moldovenesc are mai multe vorbe latineşti decât graiul italienesc, cu toate*

[1] Procopie — procopsire.

că italianul locuieşte astăzi acolo unde a locuit altădată romanul. Poate că totuşi nu este chiar aşa de mirare, căci italienii şi-au alcătuit un grai la multă vreme după aceea."

Osebit mai trebuie să ia aminte că în graiul moldovenesc se găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă ele nu se cunosc nici în graiul latinesc şi nici în graiurile noroadelor megieşe.

Căci ce ne stă împotrivă să credem că odinioară coloniştii romani din Dacia i-au avut atunci pe daci sclavi sau de asemenea că atunci când îi murea vreunuia nevasta, se însoţea cu o femeie din neamul dacilor? De aceea se putea foarte lesne că în graiul lor să se strecoare vorbe străine. Astfel sunt: *stejar, pădure, heleştea, cărare, grăiesc, nemeresc*[1] etc. Graiul moldovenesc are, altminteri ca şi celelalte graiuri, rostirile lui felurite. Cea mai bună rostire este la Iaşi, în mijlocul Moldovei, fiindcă oamenii din părţile acestea sunt mult mai învăţaţi, din pricina că acolo se află curtea domnească.

Cei ce locuiesc la Nistru amestecă în graiul lor multe vorbe leşeşti, şi numesc unele lucruri ce le sunt de trebuinţă în casă cu nume leşeşti, încât ei mai că nu pot fi înţeleşi de către alt moldovean. Cei ce îşi au aşezările în munţi, lîngă Transilvania, folosesc adesea vorbe ungureşti. Cei din Fălciu îşi strică graiul cu vorbe greceşti şi turceşti. Asemenea femeile din Moldova au cu totul altă rostire decât bărbaţii, căci ele schimbă silabele *bi* şi *vi* în *chi*, ca: bine, *ghine*; vie, *ghie*; *pi* în *chi*: pisma, *chizma*, piatra, *chiatra*; silaba începătoare *în* în *ng*, pe care n-o poate lesne rosti altcineva. Şi, dacă un bărbat, s-a obişnuit odată cu această rostire, el n-o poate lepăda decât cu multă trudă şi se vădeşte singur, ca un pui de şoarece, că a stat prea mult în poala maică-si. De aceea oamenii de acest fel

---

[1] În esenţă, afirmaţia lui D. Cantemir are valabilitate. În limba română s-au păstrat elemente din vechiul fond de limbă traco-iliric. Exemplele date nu sunt însă cele mai potrivite. Cercetările în acest domeniu au progresat mult, punând în evidenţă sute şi sute de cuvinte care trebuie considerate ca făcând parte din fondul străvechi al limbii române.

sunt îndeobşte luaţi în râs cu vorba "*fecior de babă*"[1]. Valahii şi ardelenii au acelaşi grai cu moldovenii; dar rostirea lor este ceva mai aspră, precum: *giur*, pe care valahul îl rosteşte jur, ca leşescul *z* sau franţuzescul *j*; *Dumnedzeu*, valah Dumnezău; *acmu*, valah acuma; *acela*, valah ahela. Mai au şi câteva vorbe pe care moldovenii nu le ştiu; însă pe acestea nu le folosesc când scriu.

Se ţin pas cu pas de graiul şi scrierea moldovenească şi recunosc, în chipul acesta, de fapt că graiul moldovenesc este mai curat decât al lor, cu toate că vrăjmăşia dintre moldoveni şi valahi îi împiedică să o spună. Un grai mult mai stricat au cuţo-vlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul Macedoniei. Ei amestecă într-un chip de mirare graiul ţării lor cu cel grecesc şi cu cel albanez; aşa fel că amestecă, în vorbirea lor valahă, uneori frânturi din graiul grecesc, alteori din cel albanez.

Dar, în tot locul, păstrează sfârşitul moldovenesc la nume şi la verbe[2]. Într-un grai stricat ca acesta se înţeleg, ce e drept, numai ei între ei, căci nici un grec, albanez sau moldovean nu este în stare să-i priceapă. Dar dacă toţi aceştia trei s-ar găsi laolaltă într-un loc şi ar auzi un cuţo-vlah vorbind, atunci ar putea cu siguranţă să înţeleagă ce vrea omul, dacă fiecare dintre ei ar tălmăci celorlalţi frânturile din graiul său.

---

[1] Cantemir este, se pare, primul care a consemnat acest fenomen cunoscut în lingvistică sub denumirea de palatalizarea labialelor. Observaţia sa cu privire la diferenţa dintre felul de a rosti al femeilor şi bărbaţilor se poate explica prin aceea că femeile stăteau mai mult acasă, spre deosebire de bărbaţi, care aveau frecvente legături cu oraşul.

[2] Mai exact: dezinenţele sunt de origine latină, transmisă şi graiurilor.

CUPRINS

CAPITOLUL AL V-LEA
DESPRE LITERELE MOLDOVENILOR

Înainte de soborul bisericesc de la Florenţa, moldovenii foloseau litere latineşti, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman. Dar când mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod — după cum am arătat mai sus — de partea papistaşilor, atunci urmaşul său, cu numele *Theoctist* — diacon al lui Marcu din Efes, bulgar de neam, ca să stârpească aluatul papistaşilor din biserica moldovenească şi să taie celor tineri prilejul de a citi vicleşugurile papistaşilor — l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din ţară nu numai pe oamenii de altă lege, ci şi literele latineşti şi să pună în locul lor pe cele slavoneşti. Cu această râvnă prea mare şi nepotrivită, el a ajuns ctitorul cel dintâi al barbariei în care este împotmolită astăzi Moldova. Dar fiindcă literele slavoneşti nu ajungeau pentru scrierea tuturor vorbelor pe care graiul moldovenesc le-a luat parte din graiul latinesc şi parte din graiurile neamurilor învecinate, atunci a trebuit să fie născocite câteva litere noi: de aceea graiul moldovenesc a avut apoi un număr atât de mare de litere cum nu are nici un alt grai europenesc. Astăzi numărul literelor, împreună cu câteva semne prozodice şi de scriere, se ridică la 47[1].

Literele mari ale moldovenilor sunt la fel cu acelea ale grecilor şi slavilor, căci amândouă felurile de litere ei le folosesc în acelaşi timp. Asemenea semne de litere, ca acelea din care am înfăţişat câteva chiar acum în faţa ochilor cititorului, le folosesc moldovenii în scrisorile lor şi în catastife, după ce au lepădat pe

[1] În ediţia germană nu sunt trecute literele alfabetului slavon.

cele latineşti; în schimb în cărţile de slujbă bisericească, în scrisorile domneşti, în socotelile vistieriei şi în alte scrisori ele curţii domneşti nu s-au folosit vreme de 200 de ani, alte litere decât cele slavoneşti. De aceea şi fiii boierilor nu învăţau altă limbă decât cea slavonească, dar în care nu puteau învăţa alte ştiinţe. De aceea după ce învăţau să citească ei trebuiau să înveţe pe de rost cartea de rugăciuni a bisericii Răsăritului, ohtoihul, şi psalmii lui David. După aceea li se lămurea Evanghelia, Faptele apostolilor şi cele cinci cărţi ale lui Moise, rareori însă şi celelalte cărţi ale Vechiului Testament, pentru ca să poată înţelege cât de cât ce stă scris în Biblie. Acelaşi lucru învăţau şi fiicele boierilor, ca să poată citi şi scrie cât mai bine în graiul ţării lor. Rar se afla cineva care să înveţe gramatica slavonească; mai cu seamă că foarte rar se poate găsi o gramatică a acestei limbi alcătuită de *Maximus din Creta* — pe care ruşii l-au înălţat în rândul sfinţilor — şi care s-a tipărit numai o singură dată la Moscova. Dar în veacul din urmă, când în vremea domniei lui Vasile Albanezul Moldova s-a întors iarăşi sub ascultarea patriarhului greco-ortodox, a început să se trezească şi să vină iarăşi cu încetul la lumină din adâncul întuneric al barbariei ce se întinsese asupra ţării. Căci prin grija acestui domn s-a întemeiat la Iaşi, pentru întâia oară, o şcoală grecească[1] şi s-a dat poruncă în toate mănăstirile mai mari să se primească călugări greci, care să înveţe pe fiii boierilor ştiinţele greceşti. Asemenea tot acest domn a orânduit că, în cinstea bisericii patriarhaliceşti în mitropolie să fie un cor alcătuit din psalţi greci şi jumătate din liturghie să se slujească în greceşte, iar cealaltă jumătate în slavoneşte, obicei care se ţine şi astăzi. Tot acest domn a rostuit o tipografie[2] grecească şi moldovenească şi a pus să se

[1] Şcoala funcţiona într-o clădire durată în piatră, nu departe de mănăstirea Trei Ierarhi. Lecţiile se predau în limbile greacă, slavonă şi latină. Se învăţa: retorica, dialectica, teologia, aritmetica, geometria, astronomia şi muzica. În afară de Sofron, Pociaţki, directorul şcolii, dintre profesorii care au predat aci cităm şi numele lui Ignaţiu Iovlevici.

[2] În 1641, prin grija lui Vasile Lupu, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă al Kievului este adusă o tipografie şi instalată în mănăstirea Trei

tipărească cărţi bisericeşti şi pravile. Aşa s-a făcut că au putut să se citească în graiul ţării, la început evangheliile şi scrierile apostolilor, după aceea şi toată liturghia. Câteva zeci de ani după aceasta, Şerban Cantacuzino, domn al Valahiei, luându-se după aceste rânduieli bune, a întemeiat în ţara sa şcoli greceşti şi tipografii greceşti şi româneşti[1]. La sfârşitul veacului trecut au început, până la urmă, şi câţiva moldoveni să înveţe limba latinească şi alte ştiinţe. În această treabă vrednică de laudă unul Miron[2] le-a luat înainte pilda sa. Acesta era logofăt şi cel mai bun cronicar pe care l-au avut moldovenii. Şi-a trimis fiii în Ţara Leşească şi i-a pus să înveţe acolo limba lati-

---

Ierarhi. Conducătorul era Sofronie Pociaţki, fostul egumen al mănăstirii Braţka şi director al tipografiei Lavrei Pecerska. Acesta deţinea în acelaşi timp şi calitatea de egumen, funcţionând şi ca director al şcolii înfiinţate de domnul moldovean.

[1] În 1679, Şerban Cantacuzino înfiinţează, în clădirea mănăstirii Sf. Sava, o şcoală de învăţătură superioară. Cursurile — teologia, filozofia, retorica, fizica şi matematicile, istoria etc. — erau predate în limba greacă veche. Primul director al şcolii a fost eruditul Sevastos Kymenites, iar printre profesori se număra şi Ioan Comnenul, care preda ştiinţele fizico-matematice. În Bucureşti, în acea vreme, mai funcţiona şi şcoala domnească de slovenie, pe lângă mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi, care instruia diecii necesari aparatului de stat.

Încă din 1678, în Bucureşti luă fiinţă pe lângă mitropolie o tipografie condusă de mitropolitul Varlaam; aci se tipăreşte, zece ani mai târziu, Biblia, izvodită pe româneşte din îndemnul şi cu cheltuiala lui Şerban Cantacuzino, care moare înainte de a-şi vedea tălmăcirea tipărită.

[2] Tatăl lui Miron Costin obţinuse de la poloni indigenatul pentru el şi cei trei fii ai săi. Hatmanul Costin îşi instalează familia lângă Bar, unde ţinea în arendă o moşie. Miron Costin urmează Colegiul Iezuit din Bar, unde învaţă limba latină şi face studii clasice. Cultura lui umanistă se reflectă în scrierile sale, atât în izvoarele folosite, cât şi mai ales în punctul de vedere adoptat şi în argumentele aduse în problema originei poporului român. Cei trei copii ai săi: Ioniţă, Nicolae şi Pătraşcu şi-au făcut de asemenea studiile în Polonia.

Între 1405 şi 1503, numai cursurile universităţii din Cracovia au fost frecventate de vreo douăzeci de moldoveni.

Făra îndoială, copiii boierilor învăţau limba latină chiar în Moldova în şcolile iezuite care funcţionau aci. Se ştie că Miron Costin şi Iordache Russet au subvenţionat Colegiul Iezuit din Iaşi. Alţi tineri boieri se instruiau în particular cu ajutorul profesorilor acestor şcoli.

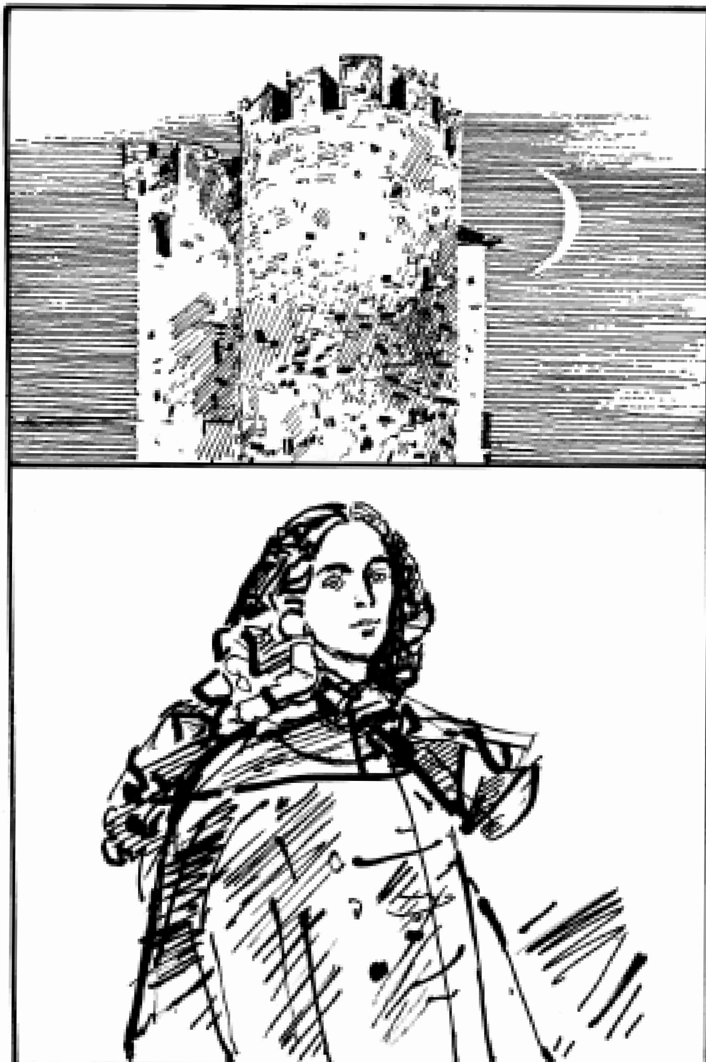
nească şi alte meşteşuguri slobode. După o vreme şi Duca, domn al Moldovei, a adus pe un bărbat tânăr, foarte învaţat, cu numele de Ioan Papis (care luă după o vreme, la Moscova, numele de Comnenus şi care a fost în cele din urmă mitropolit la Dristra) şi pe Cigala, un călugăr, ca să dea învăţătură fiilor săi. Apoi şi tatăl nostru domnitorul *Constantin Cantemir*, a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte iscusit, cu numele Ieremia Cacavela[1], născut în Creta, şi i-a încredinţat pe copiii săi şi ai altor boieri, ca să le dea învăţătură. Din vremea aceea mulţi moldoveni au început să înveţe literatura grecească, latinească şi italienească.

[1] *Ieremia Cacavelas* — erudit preot grec, cunoscător al limbilor latină, elină, italiană. Era cunoscut ca un "iatro-filozof" (filozof medic). Pe la 1670, este profesor de limbă greacă la şcoala domnească din Iaşi; o vreme se află la curtea lui Şerban Cantacuzino, în Muntenia, apoi devine preceptorul copiilor lui Constantin Cantemir. A scris lucrări cu caracter teologic în limba greacă. În 1697, tipăreşte la Iaşi, în limba româna, *Învăţarea sfântă* — comentarii liturgice; din latineşte traduce în greceşte *Vieţile papilor* de Platina.

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Dimitrie Cantemir a pus pe alte baze istoria poporului său, şi acesta este fără îndoială cel mai mare merit al lui: el a considerat poporul său ca un singur întreg, întocmai ca acel muntean contemporan, Constantin Cantacuzino Stolnicul. Când într-un popor apare un singur om cu o idee, este mare meritul omului aceluia nepotrivit cu timpul său, dar, când nu numai un singur om, ci mai mulţi răsar cu aceeaşi idee, aceasta înseamnă că ideea este a poporului întreg, şi are o valoare şi mai mare. Prin urmare, în societatea românească de atunci, ideea unităţii naţionale se impusese; după ce bâjbâiseră puţin Miron Costin şi Nicolae Costin în jurul acestei idei, ea ajunsese a se afirma deplin şi în Muntenia şi în Moldova. Dar Dimitrie Cantemir aducea un element nou în ordinea aceasta, la care ajunsese, înaintea lui, unul pe calea influenţei polone, celalt mai mult a influenţei italiene, dar la care el ajunge printr-o concepţie mai modernă şi mai aproape totuşi de mintea fiecăruia, şi anume ideea dreptului de proprietate ancestrală a românilor asupra întreg teritoriului lor. Astfel două legături sunt stabilite de Cantemir: legătura între românii de pretutindeni şi legătura românilor de pretutindeni cu pământul românesc. *Fără îndoială aceasta este una dintre cele mai mari idei ale trecutului nostru.*

Peste tot, ceea ce armonizează şi leagă la un loc materialul de fapte pe care îl mânuia, era lumina cu totul nouă pe care el o arunca uneori spre viitor. *În două domenii mai ales ea se manifestă. Până la el geografia era o înşirare de nume, căci nu este o singură operă în Europa în care să vedem viaţa întreagă a unui popor aşa cum este cazul cu* Descrierea Moldovei *a lui Cantemir. Aici se găseşte o prezentare a pământului, a organizaţiei administrative, a superstiţiilor populare, pe lângă scene, atinse oarecum în treacăt, de istorie. Acele superstiţii populare pe care Stolnicul Cantacuzino le credea necesare pentru istorie sunt pe larg tratate aici; acele legende pe care Neculce le punea în fruntea cronicii sale sunt intercalate aici. Dar şi în tehnica geografiei, d. G. Vâlsan a găsit, acum în urmă, contribuţii neaşteptate ale lui Cantemir, descoperind şi admirabila lui hartă a ţării moldoveneşti. Până acuma se credea că harta Moldovei a*

lui Dimitrie este alta; d-sa a găsit-o însă pe cea adevărată, care este mult superioară celor atribuite lui. E interesant pentru paralelismul nostru că şi Stolnicul Cantacuzino a făcut o hartă, a Ţării Româneşti, pe care o cunoaştem numai din scrierea unui italian Del Chiaro, autorul Istoriei revoluţiilor din Muntenia; *în timpul din urmă se începuse a se spune că nu este harta lui Cantacuzino, ci a lui Ivan sau Ierotei Comnenul, episcopul de Silistra, dar acum câteva luni de zile d. Dimănescu, consulul nostru din Statele Unite, a înfâţişat Academiei harta lui Cantacuzino pe care a găsit-o: e vrednică de toată atenţia. Dar ceea ce nu ar fi putut face Constantin Cantacuzino Stolnicul a făcut-o Dimitrie Cantemir, când, ca tovarăş chemat în Crimeea de ţarul Petru, a schiţat profiluri de munţi aşa cum le schiţează geografii în timpurile noastre.*

Nicolae IORGA,
Memorialişti şi erudiţi, în Istoria literaturii româneşti. *Introducere sintetică. Editura Litera, Chişinău 1997, pag. 121-122.*

În Istoria imperiului otoman *Cantemir anunţă o lucrare despre Moldova, pe care o scrie încă din 1716, răspunzând unui îndemn venit de la colegii lui din Berlin. Ea e scrisă în latineşte sub titlul* Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. *În limba sa el o numea:* Cartea hotărârii Moldovei *sau Geografia Moldovei, dar intenţia de a o traduce în româneşte nu ajunse să şi-o realizeze. Deşi în 1717 lucrarea era revizuită în prima redacţie, ea nu-i terminată, căci în cursul scrierii ei (precum se dovedeşte din multe mărturisiri ale autorului) se născu în mintea lui planul de a da nu numai o geografie, ci şi o istorie a ţării sale. Cu cât şi-a studiat mai mult poporul, cu cât l-a cunoscut mai bine, cu atât i s-a mărit şi entuziasmul şi iubirea pentru el. Astfel ştirile reci şi adesea dispreţuitoare despre români, din* Descriptio, *nu mai corespundeau convingerilor sale de mai târziu, şi el se întoarce la manuscrisul său, făcând unele rectificări. Dar îndreptările finale, schimbările ştirilor greşite, pe care le dăduse străinilor despre moldoveni, nu mai avu vreme să le facă. Şi scrierea aceasta se publică după moartea autorului în străinătate în traducere germană în* Magazin für die neue Histhorie und Geographie, *Hamburg, 1769, vol. III- IV şi a doua oară în 1771, fiind tradusă şi în ruseşte (1789) şi în greceşte (1819).*

Descrierea Moldovei *va rămâne pururea unul din cele mai preţioase izvoare pentru cunoaşterea vieţii politice şi sociale a moldovenilor din acel timp. Ea e înainte de toate o dovadă strălucită despre spiritul larg şi aptitudinile lui Cantemir ca om de ştiinţă. Acel spirit ştiinţific se vădeşte de altfel din cuvintele sale: „Sufletul odihnă nu poate afla, până nu găseşte adevărul, care îl cearcă oricât de departe şi oricât de cu trudă i-ar fi a-l nimeri“.*

Harta Moldovei în timpul lui Dimitrie Cantemir, reprodusă după Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei,* traducere de G. Pascu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1923.

Lucrările înaintaşilor nu-l mulţumeau. La cronicarii ţării găseşte unele ştiri folositoare — uneori împrumută de la ei până şi titlurile capitolelor sale — dar găseşte, mai ales pentru vremile mai vechi, şi lacune multe, explicabile din „negrija strămoşilor, cărora le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decât să le scrie". De asemenea era nemulţumit cu izvoarele străine. Mai ales îl supăra ignoranţa geografilor străini care în hărţile lor nu ştiau să delimiteze ţările vecine de cele româneşti şi săvârşeau greşeli grosolane, ca localizarea Chiliei şi Cetăţii Albe în Muntenia. De aceea el concepu planul unei descrieri a ţării sale, care avea să fie mai mult decât o simplă geografie fizică sau politică. Desigur că descrierea ţării cu fauna, munţii, oraşele şi râurile ei, pe care le desemnează şi într-o hartă, precum şi excursiile istorice care se ocupă şi de originea neamului său, sunt interesante, dar mai preţios e ceea ce ne spune despre instituţiunile, structura socială şi obiceiurile ţării, despre firea românului şi despre cultura lui. Ni se dă descrierea ceremoniilor de la curte şi de la întronare, a alaiurilor, obiceiurilor la confirmare şi mazilire; se vorbeşte despre boieri, judecăţi, negustori, ţărani, religie, cult, superstiţii, despre limbă, cultură şi literatură. „Putem spune cu mândrie" că, atunci când Apusul nu dădea decât capitole răzleţe şi înşirări reci „...prinţul moldovean a dat cea dintâi lucrare în sensul epocii noastre, cuprinzând alături de descrierea fizică şi politică, tot ce se referă la viaţa poporului însuşi..., o întreagă enciclopedie, sub forma aceasta a unui studiu de geografie" (N. Iorga).

Sextil PUŞCARIU,
Dimitrie Cantemir, *în* Istoria literaturii române. *Epoca veche. Editura Eminescu, Bucureşti, 1977, pag. 146-147.*

D. Cantemir [...] e un erudit de faimă europeană, voievod moldovean, academician berlinez, prinţ moscovit, un Lorenzo de Medici al nostru. Autor între altele al unei Istorii a imperiului otoman *scrisă latineşte, care i-a făcut renumele în Occident, întrucât ne interesează prin* Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea sau Giudeţul sufletului cu trupul, *compunere şcolărească, şi prin mai matura* Istorie ieroglifică. Divanul, *cu pesimismul lui biblic, e de o uimitoare asemănare cu dialogurile de mai târziu ale lui Leopardi. [...] Opera literară viabilă a lui Cantemir este* Istoria ieroglifică, *adevărat* Roman de Renard *românesc, asupra tâlcului politic al căruia, destul de străveziu, s-a insistat cu exces.*

George CĂLINESCU,
Dimitrie Cantemir, *în* Istoria literaturii române, *Compendiu. Editura Litera, Chişinău 1997, pag. 31-32.*

Prin scrisul lui, Cantemir a adus neamului o glorie mai mare şi mai durabilă decât aceea a armelor: conştiinţa europeană românească. Scriind cu predilecţie în latineşte — limba universală de comunicare a savanţilor —, s-a adresat tuturor oamenilor de ştiinţă din vremea lui. Membru al Academiei din Berlin, organizator al Academiei ruseşti, Cantemir este primul român tradus şi citit în Europa.

Pompiliu CONSTANTINESCU,
în Scrieri, *vol. II, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, pag. 11-13.*

Încă din 1714 Dimitrie Cantemir fusese ales membru al Academiei din Berlin şi la îndemnul membrilor acestei adunări de învăţaţi s-a apucat să scrie cartea, al cărei titlu complet este: Descriptio antiqui et hodierni Status Moldaviae. *[...] Planul* Descrierii Moldovei, *surprinde prin lărgimea preocupărilor incluse în cadrul unei „descrieri". Nici una dintre geografiile vremii, în Europa, nici cea folosită de Dimitrie Cantemir,* Geografia universală, *a lui Philippe Cluvier, nici cea grecească a lui Meletic de Arta, fostul profesor al lui Cantemir la Academia din Constantinopol, nu sunt alcătuite pe un plan aşa larg; ele privesc numai ţara şi organizarea statului, dar nu şi obiceiurile stăpânirii, vorbesc de nobilime, clasa conducătoare, dar nu şi de popor. Singur istoricul şi geograful polon din veacul al XVI-lea, Martin Cromer, se apropie de concepţia descrierii unei ţări, aşa cum este înţeleasă în* Descrierea Moldovei.

În special atenţia dată poporului, descrierea obiceiurilor de la nunţi şi înmormântări, enumerarea tuturor figurilor fabuloase din tradiţia populară (paparudele, drăgaica, zânele şi zburătorii), jocurile şi ceremoniile (ţurca şi căluşarii, descântecele), legendele locale, de pildă a Ceahlăului şi altele, formează originalitatea acestei scrieri. Atenţia deosebită dată vieţii populare în cadrul descrierii ţării este dovada nu numai a unei concepţii largi, din punct de vedere ştiinţific, dar şi a unei atitudini progresiste a scriitorului, faţă de problemele sociale şi politice. A introduce viaţa poporului într-o carte de ştiinţă despre statul feudal, înseamnă un pas înainte în înţelegerea rosturilor statului în general.

Fiind scrisă în latineşte, Descrierea Moldovei *nu face parte nemijlocit din literatura română, dar prin subiectele tratate, prin locul pe care îl ocupă în creaţia culturală a lui Dimitrie Cantemir, prin ideile sociale se leagă de istoria literaturii noastre.*

Pentru istorici Descrierea Moldovei *este cea mai de preţ dintre lucrările lui Dimitrie Cantemir, fiind singura descriere a societăţii şi a statului feudal moldovenesc datorită unui român. Valoarea ei istorică este însă limitată la epoca lui Cantemir, adică la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor. În ce priveşte originile şi epoca din istoria struc-*

turii feudale a Moldovei, anterioara aceleia în care a trăit autorul, informaţiile lui sunt nesigure şi chiar deformate de ideile lui politice.

Principalele idei politice ale lui Dimitrie Cantemir erau lupta împotriva jugului otoman, precum şi lupta pentru formarea în Moldova a unui stat autoritar domnesc, care să înlocuiască formula statului nobilar. Aceste idei sunt cuprinse în tratatul încheiat la Luţk între Moldova şi Rusia, în 1711, care prevedea independenţa Moldovei şi stabilirea unui regim centralizat domnesc în această ţară, sub garanţia Rusiei. Descrierea Moldovei *formează o completare şi un comentariu ştiinţific al tratatului încheiat de Cantemir cu ţarul Petru I. Era necesar să se arate că, înainte de cotropirea turcească, Moldova era o ţară independentă, a cărei libertate a fost înăbuşită treptat prin călcarea tratatelor. Pe de altă parte, autorul* Descrierii *caută să dovedească existenţa unui regim centralizat domnesc datând de la întemeierea ţării şi care a fost răsturnat în chip abuziv de boierime. Se stabileau astfel temelii istorice, argumente trase din cunoaşterea trecutului, pentru ideile politice urmărite de Cantemir în activitatea lui ca domn. [...]*

Dar Descrierea Moldovei *este nu numai un preţios document, privitor la instituţiile feudale ale Moldovei, o mărturie a ideilor politice progresiste ale lui Dimitrie Cantemir, ci şi o carte scrisă frumos, care cuprinde poezia vechii Moldove, cu pădurile şi râurile ei, cu animalele crescute de ţăranii muncitori, cu vechile târguri şi cu obiceiurile oamenilor la întristare şi la bucurii. Fireşte, ea nu ascunde nedreptatea relaţiilor feudale, lăcomia turcilor şi a boierilor, exploatarea ţăranilor, nu înfăţişează o imagine idilică şi idealizată, dar este o carte scrisă cu dragoste pentru Moldova Veche. [...]*

Umanismul lui Cantemir nu formează o particularitate a unui om izolat, care a văzut multe ţări şi care a citit multe cărţi. Desigur că ideile lui sociale şi politice, ca şi cele despre civilizaţie întrec pe ale lui Miron Costin şi ale stolnicului Cantacuzino, dar ele derivă din acelaşi curent cultural, care formează şcoala umanistă românească. Şi Miron Costin, şi stolnicul încercaseră, mai rezervaţi, o reformă a limbii literare, folosind exemplul limbilor clasice, şi ei dezvăluiseră cititorilor marea taină a originilor romane ale poporului şi limbii române. Miron Costin tradusese şi scrisese versuri, încercase să descrie frumuseţile Moldovei, văzute de pe vârful Ceahlăului. Aşadar Dimitrie Cantemir are locul său în istoria culturii noastre şi nu în afara ei; el este un mare continuator şi nu un vârf de munte izolat de şirul munţilor din ţara noastră.

I. LĂZĂRESCU, I. LĂUDAT, Nestor CAMARIANO,
P. P. PANAITESCU, Ariadna CAMARIANO-CIORAN,
Al. PIRU, I. PERVAIN,
Dimitrie Cantemir, *în* Istoria literaturii române, *I, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1964, pag. 623-624, 625, 639.*

*Ca model pentru întocmirea scrierii sale, Cantemir pare a fi luat lucrările cronicarilor poloni St. Sarnicki (*Descriptio veteris et noval Poloniae, *Cracovia, 1585) şi Martin Cromer (*Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et respublica regni Poloniae, *Frankfurt, 1575), dar se va fi folosit şi de cărţile geografilor greci Hrisant Notaras şi Meletic de Arta, cunoscute înainte de publicare. Pentru diverse date el recurge la letopiseţul lui Grigore Ureche, la letopiseţul lui Miron Costin, la sinopsisul istoriilor ruseşti de la Kiev tipărit în 1674, la geografi şi istorici ca Ptolomeu, Strobo, Eutropiu, Ammian Marcelin, Nichita Choniates, Codin Curopalat, Dlugosz, S. Orzechovski, Piasecki, Bielski, Martin Creisius* (Turcogrecia)*, Matei Pretorius* (Orbis Gothicus)*, Oliva, 1688, Philippe Cluverius. Cantemir citise* De neamul moldovenilor *de Miron Costin şi probabil şi lucrările acestuia în limba polonă despre geografia şi istoria ţărilor române.*

Descriptio Moldaviae *se împarte în trei părţi. Prima parte este geografică, a doua politică, a treia tratează despre literatură, biserică, limbă şi şcoli. Desigur, informaţiile ştiinţifice nu mai prezintă azi interes, mai ales că autorul făcuse puţine cercetări directe, şi proiectează asupra trecutului observaţii valabile numai pentru vremea sa. Unele relaţiuni surprind prin naivitate, altele reprezintă, după opinia autorizată a istoricilor, mistificaţii. În prima categorie intră ştirea că în anume regiuni ale Moldovei roua se preface în unt, că într-un ţinut oile au cu o coastă mai mult decât în mod obişnuit. (M. Sadoveanu reia această credinţă în* Fraţii Jderi*), că într-o localitate porcii au copite ca ale cailor, în fine, că Baba de pe Ceahlău ar fi fost construită prin mijloace magice de preoţii unei vechi religii idolatre.*

În categoria plăsmuirilor intră uricul lui Ştefan cel Mare pentru Teodor Cantemir, numit căpitan de Tigheci cu dania a trei sate, tratatul cu capitulaţiile Moldovei încheiat de Bogdan al III-lea cu turcii şi scrisoarea patriarhului de Constantinopole către Vasile Lupu, privitoare la întoarcerea bisericii Moldovei sub supremaţia Patriarhiei Constantinopolitane.

Ideile politice şi sociale, prezente şi în celelalte opere, îşi găsesc aici expresia cea mai clară. Întâlnim lupta lui Dimitrie Cantemir pentru un stat domnesc centralizat şi împotriva anarhiei boiereşti, lupta pentru independenţa ţării faţă de turci prin alianţă cu Rusia.

Interesantă este comparaţia stării sociale din Moldova cu aceea din Rusia. În Moldova autorul distinge trei clase sociale, boierii, curtenii şi răzeşii, corespunzătoare în Rusia cu neamurile boiereşti (boiarski rod), cu dvorenii şi odnovorţii. Referitor la boierii moldoveni, Cantemir manifestă o vădită ostilitate [...] .

Pentru ţărănime însă Cantemir are cuvinte de simpatie şi de milă [...].

Încercarea de fixare a unor note ale caracterului naţional din capitolul Despre obiceiurile moldovenilor *merită încă atenţia, deşi observaţiile sunt subiective, reduse la simple impresii. Printre calităţi se remarcă ospitalitatea şi veselia („inima lor nu e departe de gură“), printre defecte aroganţa, irascibilitatea, lipsa de moderaţie şi nestatornicia. Moldovenii din Ţara de Jos sunt mai deprinşi cu armele, cei din Ţara de Sus, mai paşnici şi mai credincioşi.*

Deosebit de interesante sunt datele despre dansuri, ceremoniile de la logodnă şi nuntă (se citează o oraţie care a circulat până foarte târziu în popor), riturile funebre, zeităţi mitologice (Lado, Mano, Zâna, Drâgaica, Stahia, Dracul în vale, Ursitele, Frumoasele, Sânzienele, Joimăriţele, Papaluga, Striga, Tricoliciul). Dintre speciile poeziei populare sunt amintite doina, bocetul (heoile, se citează două versuri din Viaţa lumii *de Miron Costin), colinda, descântecul.*

La sfârşitul cărţii se află o hartă desenată de Cantemir, prima hartă a Moldovei.

Alexandru PIRU,
Dimitrie Cantemir*, în* Istoria literaturii române de la origini
până la 1830*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică,*
Bucureşti 1977, pag. 299-301.

Ciclul operelor cu caracter istoric şi ştiinţific, redactate în Rusia, cuprinde pentru început o scriere în limba latină, din 1714, Monarchiarum physica examinatio (Cercetare naturală a monarhiilor) — *o aplicare în domeniul istoriei politice a teoriei evoluţiei ciclice. Plecând de la o profeţie biblică, după care omenirea va fi stăpânită de patru monarhii universale succesive, Cantemir prevesteşte ţarului Petru I că va întemeia a patra monarhie. Prima etapă a ascensiunii acestei împărăţii o va reprezenta zdrobirea puterii otomane şi eliberarea popoarelor creştine subjugate. Una din scrierile de mare răsunet ale lui Cantemir* Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei)*, operă vastă şi de meticuloasă elaborare, redactată definitiv între 1714-1716, ilustrează un alt aspect al creaţiei enciclopedice a autorului. Prima parte a lucrării, consacrată geografiei fizice se ocupă de ţinuturile şi târgurile Moldovei şi conţine o introducere referitoare la vechii locuitori, la originea romană a poporului român. Partea a doua, mai amplă, cu caracter politic, având ca subiect orânduirea de stat, descrie ceremonialul de alegere şi înscăunare, de scoatere din domnie, relatează despre obiceiurile curţii domneşti, despre dregătorii şi ranguri boiereşti, despre legile ţării şi divanurile de judecată ca şi despre veniturile Moldovei. Partea a treia, cu referiri la religie şi la şcoală, atinge direct*

problema latinităţii poporului, analizată pe baza limbii române, pe care autorul o compară cu cea latină şi italiană, indicând şi unii termeni pe care îi crede de origine dacică. Descrierea Modovei e*ste în acelaşi timp o operă ce aparţine şi literaturii prin pasajele cu caracter fabulos şi prin numeroasele sale reflecţii.*

Algeria SIMOTA,
Dimitrie Cantemir, în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900, Editura Academiei Române, Bucureşti 1979, pag. 152.*

N. Iorga spunea despre Descrierea Moldovei *că e neaşteptată, altfel decât scrierile contemporane ei. Le depăşeşte fără a le nega sau ignora: ea le inglobează de fapt pe toate, într-o sinteză precoce şi clarvăzătoare, ca şi cum gândirea şi scrisul românesc, înainte chiar de a-şi fi enunţat şi maturizat toate temele de meditaţie, ar fi dobândit dintr-o dată o miraculoasă conştiinţă de sine, o facultate aperceptivă şi sintetică premergând cu mult evoluţia al cărei termen final şi târziu trebuia să fie.*

Aprecierile posterităţii asupra acestui opuscul clar, dens şi precis, s-au întemeiat tocmai pe prodigioasa lui valoare de diferenţiere. În mijlocul unei literaturi a faptelor, apărea o carte de idei. În locul succesiunii cronologice, ca singur principiu ordonator, era instaurată logica schemelor, construcţiilor şi sistemelor coerente. Fatalismul descurajant, ca stare de spirit, şi superstiţia teologică, ca explicaţie universală, erau dislocate de afirmarea unor cauzalităţi istorice şi combătute printr-o senină încredere în cursul legic al evenimentelor. Carte solară, echilibrată, armonioasă, Descrierea Moldovei *reprezintă o vârstă spirituală evoluată aproape prin salt şi devenită astfel modernă.*

Dar modernitatea e o valoare de selecţie şi coincidenţă, alterabilă deci o dată cu modificarea împrejurărilor care au putut-o promova.

A doua motivaţie a marelui prestigiu de care se bucură cartea lui Cantemir a fost aflată în inestimabilul ei aport informativ. Istoricii văd în această operă o sursă documentară unică pentru stadiul social, naţional, moral descris în ea. Interesul de ramură, specializat şi delimitat, oricât de important, e totuşi prea restrâns pentru a dobândi investitura unei preţuiri atât de durabile cum e cea a Descrierii. *Circumscrisă la ipostaza de document,* Descrierea Moldovei *nu s-ar deosebi cu nimic de indiferent ce act de arhivă, epuizat prin chiar consemnarea şi valorificarea datelor pe care le conţine.*

În fine, meritele Descrierii Moldovei, *această „primă lucrare ştiinţifică românească", au fost distinse în valorile de pionierat pe care ea le afirmă pentru numeroase ştiinţe cu metodologiile lor specifice. Geografia, ştiinţele*

naturii, arheologia, folcloristica şi etnografia, lingvistica comparată, dialectologia, stilistica au văzut aici, dacă nu actul lor de întemeiere, cel puţin tentative precursoare, uneori prioritare chiar pe plan european.

Performanţa este într-adevăr spectaculoasă şi măgulitoare, dar să nu uităm că ea nu reprezintă totul într-un domeniu, cum e cel ştiinţific, unde valoarea, odată descoperită, se vede mereu depăşită de ceea ce îi succede.

Modernitatea, bogăţia informativă, pionieratul ştiinţific sunt însuşirile care dau preţ Descrierii Moldovei, *fără a putea totuşi să explice deplin rezistenţa cărţii, prezenţa ei durabilă, fertilă şi incitantă, ale cărei ecouri se pot afla în aproape toate direcţiile majore ale culturii româneşti. O lectură nouă se cuvine să urmărească şi să sublinieze tocmai aceste structuri dominante care au stimulat meditaţia ulterioară, făcând din* Descrierea Moldovei *un punct constant de referinţă, o valoare permanentă a patrimoniului naţional. [...]*

Descrierea Moldovei *e o hartă a spiritualităţii româneşti pe care au fost trasate în alb, adânc incizate, contururile unor idei-matcă. Desenul e exact şi sigur. Totuşi lipseşte culoarea, afectivitatea, participarea. Succesorii vor umple aceste spaţii, încă neutre, cu o pastă policromă abundentă, marcată de amprenta bogată a personalităţii lor, ceea ce va face din viziunile lor imagini acaparante, modelatoare pentru ştiinţa colectivă.*

Cantemir e însă impersonal: are impersonalitatea adevărului pur. Aici stă paradoxul atitudinii sale, de aici derivă toate avantajele şi toate scăderile viziunii lui. Descriindu-şi ţara, principele se descrie pe sine şi pe ai săi, face operă de autocunoaştere, dar, în mod excepţional, absolvit parcă de subiectivismul pe care o asemenea analiză l-ar presupune. Aceasta îi asigură o perfectă adecvare la obiect şi în acelaşi timp detaşarea de el. Răsfrângerea desăvârşită, distantă însă, rece, neutră. Reprezentarea incumbă cel mai mare coeficient de precizie şi cel mai înalt grad de absenţă.

Momentul e unic în istoria gândirii româneşti şi izolat chiar în destinul creaţiei lui Cantemir. Vom încerca să-l încercuim, pentru a înţelege, pe cât posibil, conjunctura de excepţie în care a fost creată Descrierea Moldovei.

Cantemir, atât de atras de imboduri diverse, de neunificat parcă dintr-o perspectivă actuală, e un tipic reprezentant al vremurilor sale şi deci inteligibil din unghiul de vedere implicat contemporaneităţii lui. Fiu de domn, e despărţit timpuriu, încă neformat, de familie şe de ţară, şi trimis ca ostatec la Istambul. Copil şi adolescent, se lasă condus de ambiţiile binefăcătoare ale unui părinte care intuise extraordinarele resurse ale fiului său şi le cultiva ca pe o compensaţie a propriei inferiorităţi. Dimitrie

foloseşte tot timpul spre a se instrui. Studiază intens, întreţine convorbiri savante şi prietenii profitabile cu cele mai luminoase cercuri ale Constantinopolului internaţional, e pasionat de nou şi de necunoscut, are curiozităţi de cercetător şi colecţionar. Adună în palatele sale vestigii ale artei antice plătindu-le cu bani grei, e singurul om al vremii care ajunge la documentele secrete ale seraiului, unde pune să se copieze portretele tainice ale sultanilor, învaţă logică, filozofie, istorie, geografie, teologie, muzică, e un bun desenator şi un bun executant, compune arii şi manuale, construieşte instrumente, predă lecţii unor elevi deveniţi la rândul lor iluştri, are o conversaţie sclipitoare în mai multe limbi, e un om fermecător, distins şi agreat care câştigă pretutindeni simpatii într-o lume unde doar banul, care lui îi lipsea, avea uşi deschise.

Pe de altă parte însă, omul se risipeşte într-o complicată reţea de intrigi politice, cheltuind tot atâta talent şi efort, dar dovedind mai puţină probitate, dealtfel în perfect acord cu spiritul timpurilor. E insidios şi abil, calomniază şi pârăşte, întreţine o reţea personală de spionaj, îşi pierde adversarii şi e pierdut de ei, cade şi se înalţă până la a obţine o domnie efemeră de câteva luni.

Putem fi uimiţi de această continuă ruptură aparentă a personalităţii sale. Există însă o explicaţie directă şi simplă, prin fapte şi prin vremuri. Cantemir nu putea fi altceva decât domn. *Moştenitor prezumtiv al tronului, el e ales, la nici douăzeci de ani, voievod de către boierii care-l preţuiau mai mult decât pe ştersul Antioh. Candidatura nu e însă acceptată de turci, care îl preferă pe docilul frate mai vârstnic. Domn nerecunoscut, capuchehaie a voievodalului frate, Cantemir se bucură timp de decenii la Istambul de statutul unui* fost *şi posibil* viitor *domn, integrându-se unei numeroase categorii de postulanţi, pe care Poarta îi întreţinea, cu pensii şi onoruri, pentru a face din ei nişte concurenţi direcţi în licitarea tronului Moldovei. Cine cunoaşte analele epocii, toată acea istorie care premerge şi succede anilor de domnie, singurii consemnaţi în cronicile oficiale, poate vedea de câte ori a fost repetat acest destin de pribegie, solicitare şi aventură perpetuă. Cantemir nu era un izolat şi avea exact mentalitatea categoriei din care făcea parte. Îl caracteriza neaşezarea, lipsa unui sentiment constructiv de solidaritate cu o situaţie stabilă, cu o ambianţă şi un mod de viaţă neschimbat. El e un aventurier de un rang superior, care îşi consolidează sau reclădeşte în fiecare clipă destinul. Fără mijloace de trai potrivite situaţiei sale, exclus deci de la o conştiinţă de castă nobiliară, sigură pe feudele şi tradiţiile sale, Cantemir e de fapt un* de-clasat, *care înlocuieşte voit şi obstinat o mentalitate de neam, refuzată lui, cu o mentalitate individuală şi individualistă, sprijinită exclusiv pe criteriul meritu-*

lui personal şi pe mirajul suveranităţii. Acest fiu de răzeşi fălcieni acuză poate cea mai impozantă psihologie voievodală din întreaga istorie românească, tocmai pentru că şi-o acapara ca pe singura esenţă accesibilă lui. Domnia era treapta care-i asigura o situaţie pe măsura personalităţii sale de excepţie, scoţându-l dintr-un provizorat umilitor şi subaltern. Programul său politic are la început tocmai această sursă individualistă: el vrea să-şi salveze eul din jocul întâmplării. Dintr-o asemenea perspectivă, dezvoltarea multilaterală a spiritului şi geniala înscenare politică sunt perfect conciliabile.

Trebuie să distingem însă nuanţele înnobilatoare pe care le împrumută Cantemir unui destin integrat epocii. Cu o conştiinţă nemăsurată a propriei valori, el are o neştirbită demnitate şi un susţinut orgoliu din care deduce o atitudine antiotomană consecventă.

Omul se comportă ca un spirit universal. *El nu se simte legat de un loc şi de o colectivitate anume, ci îşi caută doar spaţiul cel mai prielnic desfăşurării personalităţii. Vizează tot timpul nu scaunul Moldovei, cum s-ar crede, ci pe cel al Munteniei, mai bogată şi mai prestigioasă, unde programul său cezaric ar fi găsit resurse mai vaste de manifestare. Domn, Cantemir îşi aplică neîntârziat proiectele ideologice, de suveran luminat: proclamă înfrăţirea tagmelor în jurul tronului, iniţiază reforme fiscale în favoarea păturilor sărăcite, reia mânăstirile închinate şi ţiganii domneşti, schimbă colaboratorii tradiţionali ai curţii, înlocuindu-i cu un guvernământ tânăr şi inteligent, ataşat lui. Transpare aici graba de a traduce teoreticul în praxis, specifică gânditorului, care verifică principii, ignorând prudenţa şi cunoaşterea adevărată a conjuncturii. Chiar ideea de a rupe contactele cu turcii, întorcându-se spre Imperiul rus într-o etapă încă necoaptă pentru o asemenea schimbare de orientări, îl indică pe experimentatorul fragil nehârşit cu viaţa adevărată. Cantemir e tot timpul purtat de mari programe personale şi de mari iluzii, pe care realitatea nu oboseşte a i le ruina, în timp ce el însuşi nu oboseşte să reia de fiecare dată totul de la capăt.*

Detronat şi exilat, va continua să aplice, în mic, principiile statului centralizat şi ale cârmuirii autoritare: are pretenţia să conducă strâns cele câteva mii de refugiaţi care îl însoţiseră în surghiunul său, judecă şi instituie legi, pedepseşte şi răsplăteşte, e dur şi inclement cu supuşii lui, provocându-le nemulţumirea şi depărtarea, într-un cuvânt vrea să creeze un stat în stat. În această fază în care el se instaurează ca domnitor al unui principat inexistent, realizând fie şi numai fictiv condiţia voievodală căreia i se dedică neprecupeţit, Cantemir se stabilizează de fapt pentru totdeauna într-o atitudine în fine asumată. Această modificare esenţială va avea repercusiuni şi în atitudinea lui faţă de scris.

Forma gândirii lui ştiinţifice şi literare fusese determinată până atunci de aceeaşi conştiinţă a neintegrării sau, mai degrabă, a participării simultane la mai multe sfere de cultură. În Orient, intervine în discuţiile teologice, aducând argumentele ştiinţelor şi raţionalismului apusean. Face chiar extrase şi compendii din operele filozofilor europeni, pe care le studiază cu intenţia expresă de a le populariza într-un mediu, dacă nu ostil, cel puţin străin şi indiferent. Dimpotrivă, în Europa, adresându-se deci Occidentului, se înfăţişează în postura unui emisar al culturilor Răsăritului. El îşi rezervă rolul unui intermediar, transmiţător de informaţii, la nivelul unor sinteze geniale, desigur, dar cu sentimentul secret al absenţei controlului, al detaşării de obiectul expunerii şi de subiectul căruia i se adresează. Opera lui persupune mereu un public străin, care trebuie învăţat, orientat, îndoctrinat. El reprezintă factorul de tranziţie între lumi care nu se cunosc şi nu comunică, dar a căror deplină înţelegere el pare că o deţine pe rând.

Moldova *din* Descrierea *lui e şi ea la început un astfel de obiect al curiozităţii cunoscătoare, avidă de pitoresc şi spectaculos. Să nu uităm că ideea de a scrie o istorie şi o geografie a ţării sale îi fusese sugerată, comandată chiar, şi nu pornită din iniţiativă proprie. El i se dedică cu aceeaşi largă disponibilitate şi universală competenţă cu care, într-o tinereţe nu prea depărtată, făcea exerciţii de retorică dogmatică pe teme oferite de mentorul său Ieremia Cacavela, preţuind mai mult performanţa spiritului, mai puţin îndemnul inimii. De aceea, nu trebuie ignorat aspectul atrăgător al scrierii, tendinţa mereu urmărită, alături de altele, de a crea o operă frumoasă şi plăcută, fastuoasă şi captivantă, care, întreţinând unui public neavizat aplecarea spre instrucţie, i-o şi stimula prin dulceaţa esteticului.* Moldova *fusese iniţial doar un subiect de dizertaţie savantă şi de stilizare artistică, cu tot ceea ce o astfel de atitudine presupune ca detaşare superioară. Dar, primindu-şi tema numai ca subiect de meditaţie, Cantemir o descoperă treptat ca obiect al unui afect. El se leagă treptat de faptele pe care le surprinde sau le trezeşte din memoria sa sentimentală, umbrită până atunci de urmărirea unor ambiţii imperioase. „Omul universal" află acum despre sine însuşi că aparţine unui loc şi unui neam anume, care îl acaparează dincolo de voinţa lui răzbunătoare şi de impersonalele principii teoretice.*

Ne aflăm în faţa întemeierii şi întăririi unui sentiment patriotic, sprijinit pe orgoliul naţional şi pe intima aderenţă la o colectivitate. Descrierea Moldovei *reprezintă tocmai momentul de catalizare a energiilor latente care exprimau această secretă şi atotstăpânitoare apartenenţă. Va urma un lung răstimp în care Cantemir se arată preocupat adânc de*

soarta poporului său, căruia îi dăruie pateticul şi fierbintele Hronic al vechimii. *Categoric opus ca tonalitate afectivă Descrierii, Hronicul merge până la apologie şi apoteoză.*

N. Iorga sugera în Istoria literaturii româneşti *în secolul al XVII-lea o ipoteză pe care trebuie s-o primim ca adevărată. Cantemir elaborase relativ repede* Descrierea *(între 1714--1716), dar întârzia s-o publice, deşi solicitările erau grabnice. Scriitorul începuse însă să se dezică nu de faptele exprimate, ci de atitudinea faţă de ele. El pregetă, intenţionând probabile modificări în spiritul ideilor care-i animau acum conştiinţa şi pe care el le expusese în chip superlativ în* Hronic. *Concepând* Descrierea *ca pe un preambul sintetic la vasta lucrare despre poporul român, Cantemir simţea ruptura afectivă dintre cele două părţi şi ezita să le facă publice înainte de a le aduce la unitate. Mai mult chiar,* Descrierea Moldovei, *formă exclusiv adresată unui public străin, trebuia transpusă în idiomul naţional, pentru a deveni în fine accesibilă adevăratului ei destinatar.*

Până la sfârşitul vieţii, pe Cantemir îl va preocupa ideea, nerealizată integral, de a traduce, rescriind de fapt în româneşte, operele sale fundamentale, oferindu-le singurului mediu unde audienţa putea fi eficace şi fructuoasă.

Dimitrie Cantemir se află în fruntea unui lung şir de spirite congenere, al căror destin el îl premerge şi îl exprimă, intens şi decis, pentru că le e model şi prototip. Momentele istorice şi oamenii care vor selecta gândirea şi opera voievodului, conţinându-le, vor reprezenta faze de sensibilitate a conştiinţei naţionale şi a meditaţiei integratoare asupra destinului cultural al naţiunii. Un asemenea moment, cu o conştiinţă exasperată prin ultragiu şi interdicţie, se va crea mai întâi în Transilvania. Sistematica investigaţie istorică, lingvistică, etnografică pe care o susţine Şcoala Ardeleană de-a lungul a o sută de ani, are ca model mărturisit şi urmat în primul rând opera lui Cantemir.

Moldova şi Muntenia îl redescoperă la un secol după moarte, atunci când se contura redobândirea autonomiei politice şi economice, şi se structurau bazele statului naţional modern. În 1825, Descrierea Moldovei *era publicată întâia oară în româneşte. Asachi cumpăra, în jurul anilor 1830, la Roma, manuscrise uitate de ale voievodului şi încerca să-i dezvolte sugestiile într-o fantastică mitologie naţională, dezechilibrată de fanatismul ideilor fixe şi de absenţa simţului estetic. Haşdeenii, distingând similitudini de soartă şi spirit cu agitatul destin al lui Cantemir, preiau acest cult şi îl ridică la rangul de simbol naţional. Eminescu îl citeşte şi se lasă fascinat de această faimoasă şi contradictorie personalitate. Academia începe, după 1870, să-i publice, într-o lungă serie de docte volume, totalitatea operei cunoscute la vremea aceea.*

Secolul nostru, mai tranşant în opinii, şi-l revendică pe Cantemir după sinuoase distanţări. N. Iorga îi judecă la început inconsecvenţele şi îi critică detaşarea, pentru a ajunge apoi la o înaltă preţuire entuziastă. Pentru Blaga, principele e „inorogul alb“ al gândirii româneşti, făptură stranie şi pură, de o genială claritate în previziuni, de o neînţeleasă totuşi reţinere în a persevera în intuiţii.

Tot acum se scriu câteva cercetări sintetice, serioase şi documentate asupra cărturarului, a cărui activitate e restituită integral circulaţiei de idei, opera lui figurând ca obiect de şcoală şi de studiu multilateral.

Dar cea mai decisă reluare a venit dintr-o direcţie neaşteptetă. Opera lui Sadoveanu, spirit aparent opus lui Cantemir, poate fi văzută ca o retopire a ideilor savantului, ca o plasmă care desfăşoară, în concret, concisa hieroglifă a meditaţiei cantemireşti. Aceasta e forma cea mai profundă de verificare a vitalităţii unei viziuni, aptă să îmbrace ciclic expresii noi.

Magdalena POPESCU,
Postfaţă, *în vol. Dimitrie Cantemir,* Descrierea Moldovei, *Editura Minerva, Bucureşti 1976, pag. 241-242, 270-277.*

Reprezentând cea „dintâi mare sinteză în cultura românească“[1], opera lui Dimitrie Cantemir devine ipso facto *şi prima deschidere a acesteia spre universal. Modelată în retorta unei spiritualităţi specifice poporului nostru, aspiraţia renascentistă a principelui cărturar de a se împărtăşi din tot ceea ce mintea omenească a elaborat până atunci, proiectează creaţia sa — şi o dată cu ea umanismul românesc — în sfera valorilor de prestigiu european. Inexplicabil la prima vedere, faptul se luminează dintr-o dată, prin considerarea atentă a tuturor factorilor, care au favorizat o astfel de performanţă. Este vorba, în primul rând, de tradiţie. Înscriindu-se în prelungirea impulsului primit de Grigore Ureche, Miron Costin şi N. Costin, pe de altă parte, datorită înzestrării sale excepţionale şi spiritului nou de cercetare pe care îl inaugurează — şi avem aici a doua explicaţie a saltului produs — Cantemir ridică întreprinderea acestora la un nivel cvasiştiinţific, capabil să susţină confruntarea cu opere similare ale altor culturi, iar în anumite discipline devine deschizător de drumuri şi dincolo de hotarele ţării. În sfârşit însăşi decăderea economică, politică şi socială în care se află, la un moment dat, un stat, poate conduce, în mod dialectic, la o recuperare pe alt plan. Cantemir a fost, în acest sens, compensaţia pe care şi-a creat-o spriritualitatea românească în împrejurările deplorabile cunoscute din propriile-i opere. […]*

[1] *Const. Ciopraga,* Personalitatea literaturii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1973, p. 266.*

În acelaşi chip, complexitatea problematicii abordate şi contradicţiile interne ale unei opere impresionante nu se pot justifica decât prin cunoaşterea exactă a situaţiei politice, economice, culturale a Moldovei şi a contextului mai larg în care ea se încadra. Astfel, timpul lui Cantemir, situat la răscrucea dintre veacul al XVII-lea şi cel de al XVIII-lea, devine totodată şi timpul unor alte importante răscruci. Considerând faptele din perspectiva organizării politice, observăm că Europa îşi deplasează centrul de greutate de la măruntele stătuleţe feudale la statul unitar, creat de regimul „domniei absolute" al monarhilor. Concomitent cu definitivarea acestui proces, Principatele Române, aflate sub controlul Turciei, intră tot mai mult în atenţia, deloc dezinteresată, a Rusiei şi Austriei. Pe de altă parte, din punct de vedere filozofic, asistăm la înlocuirea înţelegerii teologice a lumii cu una ştiinţifică, elaborată de raţiune, pe temeiul examinării atente a fenomenelor naturii şi a descoperirii legilor care le guvernează.

În Ţările Române însă, ca şi în Ungaria şi Polonia dealtfel, datorită unei puternice clase boiereşti, feudalismul stă încă pe fundamente solide. Cu toate acestea, drept consecinţă a mutaţiilor pe care le-am semnalat în cadrul examinat şi care nu reflectă decât însăşi mişcarea dialectică a istoriei, fiorul primenirilor pătrunde şi aici, sub forma unor idei social-politice şi filozofice înainte, promovate de cărturarii noştri în frunte cu însuşi Cantemir. În consecinţă, Principatele Române vor deveni terenul de înfruntare al culturii slavone, refractară acum progresului, şi al celei occidentale care, chiar dacă se înfăţişa la începuturi în haine latine ori greceşti, era animată de alte tendinţe, mai apropiate de elanurile de a se manifesta ale spiritualităţii omului modern. În tot cazul, din această luptă de idei, tânăra noastră cultură nu avea decât de profitat. Opera cărturarului Cantemir va fi expresia ştiinţifică şi artistică a acestui timp de mari confruntări, după cum destinul principelui nu va putea fi socotit decât expresia lui politică. [...]

Scrisă la îndemnul Academiei din Berlin, ca şi Hronicul *de altfel*, Descrierea Moldovei *era menită să furnizeze învăţaţilor din Europa, informaţii despre ţara al cărei domn fusese nu demult. Prezen până acum, mai cu seamă sub forma unor note de călătorie, interesul manifestat de un popor faţă de altele mai îndepărtate, tinde să dobândească, datorită marilor prefaceri economice şi politice care au deschis o nouă etapă în istoria spiritului european, o formă organizată, sistematizată din perspectiva unor ştiinţe ca, istoria, geografia, cartografia. În acelşi timp, reversul pe care îl comportă un astfel de fenomen nu poate fi decât o puternică deşteptare a conştiinţelor naţionale. Fiecare popor îşi avea, sub acest aspect, propriile sale raţiuni de a se face cunoscut. Cărturarii români, ajungând la o înţelegere*

clară a originii ilustre a neamului nostru, sperau ca, prin popularizarea ei în lumea civilizată, să contribuie la eliberarea ţării de sub asuprirea turcească. Cartea lui Cantemir trebuie considerată ca un reflex al acestor multiple tendinţe.

Elaborată în aceeaşi perioadă cu Creşterea şi descreşterea Curţii Otomane *şi puţin înainte de a încheia prima versiune (redactată în latineşte) a* Hronicului...,Descrierea Moldovei *este structurată, ca şi acestea, de aceeaşi nervură ideatică şi elan patriotic. Drept urmare, având în vedere concepţia istorică vastă şi metoda critică utilizată în lucrarea dedicată măririi şi decăderii puterii otomane, era firesc ca, în momentul concretizării sugestiei prestigioasei instituţii germane, savantul să implice în viziunea sa numeroase coordonate spaţio-temporale ori elemente materiale şi spirituale, ce explică şi definesc fiinţa unui popor. În linii mari, planul lucrării va fi expus mai târziu de însuşi Cantemir, în* Hronic: *„Împinşi şi poftiţi fiind de la unii prieteni streini, şi mai cu deadins de la însoţirea noastră carea iaste Academia Ştiinţelor din Berolin, nu numai o dată sau de două ori, ci de multe ori îndemnaţi şi rugaţi fiind, pentru ca de începătura, neamul şi vechimea moldovenilor, măcar cât de pre scurt să-i înştiinţăm; aşijderea de lucrurile carile din vremile stăpânitorilor din descălecatul Ţării Moldovei, ceal vechiu, până la vremile noastre s-ar fi tâmplat, de starea şi pusul locului ei; de aşezământul aerului, bilşugul pământului, ocolitul hotarâlor, şi de altele carile spre folosul vieţii omeneşti caută; şi încă de obicealele, leagea, ţerămoniile politiceşti şi bisericeşti şi de alte carile spre orânduiala şi cinsteşia omenească stăruiesc, pre cât în putinţa slabei noastre ştiinţe va fi, să-i adeverim". Ca mod de abordare a chestiunii, presupusele modele[1] ale* Descrierii Moldovei, Geografia veche şi nouă *de Meletie,* Introducere în geografie *de Hrisant Notara,* Descriptio veteris et novae Paloniae *de St. Sarnicki, ori* Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et respublica regni Poloniae *de Martin Cromer, nu par a se situa la nivelul operei lui Cantemir. Prin intuirea numărului mare de factori (de natură geografică, istorică, economică, politică, socială, etnografică, folclorică, relgioasă, administrativă, militară etc.) ce colaborează la conturarea individualităţii unui popor, învăţatul nostru depăşeşte concepţia ce stă la temelia lucrărilor pomenite şi deschide drum reflecţiei asupra specificului nostru naţional.*

Potrivit exigenţelor noului spirit care se făcuse simţit în Europa, faptele trebuiau prezentate sub semnul adevărului, adică obiectiv: „dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut şi să înfăţişăm pe locuitorii ţării din care ne tra-

[1] Vezi, în acest sens P. P. Panaitescu, op. cit., p. 150—151.

gem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeaşi măsură, să lădăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit". Conştiinţa că se conformează acestui deziderat este prezentă, sub diferite înfăţişări, de-a lungul întregii scrieri. Cel mai frecvent poate fi întâlnită sub forma reproşurilor la adresa înaintaşilor, care nu s-au ostenit să aştearnă în scris tot ceea ce ştiau despre strămoşii lor: „Nepăsarea strămoşilor noştri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvârşească fapte de ispravă decât să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintâi vremuri ale neamului nostru". Altădată, în cazuri mai fericite, mărturiseşte satisfăcut că s-a informat „din izvoarele care ne stau la îndemână" şi citează din istoriografii consultanţi confruntându-i, iar, în lipsa documentelor scrise, nu uită mărturiile contemporanilor cercetează faptele de limbă sau iniţiază un fel de investigaţii arheologice: „pe râul Ciucur, lângă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăţi foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă". În câteva rânduri, fapt ce scoate şi mai pregnant în relief ţinuta ştiinţifică a lui Cantemir, negăsind nimic privitor la o chestiune care-l interesează, el încearcă, totuşi, un nou procedeu de investigaţie, judecata prin analogie cu ceea ce cunoaşte la neamurile vecine: „Din pricina tăcerii istoricilor nu se ştie ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor şi dreptul firesc au avut putere ca şi legile scise". Nu credem să forţăm nota afirmând că în atari strădanii se poate întrevedea germenul viitoarelor cercetări comparate.

În tot ceea ce întreprinde, Cantemir doreşte să se manifeste ca un om de ştiinţă, pătruns de însemnătatea redării nealterate a faptelor. De aici tonul autoritar ce nu admite replică, aerul detaşat faţă de cele relatate, respiraţia mai scurtă a frazelor, totul tinzând parcă spre a impune un stil sobru şi rece: „Moldova — scrie Cantemir — n-a avut aceleaşi hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este când mai mare, când mai mică, după starea de înălţare sau de cădere a ţării". Ceea ce-l interesează pe autor, în cazul de faţă, nu este decât comunicarea nudă a unei constatări, în maniera manualelor şi tratatelor de geografie şi istorie. Convergenţa unor atari consideraţii, secondate de numeroase altele privind valoarea ştiinţifică a observaţiilor lui Cantemir, nu putea duce decât la afirmaţia lui P. P. Panaitescu, potrivit căreia, „Descrierea Moldovei e*ste cea dintâi scriere ştiinţifică a unui român".*

Paralel însă cu această atitudine voit neutră şi adeseori pe însuşi trunchiul ei, inserţia subiectivă se infiltrează aproape pe nesimţite, forţând faptele să se subordoneze ideilor, îmbrăcând relatarea cu o simpatie difuză

ce se transformă uneori într-o abia reţinută iubire de patrie, imprimând frazelor o mişcare amplă şi conferind stilului căldură şi culoare. Fără să dăuneze numaidecât adevărului — fapt evident în cazul descrierilor de natură, când îi conferă acestuia dimensiuni noi — prezenţa subiectivităţii[1] *(înţeleasă ca manifestare a sensibilităţii) aduce opera în matca literaturii: „Cel mai înalt dintre munţi este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost atât de vestiti ca şi Olimpul, Pindul sau Pelias. Este aşezat în părţile Neamţului, nu departe de izvorul Tazlăului, iar mijlocul lui e acoperit de zăpezi veşnice; pe vârful lui însă nu se găseşte pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalţă ca un turn, se prăvale un pârău foarte limpede, ce se năpusteşte cu mare larmă peste o statuie străveche, înaltă de cinci coţi, înfăţişând, de nu mă înşel, o bătrână cu douăzeci de mioare". Deschizându-se cu o afirmaţie care, la nivelul de atunci al ştiinţei, se considera exactă, fragmentul pare să înainteze pe făgaşul frazelor transcrise mai sus. Treptat însă la lumina aducerilor aminte, ce scapără într-o aglomerare de substantive legate de câteva epitete şi comparaţii, muntele se transfigurează, dobândind contururi mitice, altminteri spus, obligând ştiinţa să devină artă. „Descrierea Ceahlăului — scria Perpessicius — poate fi comparată descrierii ţării Ardealului la Bălcescu"*[2].

Fiind extrem de rare cazurile în care pot fi întâlnite în stare pură, cele două atitudini, ca şi structurile prin care se manifestă, coexistă, deplasându-şi mereu centrul de greutate de pe una pe cealaltă, fapt ce măreşte farmecul lucrării şi îi determină statutul de ştiinţifică şi literară.

În ciuda diversităţii fascinante a materialului utilizat de Cantemir, se poate spune că, mutatis mutandis, *modul de a-l expune rămâne în linii mari identic cu cel înfăţişat în exemplele de mai sus. Drept urmare, alături de notaţia aridă, dăm de observaţia purtătoare de virtuţi artistice şi invers. Fără să năzuim la o depistare şi catalogare a tuturor celor două tipuri pomenite, lucru, dealtfel, inutil, interesul cercetării noastre se îndreaptă, ghidat de o latentă sugestie a scrierii examinate, spre descoperirea centrelor ideatice care, prezidând dispunerea materialului de-a lungul cărţii, pot constitui tot atâtea perspective noi de structurare a lui. În felul acesta, cele trei părţi ale cărţii* (I Partea geografică, II Partea politică şi III De-

[1] *În genere, înţelegerea subiectivităţii ca afirmare a unei ideologii proprii tinde spre subiectivism (când aceasta din urmă se află în dezacord cu istoria) şi se integrează în sfera obiectivităţii (specifică ştiinţelor sociale) când ea se înscrie în direcţia sensurilor istoriei. În ambele cazuri însă, apropierea de literatură este posibilă numai prin colaborarea sensibilităţii (n. n.).*

[2] *Perpessicius, op. cit., p. 302.*

spre cele bisericeşti şi ale învăţăturii în Moldova) *cedează locul unor delimitări pe orizontală, revelatoare a însăşi structurii mentale a autorului. Prezente pe parcursul întregii scrieri, însă sub mereu alte înfăţişări, astfel de centre organizează, în final, altminteri materia, creând, prin acumulări succesive de notaţii aride şi literare, imagini de o netăgăduită forţă şi amploare, ce nu trădează decât arareori spiritul ştiinţific.*

[…] Dacă ideile politice ale lui Cantemir corespundeau, în fond, sensurilor evoluţiei istorice, fundamentarea lor pe experineţa unui trecut care arăta altminteri decât era înfăţişat, se înscrie printer contradicţiile concepţiei sale despre istorie. În realitate, Moldova nu a fost cu totul independentă în acele timpuri, domnul nu primea tronul ca moştenire, ci era întotdeauna ales dintre membrii familiei, puterea lui asupra supuşilor era înfrânată de sfatul boierilor, iar organizarea de atunci a Moldovei nu era identică cu cea de pe vremea cărturarului. Proiecţie a ideilor sale politice asupra trecutului, statul preconizat de Cantemir anticipa mai curând pe cel propus de filozofia luminilor. Creaţie a imaginaţiei, viziunea trecutului exemplar este departe de a avea proporţiile, bogăţia şI vigoarea pe care o etalează tabloul decăderii Moldovei. Respinsă de spiritul ştiinţific, o atare imagine ar putea fi acceptată numai de structurile literare, în măsură în care, ţinându-se seama de ansamblul lucrării, ea contribuie, prin jocul opoziţiilor, la consolidarea sentimentului patriotic sau amplifică satira la adresa unor aspecte ale contemporaneităţii celui care scrie.

În sfârşit, cel din urmă centru ideatic priveşte materialul etnopsihologic, etnografic şI folkloric, de natură lingvistică sau religioasă *etc., care, în intenţia autorului, era menit să întregească informaţia istorică şI geographică, prin schiţa unui profil spiritual al poporului nostru.*

Sumare dar dense, alternând luminile cu umbrele, cele câteva pagini „despre năravurile moldovenilor“ constituie prima încercare de etnopsihologie la noi. Temperament echilibrat, Cantemir este de părere că trăsătura fundamentală a firii moldovenilor este dată tocmai de lipsa acestei însuşiri. Încă din capitolul dedicat divanului de judecată al domnului şI al boierilor, vorbind de dregătorii care îşI însuşesc „banii ţării“ sau uneltesc împotriva cârmuitorului lor, autorul pomenea de „cugetul cel nestatornic al moldovenilor“. Spre finalul celei de a II-a părţi a Descrierii Moldovei, *revenind la „firea lor cea nestatornică“ va găsi prilejul să o argumenteze din perspective multiple. Moldovenii sînt viteji la începutul bătăliei şI „mai moi“ pe urmă, „dacă le merge bine, sunt semeţi, dacă le merge rău, îşI pierd cumpătul”, totul li se pare uşor „la întâia aruncătură de ochi”, dar dacă îI se opune ceva, „se zăpăcesc şI nu ştiu ce să facă se căiesc pentru răul făcut, însă prea târziu, cu „cei învinşi se poartă când blânzi,*

când cruzi", „uită uşor duşmăniile", dar nici prietenia nu o ţin mult, sunt „cutezători, semeţi şI foarte puşi pe gâlceavă" însă „se liniştesc lesne şi se împacă iarăşI cu potrivnicul", sunt petrecăreţi, iubesc băutura, însă „nu-i sunt plecaţi peste măsură", „nu au obicei să facă petreceri în fiecare zi", însă când le fac durează până dimineaţa, iubesc viaţa, dar fiind fatalişti, şI-o dăruiesc cu uşurinţă.

În acest necurmat dezechilibru, există însă şI unele constante, care fără a-l nega deocamdată, tind să-l atenueze totuşi. Este vorba de „credinţa cea adevărată şI de ospeţie" care, în ciuda sărăciei oamenilor, a devenit proverbială. Demnă de menţionat este şi relevarea lipsei de religiozitate a acestora, în vreme ce observaţia că „nu sunt iubitori de învăţătură" şi „nu cunosc meşteşugurile cele frumoase" nu este concludentă, întrucât proverbelor care o ilustrează li se pot opune altele care dovedesc contrariul. De asemenea, cel care şI-a dat seama de „îndoitul jug care apasă pe umerii Moldovei" nu a sesizat virtuţile statorniciei şi răbdării locuitorilor locuitorilor ei şI nici simţul lor de justiţie. În felul acesta, sprijiniţi numai pe aceste date, la care ne permitem să adăugăm şI extraordinarul simţ al proporţiilor, ce emană din întreaga creaţie populară, ajungem la concluzia că măsura şI nu absenţa ei constituie trăsătura fundamentală a caracterului nostru. De aici provine şI acel „classicism de natureă structurală"[1], pe care cercetătorii specifităţii româneşti l-au scos, în repetate rânduri, în evidenţă.

Alături de preocupările etnopsihologice, Cantemir accordă o mare importantţă elementului etnografic şI folkloric. Consemnarea lui conştientă şi atitudinea ştiinţifică (în limitele epocii) faţă de aceasta au făcut pe unii cercetători să-l considere pe principele moldovean drept unul dintre întemeietorii etnografiei[2]. Informaţiile pe care le oferă Descrierea Moldovei *se înscriu, în cea mai mare măsură, în sfera culturii spirituale şI numai o parte aparţin culturii materiale (păstoritul, albinăritul, cultivarea viţei de vie, aurăritul, extragerea sării etc.)*

Cât priveşte pe cele dintâI, consemnăm date referitoare la folclorul literar (legende: legenda Cheilor Bâcului, legenda oraşului IaşI, legenda Movilei Râbâi; tradiţii cu caracter legendar: relatarea despre Petru Rareş ca negustor de peşte sau cea despre Despot-Vodă care s-a prefăcut mort etc.; proverbe; o oraţie de nuntă şI textul unei paparude), folclorul muzical (numele instrumentelor ce intrau în alcătuirea orchestrelor de mu-

[1] *Const. Ciopraga, op. cit., pag. 31.*

[2] *Bobu Florescu, Florea,* Elemente etnografice în opera lui Dimitrie Cantemir Descriptio Moldaviae, *în* Studii şI cercetări de istoria artei, *an. 2, nr. 1-2, pag. 15-25.*

sică turcească sau românească), folclorul coregrafic (descrierea horei, a danţului şi a căluşarilor), obiceiuri din ciclul vieţii omeneşti (ritualul de nuntă şi de înmormântare), obiceiuri calendaristice (drăgaica, turca) credinţe superstiţioase cu caracter mitologic (ursitoarele, zânele, tricolicii, miazănoapte, zburătorul, frumoasele) şi diverse practici magice (descântecul, farmecul)[1].

Nu pot fi trecute cu vederea, din pricina valorii lor ştiinţifice şi literare, relatările unor obiceiuri practicate în cercurile de sus ale societăţii. Cu câteva excepţii, toate aceste date privind „obiceiurile vechi şi noi la înscăunarea unui domn“ sau a scoaterii lor din scaun nu fac decât să întregească, aşa cum am mai subliniat, imaginea decăderii Moldovei. Unele pagini de aici, cum sunt cele ce înfăţişează alaiul unui domn înscăunat sau al unui domn care pleacă la război ori la biserică pot sta prin pitorescul şi bogăţia detaliilor înregistrate, alături de cele mai izbutite pagini ale literaturii noastre de inspiraţie istorică. Dar fapt, din transmiterea unor informaţii ca acestea sau ca cele deja consemnate cu ocazia abordării chestiunii privind decăderea Moldovei vine toată valoarea ştiinţifică a cărţii: „ scrierea aceasta a cărţii: scrierea aceasta, remarcă P. P. Panaitescu, este o carte ce oglindeşte epoca autorului, ca atare este preţioasă pentru a studia Moldova din vremea lui“.[2]

După cum s-a putut observa, constantele ideatice în jurul cărora s-a inchegat Descrierea Moldovei, *au permis o regrupare a materiei din tot atâtea unghiuri, prilejuind relevarea ponderei şi funcţiei fiecăreia în ansamblul operei. Centrul de greutate al unei atât de mari diversităţi de conţinut nu poate fi decât stăruitoarea idee a stării jalnice în care se afla Moldova. Aproape nu există capitol care, direct sau indirect, prin notaţii realiste sau prin plăsmuiri ale imaginaţiei, printr-un simplu amănunt sau prin fragmente întregi, să nu poată fi racordat la această dominantă. Celelalte constante ideatice, frumuseţea şi bogăţia pământului moldovenesc, cea a trecutului exemplar ori până şi elementul etnografic (compararea unor obiceiuri vechi cu cele noi) nu fac decât să o pună şi mai puternic în lumină, dar să şi justifice totdeodată, în alt sens decât trecutul exemplar, necesitatea unor primeniri viitoare. În felul acesta, imaginea decăderii Moldovei dobândeşte, prin dimensiunile ei, mulţimea detaliilor şi sobrietatea expresiei o monumentalitate sumbră. Faptul trebuie numaidecât corelat cu intenţia autorului de a impresiona pe cititorii*

---

[1] *A se vedea, în acest sens, Adrian Fochi,* D. Cantemir, etnograf şi folclorist, *în* Revista de etnografie şi folclor, *1964, nr. 1, pag. 84-85.*

[2] *P. P. Panaitescu. Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera. Editura Academiei Române. Bucureşti, 1958.)*

străini şi de a crea astfel un curent de simpatie pentru ţara sa, care ar fi putut să se transforme într-un ajutor mai substanţial, necesar eliberării ei de sub dominaţia turcă.

În acelaşi timp, privind lucrurile la modul strict ştiinţific şi estetic se poate constata, în primul caz, că prin fuziunea întregului material pe care se reazemă cele patru constante, obţinem o imagine complexă şi multilaterală a individualităţii unui popor, iar, în cel de-al doilea, că dobândim un tot închegat, născut prin unificarea unor elemente eterogene. Cu acest prilej, afirmaţia de la care am pornit, referitoare la statutul ştiinţific şi literar al Descrierii Moldovei, *s-a confirmat încă o dată. [...]*

Dacă personalitatea lui Cantemir a fascinat nume ilustre ale literaturii noastre ca Hasdeu, Eminescu, Iorga sau Blaga, ecourile Descrierii Moldovei, *excluzând informaţiile pe care le furnizează istoricului, etnografului ori altor oameni de ştiinţă despre epoca sa, nu pot fi detectate în cultura şi literatura noastră decât în linii mari. Astfel, sub aspect etnografic, lucrarea examinată deschide seria cercetărilor consacrate specificului nostru naţional, iar din punct de vedere literar nu face decât să schiţeze cele două nuclee fecunde în jurul cărora se va dezvolta o bună parte a literaturii noastre de inspiraţie istorică sau cu un pronunţat caracter de satiră socială. Este vorba de cele două antiteze, cea care opune bogăţiei şi frumuseţii pământului o situaţie economică, politică şi socială deplorabilă şi cealaltă care pune faţă în faţă trecutul exemplar şi prezentul decăzut. A. Russo, Odobescu, Hasdeu, Eminescu ori Sadoveanu sunt numai câţiva din scriitorii care au preluat direct sau indirect astfel de sugestii, dar le-au dezvoltat la modul propriei lor personalităţi.*

Considerată din această perspectivă, Descrierea Moldovei *nu va înceta să rămână mereu o permanenţă.*

Leonida MANIU,
Prefaţă, *în vol.* Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei, Bpt, Editura Minerva. Bucureşti 1981, p. V-VII, XV-XIX, XXVI-XXX.*

Dimitrie Cantemir a aparţinut acelui veac de început în aventura formării conştiinţei moderne. Prin urmare morfologia spiritului cantemirian concentrează formele simbolice prin care el a înţeles lumea, a transmis contemporanilor şi posterităţii un mesaj despre înfăţişările ei. Aceste forme — în fapt zonele cunoaşterii pe care le-a abordat — i-au permis lui Cantemir să se implanteze cu propriu spirit în lumea veacului său graţie unor metodologii diversificate pentru fiecare domeniu de care s-a ocupat, al artei ori al ştiinţei. Dacă ne raportăm la aceste metodologii, încercând

să extragem fundamentele unităţii lor subtextuale, atunci o astfel de critică a raţiunii aplicată fiecărui domeniu devine, prin lectura unitară a universului cantemirian, o critică a culturii al cărei ultim resort ar fi dezvăluirea însăşi a conştiinţei actoriale. Plecând de asemenea de la metodologia ştiinţelor şi artelor în viziunea (sau versiunea) lui Cantemir, se poate reconstitui, prin confruntare cu alte demersuri de epocă, o teorie generală a formelor de expresie ale culturii române, adică morfologia ei în acel moment de început al epocii moderne româneşti care ne-a creat, peste trei veacuri, pe noi înşine.

Dimitrie Cantemir a procedat concentric în privinţa atingerii unui anumit standard al cunoaşterii. Nu se poate vorbi, în acest sens, decât în linii mari de o progresie temporală de la simplu la compus, de la unitatea unui domeniu abordat la unitatea personalităţii creatoare. Ceea ce ni se pare cert este faptul că umanismul de tip bizantin i-a oferit în această privinţă cel mai larg cadru de acţiune, educaţia raţionalistă cea mai sigură metodă de pertinenţă în structurile cognoscibilului, iar rezultanta vizibilă cu ochiul liber până astăzi a fost enciclopedismul său aplicat la relaţia Orient—Occident. Putem considera toate aceste chestiuni ca fiind tranşate şi unanim recunoscute în urma celor aproape trei veacuri de cercetare a întreprinderii cantemiriene. Ceea ce ne interesează acum, în pragul încheierii mileniului doi, este în ce măsură demersul lui, situat mai la începuturile culturii româneşti, ne aparţine încă şi merită să fie comunicat viitorului ca parte integrantă a spiritualităţii acestui popor. Ne interesează prin urmare, în primul rând, o critică a raţiunii cantemiriene în sens kantian, adică stabilirea unităţii metodologice a demersului său întreprins în diversele sfere ale cunoaşterii. Zona cea mai îndepărtată în timp la care a apelat Cantemir a fost aceea a magiei şi miturilor, cunoscute fie pe cale livrească, fie prin anchete personale (pe care azi le numim etnografice), adică prin integrarea a ceea ce folclorul şi obieceiurile mai păstrau (şi putea fi detectat) din acest strat de profunzime al cunoaşterii omeneşti. Concluziile pe care le-a desprins pe baza acestei duble investigări au fost de natură să-l convingă că atât lumea Orientului cât şi cea a Occidentului au înglobat în structura culturii lor din veacul al XVII-lea acest strat al cunoaşterii magice şi mitologice. Şi dacă există, evident, din acest punct de vedere, frontiere care le separă (Cantemir considera de pildă că magia literală şi a cifrelor e mai ales un dat al culturii orientale contemporane lui şi mult mai puţin al celei occidentale), există şi un fundament comun care le aproprie: cel pe care l-a concentrat Biblia, *baza religiilor*

islamică şi creştină. Această bază a oferit repere culturale asemănătoare de pildă pentru evoluţia limbilor, idee pe care Cantemir a folosit-o din plin în formularea propriei sale teorii asupra evoluţiei acestora. În ce priveşte problema miturilor, autorul e convins că ele separă net Orientul de Europa şi că, din acest punct de vedere, teritoriul vechii Dacii, locuit în vremea sa de români (şi accentul cade în mod firesc asupra Moldovei unde cunoştea mai bine situaţia), aparţine fără putinţă de tăgadă Europei. Explicaţia pe care a găsit-o pentru această stare de lucruri a fost aceea că, în timp ce Dacia era parte, ca şi Europa occidentală, a Imperiului Roman şi apoi a zonei de influenţă bizantine, stepele Asiei n-au intrat niciodată pe deplin sub controlul romanităţii, au rămas în afara unei influenţe culturale sistematice, traductibilă prin noţiunea de romanizare. Concluziile care s-au impus cu necesitate spiritului cantemirian, numai dacă privim această formă simbolică a culturii sale rezumată la cunoaşterea magico-mitică, l-au dus în mai multe direcţii: teoria limbilor, exegeza religiilor, istorie. În ce priveşte teoria limbilor Cantemir a folosit — ca şi în cazul mitologiei şi magiei — comparatismul, fără îndoială cea mai solidă dintre metodele sale de lucru. A ajuns astfel la concluzia că poporul de pe teritoriul fostei Dacii vorbeşte aceeaşi limbă cu alte popoare europene, o limbă de origine romanică, fapt ce verifică ideea apartenenţei sale la Occident. Referirile autorului la alte familii de limbi, egale cu limbile romanice prin expresivitate şi potenţial creator, atestă credinţa sa în şansa teoretic egală a fiecărei limbi de a afirma o mare cultură. El încearcă în concluzie folosind modelele înaintaşilor (Homer şi Cicero sunt cele mai pregnante) să facă proba puterii limbii române de a-şi afirma potenţialul creator. Această cale l-a dus spre literatură. Baza religioasă de construcţie a teoriei unitare a limbilor (ideea originii lor în Turnul Babel) afirmă, în ordinea conştiinţei, un moment premergător aceluia al înţelegerii deosebirilor profunde dintre Orient şi Occident în probleme propriu-zise religioase. O teorie cantemiriană a religiilor atestă primul mare moment al înţelegerii urmărilor produse în cultura română din cauza divergenţelor dintre cele două blocuri spirituale. Ar fi greşit să considerăm că el identifică în toate punctele aceste divergenţe ca fiind acelea dintre islamism şi creştinism. Pe de o parte autorul a înţeles că marea suprafaţă geografică pe care o acoperă fiecare din aceste religii a avut ca urmare imposibilitatea de a fi ţinute sub un control centralizat, ceea ce a permis diversificarea lor internă. În acest punct Cantemir afirmă nu numai principalele divergenţe interne ale islamului (şiiţi/sunniţi) şi

creştinismului (ortodocşi/catolici), ci şi pulverizarea în secte mai mult sau mai puţin marginale a fiecăreia dintre ele. Pe de altă parte el a înţeles că şi „boomul“ iniţial reprezentat în ambele religii de folosirea Bibliei *s-a concretizat prin tentative diferite: în timp ce islamismul a încercat să armonizeze atât de diversele credinţe ale Orientului oferind, pe baza Bibliei, o nouă sinteză textuală —* Coranul *— creştinismul a lucrat chiar cu textele biblice, încercând să le abordeze în permanenţă cu realităţile istorice (evident cu implicite mişcări de progres şi de recul. El citează de pildă pe Luther, hughenoţii). Şi din acest punct de vedere vechea Dacie (şi în speţă Moldova, judeca autorul în parametrii statelor feudale româneşti) aparţine Europei, calea sa fiind aceea a depăşirii statutului teoretic, textual al religiei spre implicarea ei în fenomenul istoric. Din această cauză puterea religioasă trebuia subordonată celei laice, domnului. Cele două atitudini opţional diferite ale Orientului şi Occidentului în probleme religioase i-au prilejuit lui Cantemir marile deschideri spre filosofie şi istorie. Prin urmare, alături de mitologie şi magie ca forme simbolicce ale conştiinţei, religia este cea de-a treia care-i permite lui Cantemir accesul spre înţelegerea ştiinţei istorice. Cât despre filosofie, ea a constituit în formula spiritului cantemirian un punct de conştientizare a propriului său demers şi de implicare a lui în marile orizonturi culturale. Fie şi numai prin acest fapt şi Cantemir se prezintă, spiritual, ca o conştiinţă modernă. Nu este de aceea întâmplător faptul că, în ordine cronologică, filosofia constituie începutul preocupărilor cantemiriene, locul geometric de unde se desfac toate celelalte căi de acces spre inima cognoscibilului. Interesul lui Cantemir pentru ceea ce astăzi numim ontologie şi epistemologie a fost într-un sens critica propriei sale raţiuni şi ar fi un subiect intresant: acela al dezbaterii acestei „auto-critici“ în comparaţie cu ceea ce înregistrează cititorul de astăzi drept unitatea metodologică a formelor simbolice ale conştiinţei cantemiriene, adică unitatea spiritului său sub aspectul esenţei (în sens fenomenologic). Nu mi se pare iarăşi deloc întâmplător faptul că după filosofie, tot în ordine cronologică, au urmat literatura şi celelalte arte. Era afirmarea liniei orientale şi formaliste a formaţiei sale — aceea a primatului textului asupra realităţii şi afirmarea principial-umanistă a egalităţii spirituale a oamenilor şi deci a egalităţii capacităţii lor expresive. Această egalitate era argumentată cu ajutorul celor mai vechi sfere ale cunoaşterii: magia şi mitologia. Faptul că tratatul cantemirian de muzicologie are la bază sistemul alfabetic ne lasă să înţelegem că autorul intuise (chiar teoretizează în acest sens) originea*

comună, spirituală, a limbajelor culturale. În ce priveşte arta plastică, tot o descoperire timpurie a lui Cantemir, ea a tradus mai mult decât o preocupare mimetică: o incitare a logicii formale şi spiritului analitic al autorului. Căile de unificare metodologică sunt însă, în comparaţie cu restul formelor simbolice ale conştiinţei sale, de natură diferită, atestând totuşi traversarea aceleiaşi exprerienţe filosofice. Aceste căi nu se raportează la unitatea raţională a spiritului cantemirian, ci la însăşi matricea sa formativă. Unitatea logică se arată a fi în fond determinată de acea formativă, vizualizând această matrice în arta plastică, deci procedând prin completarea spaţiilor libere într-un posibil tablou al sistemului artelor (sonore şi vizuale). Astfel, alături de literatură şi muzică a fost adăugat desenul. Faptul că sistemul artelor era o descoperire cantemiriană timpurie nu-l scuteşte de intuiţia a ceea ce a devenit mai târziu pentru el calea regală: ştiinţa istoriei. Toate formele simbolice ale conştiinţei sale care corespund artelor sunt impregnate de substanţa istoriei datorită faptului că autorul procedează prin înglobarea progresivă a plusului de cunoaştere dobândit pe parcurs într-un întreg care se lărgeşte continuu, de la sfera magiei şi mitologiei la aceea a religiei şi artelor, apoi la a ştiinţelor, categorie în care intră istoria cu toate auxiliarele ei (în versiune cantemiriană): numismatica, heraldica, geografia, arheologia (cu aspectul ei modern: arhitectura). Evident, astfel prezentat, sistemul ştiinţelor este la rândul său incomplet, înfăţişându-ne doar principala linie de interes a autorului. Dar raţionalismul său funciar, bazat pe logica aristotelică, l-a făcut să încerce o acoperire a întregii suprafeţe a ştiinţelor aşa cum existau ele în cultura epocii. Interesul lui Cantemir pentru ceea ce numea generic, în spirit aristotelic, „fizica“, adică ştiinţele naturii, mergea de la matematică la ştiinţe aplicative: medicina, ştiinţele naturale, finanţele, construcţiile (poduri, nave, clădiri), diografia (adică geografia plus geodezia) etc. El s-a construit astfel rotund mai curând în sens occidental decât oriental, din moment ce remarcă toate carenţele studiului ştiinţelor în Imperiul Otoman. În plus, procesul de trecere de la înţelegerea formalistă a formelor conştiinţei la înţelegerea lor substanţialistă (ca produse ale realului) atestă un drum al gândirii cantemiriene de natură să-l proiecteze din Orientul în care se formase în mijlocul unei Europe aflată în plină tornadă spirituală impusă de cea mai fierbinte realitate: aceea politică. Dincolo de determinismele care stau la baza politicii şi care nu mai intră în calculul acestor conculzii, ghicim acest ultim sens politic al construcţiei de sine a lui Cantemir. El n-a fost prin vocaţie un om politic, ci pentru că a

încercat un răspuns în ordinea spiritului la o stare reală. Era, dintr-un punct de vedere, prin tentativa sa politică, un fel de a se exprima ca european în peisajul Imperiului Otoman şi în sens mai larg al Orientului. Sistemul artelor şi al ştiinţelor, accesul la zona religiilor au fost pentru Cantemir nu doar forme simbolice în sine ale conştiinţei, ci forme orientate spre cuprinderea politicului. Acesta a reprezentat punctul de racordare al spiritului la realitate, al omului la lumea în care trăia. Faptul că a venit spre universul politic din sfera culturii şi apoi s-a întors din nou la ea, nu numai că atestă vocaţia lui reală de om de cultură, dar a şi permis posterităţii să-l recepteze graţie creaţiei culturale, operând astfel corecţiile necesare într-un demers politic mai greu de explicat în absenţa acestei opere.

Pasul următor al acestor concluzii, după circumscriera amplitudinii conştiinţei culturale cantemiriene, se referă la situarea ei alături de alte demersuri similare ale începutului de secol optsprezece. Acest pas e determinat de dorinţa de a înţelege atât semnificaţia pe care-o acorda autorul conştiinţei culturale cât şi pe aceea pe care-o intuim astăzi, după trecerea a trei veacuri. Condeele de primă mărime ale Europei timpului dialogau în principal în continuarea lui Descartes pe tema priorităţii raţionalismului sau empirismului (ambele cu numeroase nuanţări de la autor la autor) ca metodă fundamentală a spiritului uman. În funcţie de această metodă era dezbătută o altă chestiune nu mai puţin importantă: a liberului arbitru, adică a posibilităţilor voinţei omeneşti de a afirma un punct de vedere în faţa divinităţii. Strict problematic Cantemir n-a fost absent la dezbaterea nici uneia din aceste mari teme, deşi formaţia sa preponderent bizantină l-a făcut să recepteze raţionalismul sub forma aristotelismului scolastic, iar problema liberului arbitru prin confruntarea doctrinelor islamică şi ortodoxă. Unghiul de abordare al religiei de către Europa occidentală focalizează atât pe adepţii liberului arbitru, cât şi pe adversarii săi alcătuind însă numai rama plină de culoare a unui tablou variat, în interiorul căruia se cuprind o serie de alte mari probleme: împărţirea creştinismului occidental în mai multe confesiuni, supunerea ori nesupunerea faţă de papalitate ori rege ş. a. Şi aici Cantemir a fost prezent, intuind esenţa problemei şi tratând-o din nou adecvat la zona care-l interesa: islamism/ortodoxie. Pe această cale a religiei se face în Occident, în cel mai direct sens, legătura cu problemele acute ale istoriei. Ele nu sunt, în Europa vremii, probleme ale stabilirii continuităţii şi unităţii popoarelor cu propriul lor trecut, cât probleme ale prezentului, adică ale discernerii, din mulţimea de evenimente, a celor semnificative pentru

definirea conduitei optime, care să asigure supravieţuirea şi avansul politic al forţelor angrenate într-un sistem de relaţii bazate pe conflict. Exemplificăm: Gianbattista Vico, spirit istorist, anticartezian, a scris deopotrivă De nostri temporis ratione*, referindu-se la relaţia antic/modern în probleme de învăţământ,* La scienza nuova*, unde-şi defineşte metoda istoristă bazată pe studiul miturilor, monumentelor şi limbilor ca păstrătoare de mărturii (Cantemir nu preconiza altă metodă decât aceasta) şi, în sfârşit*, De rebus gestis Antonii Caraphaei, *dedicată lui Antonio Carafa, o figură marcantă a Ligii de la Augsburg, comisar general al armatei habsburgice. Locke, la rândul său, a lăsat şi el mărturii în aceste principale orientări ale culturii europene scriind* Reasonableness of Christianity as delivered in Scripture*, unde apără nobleţea fiinţei umane în faţa acuzelor teologice care afirmau corupţia ei (după Adam) deschizând astfel calea unor erezii ce vor rodi neaşteptat, mai ales pe pământ englez, până la apropiatul de noi* De ce nu sunt creştin a*l lui Bertrand Russell. Împotriva cartezienilor de la Cambridge Locke a scris* Essay on concerning Human Understanding*, oferind soluţia empirismului, graţie căreia nu există adevăruri înnăscute, fie ele teoretice ori practice. Cât despre problemele momentului istoric, el propune teza contractului social în* Two Treatisess of Government. *În acelaşi inteval de timp Leibnitz îi dedică lui Eugeniu de Savoia celebra sa* La Monadologie *unde afirmă existenţa unei substanţe simple şi indivizibile care stă la baza alcătuirii universului fizic şi spiritual. Cantemir susţine şi el, în continuarea, ce-i drept, a lui Van Helmont (care l-a impresionat tocmai în calitatea lui de model european) existenţa unei astfel de substanţe (căutarea ei era un bun comun al Europei), pe care-o numeşte „gas". Dar problemele istoriei şi ale religiei se află puse în relaţie la Cantemir în cu totul alt fel decât o făceau autorii europeni. Sesizând problema, el îi oferă tratarea şi rezolvările adecvate spaţiului de joncţiune Orient-Occident cărui aparţinea Moldova. Ori, pentru acest spaţiu, problema cea mai acută din punct de vedere istoric era, în acel moment, mai mult a supravieţuirii decât a avansului. În acest sens trebuie înţeleasă tentativa cantemiriană de a demonstra unitatea şi continuitatea poporului român pe teritoriul fostei Dacii. În Europa occidentală alte voci se adaugă celor menţionate, cu nuanţări de poziţii ori introducerea unor teme noi, aflate însă în legătură cu cele de mai sus. Malebranche scrie dialogurile între discipol şi divinitate, o temă comună Orientului şi Occidentului creştin (la Cantemir, în* Sacrosanctae Scientiae… *întâlnim dialogul învăţăcelului cu Caritatea trimisă de divinitate), intitulate* Méditations chrétiennes et metaphysiques*, dialoguri unde*

raţionalismul cartezian e implantat pe terenul jansenist al Port-Royalului, fiind considerat o cale de cunoaştere egală cu aceea a credinţei. Curajului lui Malebranche de a fi supus analizei conceptele-tabu ale creştinismului i s-a datorat punerea la index a lucrării sale Traité de la nature et de la grâce. *Aflat într-o situaţie mai bună decât el, Bossuet n-a contribuit totuşi mai puţin la subminarea autorităţii religiei prin recunoaşterea faptului că şi papalitatea e supusă erorii ca orice putere laică* (Sur l'unité de l'Eglise). *Nu revenim asupra felului complex în care Cantemir abordează problemele creştinismului ortodox, punându-l adesea în relaţie cu cel catolic, şi nici problemele islamismului. Dar este de remarcat faptul că el trata astfel chestiuni care erau la ordinea zilei în Occident, era orientat deci după luminile lui atunci când le-a luat în discuţie. Nu putem face abstracţie, fireşte, de formaţia sa, care era clar circumscrisă spaţiului post-bizantin şi oriental, şi care i-a condiţionat net aspiraţia europeană. De pildă dialogul Sufletului cu Trupul din* Divanul… *aminteşte de tema atât de frecventă în Orient. Pe la 1700 a fost scrisă* Jivanandana, *o dramă alegorică a indianului Ãnandãrayamakhin, unde sufletul văzut ca un rege (precum în desenul cantemirian din* Divanul…*) luptă cu armata bolilor. Dar important este să relevăm tocmai această aspiraţie occidentală a umanismului român.*

Faptul că spaţiul cultural european se defineşte folosindu-se de Orient ca de o substanţă fotografică revelatoare a propriului său specific devine din ce în ce mai pregnant la începutul veacului al XVIII-lea. În 1720 apare Lettres persanes *a lui Montesquieu, relatând impresiile a doi persani aflaţi la Paris între 1711—1720 (adică de la războiul de la Prut la terminarea războiului nordului şi pregătirea campaniei ruso-persane). Era numai debutul unei acţiuni pe care Voltaire va amplifica-o miraculos, aducând în mediu european nu numai pe Zadig (care traversând Babilonul, Asiria, Egiptul, Arabia ş. a. e salvat, în chip semnificativ, de ruşi), dar şi impresii ale huronilor din America, ba chiar ale unui locuitor de pe planeta Sirius. La rândul său, Orientul încearcă să fixeze în lentila sa depărtată imaginile înşelătoare ale necunoscutului Occident. Arai Hakuseki scrie despre judecarea unui misionar catolic venit în Japonia păstrând, dincolo de reguzul religios, semnele unei reale simpatii umane. În acest perimetru al interesului cultural în primul rând al Occidentului pentru Orient trebuie situată din nou problema antic/modern care a făcut epocă la vremea respectivă în cultura europeană. Amplul proces al asimilării autorilor greco-latini, valabil altminteri şi în culturile care urmau formula Bizanţului, este însă dublat în Europa de formarea spiritului critic*

şi enciclopedic, datorată în bună măsură tot raţionalismului, spirit care e responsabil, în ultimă instanţă, de iniţierea unei formule culturale ce desprinde Europa de modelul greco-latin şi permite prefigurarea modelelor culturale moderne, diferite de la popor la popor. De pildă Boileau se inspiră din Juvenal în Satirele sale, *dar ceează o Artă poetică specifică pentru spiritul francez: raţiunea, fortificată prin studiul anticilor, este criteriul naturalului. Dryden optează şi el pentru regula antică a unităţii de timp, loc şi spaţiu, dar o pune în slujba istoriei contemporane. În* Essay on Dramatic Poesy *momentul e acela al bătăliei anglo-olandeze de la 3 iunie 1665. Metastasio se inspiră din* Eneida *(şi nu e singurul) pentru* Didona abbandonata, *Fénelon din Homer (şi iarăşi nu e singurul) pentru* Aventurile lui Telemac, *Jacoppo Martello din Euripide (temă la fel de activă ca şi celelalte) pentru* Ifigenia în Taurida. *După Racine, alte subiecte provenite de la autorii antici (Andromaca, Atalia) ori vădind interesul pentru Orient (Baiazid) încep să fie tratate frecvent. În sfârşit, încă o temă majoră pentru autorii primei jumătăţi a veacului al XVIII-lea (de la Cantemir nu va absenta) este epoca lui Alexandru cel Mare, şi el cuceritor al Orientului. Pe acest fond tematic sfera literaturii se defineşte din ce în ce mai pregnant prin genurile ei de rezistenţă până astăzi: teatrul, tomanul, poezia (mai ales epică) şi critica (unde se cuprindeau eseul, dar şi ceea ce azi numim teoria şi estetica literaturii). Un loc aparte îl ocupă studiul limbilor. Apar dicţionare, enciclopedii, tratate. […]*

[…] Dimitrie Cantemir s-a manifestat prin creaţia sa ca afirmând o anume linie culturală datorită profesorilor lui formaţi în Europa. A procedat de asemenea după regula comunicării optime a mesajului pentru contemporanii săi, deci informându-se el însuşi în legătură cu ceea ce constituia pentru aceştia cel mai mare interes. Din aceste motive, care nu ţin de esenţa însăşi a mesajului – el fiind unul fundamental patriotic – ci de contextul cultural şi istoric, Dimitrie Cantemir a concentrat în creaţia sa literară, filosofică, istorică etc. modalităţile optime care-l fac comunicabil. Construindu-şi propriul spirit, el a vrut să construiască spiritul însuşi al culturii române. N-a fost original în afirmarea a ceea ce numeam mai sus esenţa patriotică a mesajului. Chiar temele principale ale istoriografiei, ba chiar ale literaturii şi filosofiei româneşti fuseseră puse de înaintaşi ori contemporani. Dar Cantemir a fost fără putinţă de tăgadă primul care a stabilit locul acestei problematici într-un ansamblu mai larg, de proporţii continentale şi a stabilit-o prin raportare la fluxul cultural dintre Europa şi Asia, evidenţiat din cele mai vechi timpuri până în vremea sa. Şi a făcut acest lucru sesizând că apartenenţa (intuită şi de

Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino şi alţii) devenise o chestiune nu numai de situare culturală, ci şi de existenţă independentă a culturii poporului său. Era un moment bine înţeles, deşi demersul său politic a dovedit un calcul greşit al vitezei proceselor. Abia Şcoala Ardeleană, abia 1848, abia războiul de independenţă vor dovedi pe deplin justeţea intuiţiilor sale de om de cultură şi în primul rând de istoric. Nici muzica europeană a vremii nu făcea, în cea mai mare parte, excepţie de la regula prelucrării motivelor antice. Antonio Caldara scrie Andromaca *şi* Ifigenia în Aulida *(opere),* Haendel Athalia *(oratoriu). Nu este mai puţin adevărat că aceea a fost deopotrivă epoca lui J.S. Bach şi a primului tratat de muzică european care sintetiza experienţa muzicii greceşti (aşa cum a făcut şI Cantemir în tratatul său): G. A. Anghelini-Bontempi* – L'Histoire de la musique dans laquelle sont rassemblées toutes les connaissances sur la théorie et la pratique de la musique harmonique selon la doctrine des Grecs, *1695. Ambiţia sintetică nu i-a lipsit nici lui Cantemir. El a folsoit experienţa grecească a muzicii spre a organiza într-un sistem muzica orientală şi, în ciuda tuturor caracteristicilor inerente obiectului tratat, demersul muzical cantemirian se înscrie în aria celor europene prin voinţa de a valorifica sintetic trecutul grecesc şi oriental deopotrivă. Modernizarea muzicii orientale în versiune Cantemir atestă nu numai tentativa sa de a-i „europeniza" prin sistematizare procedurile, ci şi pe aceea de a prezenta Europei un fenomen infinit mai complex decât cel de care dispunea ea însăşi, un adevărat model de perfecţiune. O spune chiar autorul, în mai multe rânduri.*

În sfârşit, dacă privim acum de la distanţa pe care ne-o impune analiza operei lui Cantemir întreprinsă graţie unor termeni de contrast ori de asemănare, de natură diferită, după domeniul aflat în discuţie, putem observa că unicitatea lui pentru cultura română nu rezultă din aceea că s-a format în principal în alte spaţii culturale decât cel românesc, cât din aceea că a supus fenomenul românesc unui foc concentric, venind spre el cu o încărcătură spirituală de care poate au dispus unii conaţionali, dar nici unul n-a vizat drept obiect de cercetare tocmai acest fenomen.

Cantemir a pus temelia conştiinţei de sine a culturii române în calitate de cultură europeană. Într-o vreme când Occidentul îşi definea el însuşi acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experienţa unei sinteze personale între cele două spaţii culturale — oriental şi occidental — şi a intuit în profunzime caracteristica europeană a culturii poporului său. Acesta este meritul lui cel mai mare, pe care urmaşii însă, necunoscându-i opera, nu l-au luat în considerare. Cât despre

unitatea spirituală a Europei, ea a rămas o problemă activă până astăzi. Cu destul de puţină vreme în urmă Stefan Zweig spunea, referindu-se la corespondenţa lui cu Romain Rolland în timpul celui de-al doilea război mondial, că spiritul european va supravieţui cataclismului politic prin unitatea lui culturală. Or această unitate se făurea atunci, pe vremea lui Cantemir. El a contribuit la conştientizarea apartenenţei spaţiului românesc la această unitate. Îi datorăm faptul de a fi deschis peste timp arcul de cer care ne situează în plină lumină europeană şi ne permite să păstrăm activ spiritul critic al culturii române, consolidată pe linia mediană dintre Orient şi Occident.

Ecaterina ŢARĂLUNGĂ,
Concluzii, *în vol*. Dimitrie Cantemir. Contribuţii documentare la un portret*, Editura Minerva. Bucureşti, 1989, pag. 313-321*.